

FORORD

Fem og et halvt år med studier har tilslutt resultert i en mastergradsavhandling om hverdagslivet i Vest-Finnmark for over 300 år siden. Det har vært artig og givende å skrive om et område der jeg selv er oppvokst og vært mye ute i naturen. Det føles imidlertid noe bedre å endelig være ferdig.

Oppgaven hadde vært svært vanskelig å fullføre uten gode studievenner, og en takk går til alle som studenter som har figurert de siste år på lesesalen bortgjemt i Breiviklia her på UiT, dere har vært en glede å dele arbeidsdager med. Av personer tilknyttet universitetet vil jeg spesielt vil jeg nevne: Eirik Simonsen Karlstrøm for et utall runder korrekturlesing, gode innspill og fremragende selskap; Joakim Borch Heimstad for gode diskusjoner, mange trivelige stunder på lesesalen og upåklagelig selskap; min veileder Lars Ivar Hansen for gode råd, litteraturtips, korrektur og faglig inspirasjon; Liv Helene Willumsen for hjelp med å lære å lese gotisk skrift og faglig inspirasjon; et flott professorat som har vært dyktige i sitt virke som forelesere og forskere.

Videre ønsker jeg å rette en stor takk til familie som har vært til støtte og glede på det mellommenneskelige plan. Spesielt nevnes min mor, visst velmenende mas om tidvis manglene progresjon antageligvis har framskyndet innleveringen av oppgaven med seks måneder.

Av venner og øvrige rettes en takk til det norske forsvaret og mine turkamerater, uten dere hadde jeg, gud forby, vært i fast arbeid og levert på normert tid.

Av kart som dukker opp i oppgaven er samtlige helsiderskart tegnet selv, for å lette leserens potensielle problemer med å forholde seg til stedsnavn. Jeg håper at oppgaven skal være mulig å lese for alle og enhver og har aktivt forsøkt å skrive på en måte som ikke gjør det til en kamp mot kjedsomhet å lese. Det var de spennende og interessante delene av historiefaget som fikk meg til å fordype meg i historie og det er med dette, i skjønn kombinasjon med opplysning og ny innsikt i problemstillinger, jeg akter å holde fast ved gjennom mine nedtegnelser.

INNHold

Forord	3
Kapittel I: Innledning	9
Søer-wehr sogn og koutken anno 1690	9
Problemstilling og andre avgrensninger	11
Hvordan tolke eventuelle funn?	14
Beretninger og levninger	17
Utrykte kilder:	17
Trykte kilder:	20
En grov presentasjon av relevant forskningslitteratur	22
Forskningslitteratur om Finnmark, Nord-Norge og Nordområdene.	22
Kapittel II: Demografi, store tall om små plasser.	25
Demografiske utfordringer, og teori for å løse disse:	25
Sørøya	29
Befolkningsutvikling	30
Sosioøkonomiske forhold	32
Husholdninger	33
Altafjorden	37
Befolkningsutvikling	38
Sosioøkonomiske forhold	39
Husholdninger	42
Finnmarksvidda	45
Befolkningsutvikling	45
Sosioøkonomiske forhold	47
Husholdninger	47
Kapittel III: Vinter	50

Forord	5
Vinterklima og naturfenomener	50
Skattlegging av samene	50
Hvem skatter og hvorfor?.....	50
hvordan blir skatten betalt?	53
Hvorfor er skatten samene betaler viktig for styresmaktene?	54
Sesongfisket	56
Konjunkturer i Fisket – større perspektiv	56
Fiskemetoder og fangststørrelser	58
Handel	61
Handelsmonopol og utredning	61
glimt av en svartebørs	64
Kapittel IV: Vår.....	66
Transport og flytting.....	66
Elvebåter, slede, båter og bein	66
Sesongboplasser i Finnmark.....	68
Reindriftens spede begynnelse	71
Hus for vær og vind.....	74
Norske bygg	74
Samiske bygg	77
Jakt	80
Jakt langs kysten.....	80
Jakt i innlandet	82
Kapittel V: Sommer	85
Laksefisket og ferskvannsfiske	85
Hvordan foregår elvefisket?	85
Ferskvannsfiske og Samfunnsorganisering	87
Jordbruket.....	90

Hvilke dyr og redskaper brukes?	90
Yrker og profesjoner	94
Kapittel VI: Høst	97
Høstting	97
Offentlig myndighetsutøvelse eller mangelen på sådan	97
Samenes Delaktighet på tinget	100
Høststormer og værforbehold	101
Folks oppfatninger av vær	101
Klimaet som blir dårligere – større perspektiv	103
Klær for enhver anledning	104
Norske og samiske klesvaner	104
Oppsummering	107
Bibliografi:	111

KAPITTEL I: INNLEDNING

SØER-WEHR SOGN OG KOUTKEN ANNO 1690

Hvis du følger skipsleien fra Bergen nordover, vil du rett før landet brekker av mot øst finne et område som er preget av øyer i konstant kamp med bølgene. Den største av disse øyene skjærer opp av havet med sine svarte klipper og bratte svaberg. På denne øyen finner vi de første menneskene som skal nevnes i denne oppgaven, mellom fjell og svaberg finner vi de fleste bosetningene på Sørøya. Hvis du skulle velge å seile gjennom Rognsund, som ligger innenfor Sørøya vil du etter å ha passert mellom Stjernøya og Seiland finne en lang fjord, med et par mindre sidefjorder og viker. Alten fiord, ble den omtalt som i samtiden, Altafjorden i dag. Det var i denne fjorden at menneskene samlet seg til ting i Talvik, som ligger midt mellom fjordbunnen og det åpne havet. Når sjøen tilslutt møter landet i fjordbunnen brer dalen seg utover, og den gjør plass til nok en bosetning, Eggeskal¹, et navn som for lengst har forsvunnet. Lengere inn er dalen omkranset av klipper mot øst og bølgende fjell mot vest og langs dalbunnen er det en vid elv med en overflod av laks. Elven snor seg videre opp mot de vide viddene som strekker seg lengere enn øyet kan se. Etter et par dagers reise langs elven vil du finne en bosetning som ofte nedskrives som Koutken², dette er den siste bosetningen som skal behandles utdypende i denne avhandlingen. Mot slutten av 1600-tallet var dette landskapet befolket av ulike mennesker som snakket ulike språk, bodde i ulike hus og betalte ulike skatter. Denne oppgaven skal dreie seg om menneskene som levde i dette landskapet, som den gang lå i Sør-Wehr sogn og de åpne viddene som falt inn under Koutken tingsted.

Finnmark var på denne tiden et område som må beskrives som omstridt. På tross av at statene i nærområdet hadde etablerte skatteområder, var det slettes ikke alt som var skrevet i stein. Finnmark bar fortsatt preg av å være sivilisasjonens siste utpost mot nord, dette på tross av utstrakt kolonisering fra det dansk-norske, svenske og russiske statsapparatet. Finnmarkskysten bar i denne perioden preg av at det var vanskelig å få forsyninger til fiskeværene. Problematikken var bakgrunnen for at «Adelaermanntallet», en viktig demografisk kilde, ble skapt. De etniske ulikhetene mellom samer og nordmenn dukker også opp med jevne

¹ Eggeskal lå omtrent der Bossekopp ligger i dag.

² Kautokeino

mellomrom, i kildene. I disse kildene skisseres det et tydelig skille mellom folkegruppene; språklig, kulturelt og geografisk.

Etter 1660 ble Finnmark styrt av en amtmann som satt i Vadsø, han sto til ansvar for stattholderen som igjen svarte til kongen. Amtmannen hadde det øverste administrative ansvaret i amtet, men han var ikke alene. Amtmannen fikk god hjelp fra sorenskriver, fogd, underfogder og lensmenn til å administrere folk og fe. Administrasjonsoppgavene i Finnmark anno 1690 ser ut til å ha hatt det store tyngdepunktet i skatteinnkreving. Opprettholdelse av lov og orden var også høyt på agendaen til den danske kongens lojale tjenere i det høye nord. De som derimot kunne gjøre amtmannsembetet noe utfordrende og til dels frustrerende for amtmannen var fogdene fra Sverige som opererte i innlandet, samt vrangre handelsmenn i skjønn forening med de tjenestemenn som lot seg henfalle til korrupsjon.

Hva som faktisk konstituerte Finnmark er rundt 1690 noe omstridt. Grensene blir ikke gjensidig anerkjent før Lappekodisillen ble utferdiget 50 år senere. Området er under felles skattelegging fra det svenske og danske statsapparatet og det fremmes gjensidige pretensjoner vedrørende grensens egentlige plassering gjennom i perioden.³

Kystens befolkning er avhengig av forsyninger fra Bergen for å få nødvendige varer til eget underhold. Forsyningsplikten kjøpmennene fra bergen er underlagt kommer som en følge av handelsmonopolet de er en del av. Det som i praksis er et handelsmonopol med forsyningsplikt er regulert gjennom det som omtales som en «octroy» i samtiden.⁴

Klimaet holder på denne tiden sin klamme hånd tett over området vi skal se nærmere på gjennom denne oppgaven. Finnmark har blitt jevnt kjøligere de siste par hundre årene og den lille istiden når snart sitt kaldeste, enkelte breer i Norge vokste med nesten 3km på 25 år i denne perioden.⁵ Breene kunne vokse så enormt mye på grunn av de kalde og våte vintrene i Nord-Europa mot slutten av 1600-tallet.⁶ Vi kan umulig vite hvordan været var fra dag til dag for 300 år siden, men en kan bruke en rekke metoder for å rekonstruere klimaet og dermed også komme med generelle uttalelser om hvilke værphenomen som må ha dukket opp oftere. En kan enkelt oppsummere all forskning på klima som tar for seg Nord-Norge mot slutten av 1600-tallet; kaldt og dårlig vær som dukket opp oftere. Menneskene som levde så langt nord som landet

³ Se kap. 5: Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750*, bd. [1], Oslo 2004.

⁴ For en utførlig redegjørelse av handelen se: Roger Tronstad, *Finnmarkshandelen i 1680-åra*, Oslo 1981.

⁵ Atle Nesje, Jostein Bakke, Svein Olaf Dahl, Øyvind Lie og John A. Matthews, *Norwegian mountain glaciers in the past, present and future*, bd. 60, *Global and Planetary Change* 2008:s. 14.

⁶ Atle Nesje og Svein Olaf Dahl, *The 'Little Ice Age' – only temperature?*, bd. 13, *The Holocene* 2003.

strakk seg må ha blitt påvirket av den klimatiske utviklingen spesielt med tanke på næringsveier og boforhold.

Vi sitter nå med et ørlite vindu der vi kan se fragmenter av det som dannet rammene rundt livet til menneskene som levde i Finnmark mot slutten av det 17. århundre. For å komme nærmere menneskene som levde er det hverdagen jeg skal fokusere på. Hverdagen kan være alt fra næringsveier og organisering i husholdningen til fritidssysler og sesongflyttinger. Enkelte aspekter ved hverdagen vil for alltid være tilslørt av tiden, mens andre kan en klare å avdekke.

PROBLEMSTILLING OG ANDRE AVGRENSNINGER

EN PROBLEMSTILLING, EN GOD GRUNN OG NOEN UNDERPROBLEMSTILLINGER

Jdenne oppgaven ønsker jeg å belyse hverdagen, slik den kan ha artet seg for menneskene som bodde i Vest-Finnmark mot slutten av 1600-tallet. Dermed operer jeg med problemstillingen: «*Hvordan var hverdagslivet i Vest-Finnmark mellom 1688 og 1695? – Søer Wehr Sogn⁷ og Koutken.⁸*». Denne problemstillingen gir meg muligheten til å utforske hverdagslivet og menneskene som levde da. Området jeg skal se på avgrenset til et kirkesogn og en samisk innlandsbosetning.⁹ Dette vil begrense oppgavens bredde og samtidig tillate meg å dykke dypere i kildematerialet. Min begrunnelse for å sette i gang med dette arbeidet, er at problemstillingen belyser elementer som tidligere har vært til dels uberørt av forskningslitteraturen. Der er skrevet i det vide og brede om de økonomiske, politiske og etniske forholdene i Finnmark på 1600-tallet. Det er derimot ikke skrevet forskningslitteratur som tar for seg hvorledes det var å leve og bo i Finnmark på denne tiden. En må nevne at flere er overfladisk innom tematikken, men da kun som en perifer del av verket. Problemstillingen og underproblemstillingene hjelper meg dermed med å belyse denne tematikken og tar opp flere elementer som ikke tidligere har blitt tilfredsstillende belyst.

For å hjelpe meg med å svare på problemstillingen vil jeg benytte meg av flere underproblemstillinger, jeg vil redegjøre for de og hvorledes jeg ønsker å besvare de i de påfølgende avsnittene. Det første jeg ønsker å oppklare er **hvem menneskene i Søer-Wehr sogn og Koutken var**. For å danne en slik oversikt har jeg svært gode manntall og matrikler til hjelp, dette vil bli behandlet i kapittel to. For å unngå at personene forsvinner i tabeller og gjennomsnitt vil skifter, beskrivelser og tingbøker brukes for å gi allmuen et ansikt. Skiftene

⁷ Tilsvareer omtrentlig dagens Hasvik og Alta Kommune

⁸ Kautokeino

⁹ Jeg unnlater bevisst å bruke begrepet siida her, bakgrunnen for dette bli nærmere redegjort for i det påfølgende kapittelet.

kan fortelle mye om materielle forhold, så vel som intersubjektive økonomiske avhengighet og tingbøkene kan fortelle om både materielle og holdningsmessige forhold.¹⁰ En naturlig forlengelse av å utforske hvem menneskene var, er å spørre seg **hvem menneskene interagerer og samhandler med**. For å komme til bunns i dette vil jeg bruke tingbøker, fordi de av og til gir forklaringer på hvem som var med hvem og hva de gjorde sammen. Ved å utforske det intersubjektive i en fjern hverdag på en slik måte kan arbeidsfordeling og strukturen i husholdninger også komme til syne. For å ikke utelukkende skrive om personer som blir utsatt for eller har gjennomført kriminelle handlinger vil jeg nytte beskrivelser av Finnmark. Beskrivelsene tegner også opp et interessant bilde av interaksjonen mellom styringsapparatet og de lokale. Fogd og sorenskriver Niels Knags beskrivelse kan være spesielt aktuell, fordi han faktisk beskriver hva han gjør mens han krever inn skatt.¹¹

Her åpner det vide kildetilfanget opp for komparasjon mellom kildene. Til tross for at kildene er laget av ulike aktører med ulike agendaer beskriver de likefult den samme virkeligheten. Dette gir meg en mulighet til å gjøre gode kildekritiske vurderinger.¹² Selv om vi skulle være så heldige at kildene fortalte det samme, så må vi vokte oss vel for hevde at vi endelig har funnet sannheten. Hayden White problematiserer dette på en utmerket måte og påpeker hvordan en historisk fremstilling må sees på som en figurativ forklaringsmåte og ikke som en nomologisk forklaring.¹³

For å forklare **hva befolkningen gjorde i næringsøyemed eller på «fritiden»**¹⁴ vil jeg trekke frem skifter som en mulighet til å utforske hva allmuen hadde av gjenstander de kunne bruke i hverdagen. Å sette likhetstegn mellom å eie en gjenstand og å aktivt bruke den samme gjenstanden er ikke gjort uten å i samme vending gjennomføre en metodisk kortslutning. I en slik situasjon vil det være fornuftig å resonere seg fram til hva som blir brukt gjennom en synkron sammenstilling av kildemateriale. Her er det dermed et vesentlig poeng å ikke male seg fullstendig inne i det relativistiske hjørnet, da vil en «komme på kollisjonskurs med historikernes normale pretensjon om sannhet».¹⁵ Tingbøker og beskrivelser kan brukes til

¹⁰ Her kan det trekkes frem hvor ofte ubetalt gjeld kommer opp, eller hvor sterkt det reageres på «antisosiale atferdsmønstre».

¹¹ Martha Brock Utne, *To Jordebøker fra 1694*, bd. I i Finnmark omkring 1700, Oslo 1932.

¹² Se b.l.a: Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, 2. utg., Oslo 1999: s. 169-181.

¹³ Hayden White, Heidi Norland, Kari Risvik og Kjell Risvik, *Historie og fortelling : utvalgte essay, [En Pax-bok]*, Oslo 2003: s. 41-49; Jan Eivind Myhre, *Historie : en introduksjon til grunnlagsproblemer*, Oslo 2014: s. 93-99.

¹⁴ Om de skulle vise seg å ha noe som kan minne om dagens fritidsbegrep.

¹⁵ Myhre 2014: s. 111.

sammenstillingen, samtidig som de kan tenkes å inneholde informasjon om hva befolkningen fyller dagene med. Et problem med sammenstilling og komparasjon kan være at kildene har ulik karakter, og de vil dermed ikke nødvendigvis ta for seg de samme temaene, noe som potensielt kan gjøre en sammenstilling svært lite fruktbar.

En handling er ikke ferdig utforsket hvis en kun har funnet ut hva som blir gjort, der vil også være viktig å finne **hvordan handlingen blir utført**. Hvis en kun forteller at «befolkningen fisket», vil en leser måtte fylle inn tomrommet denne anekdoten fyller og en får en slags implisert anakronisme da vi alle har en formening om hvordan fiske foregår. I Lillienkiolds *Speculum Boreale* er det helt klart at hovedfokuset ligger på den samiske befolkningen.¹⁶ Det er ikke dermed sagt at han ikke skriver om nordmenn, det gjør han helt klart, Lillienkiold skrev side opp og ned om de delene av den norske befolkningens gjøremål han forarger seg over.¹⁷ For å danne et mer nyansert bilde av hvordan alt fra fiske til oppmøte på tinget ble gjort, så vil jeg bruke tingbøker, beskrivelser og skifter. Nærlesning av kildene er en metode som uten tvil vil komme til nytte i dette øyemed.

Det siste spørsmålet jeg ønsket å få klarhet i er **hvor menneskene oppholder seg** til ulike årstider, herunder sesongopphold, boplasser eller flyttinger anno 1690. Her kommer jeg til å knytte demografi og geografi sammen, og igjen kan tingbøker, manntall og beskrivelser være brukbare. Niels Knags beskrivelse er spesielt nyttig, fordi han vier stor plass til å beskrive landskapet og hvordan befolkningen flytter seg i det.¹⁸ Tingbøker forteller også hvor handlinger ble utført. Lillienkiolds malerier er også så detaljerte at det lar seg gjøre å plassere hus på kart over tingstedene. Lillienkiolds malestil er også preget av at han karikerer trekk ved plasser, dermed er det veldig lett å kjenne igjen steder og topografi.

¹⁶ O. Solberg, *Lillienkiolds Speculum Boreale*. 1, bd. 2 i Finnmark omkring 1700, Oslo 1942.

¹⁷ Ibid, 138-155.

¹⁸ Utne 1932.

HVORDAN TOLKE EVENTUELLE FUNN?

METODISKE PROBLMER OG REDEGJØRELSE AV METODE UTOVER KILDEKRITIKK

For å kunne drøfte problemstillingen, kan det være fornuftig å ta i bruk tolkningsrammer. Her kan det være fruktbart å bruke lokaliteter som en ramme. Her kan jeg se på likheter, ulikheter og sammenhenger mellom flere steder som er bebodd. Slik kan mønster tre fram og oppgaven kan framstå som noe mer enn oppsummert kildemateriale. Mønstrene trer fram fordi jeg generaliserer, eller kategoriserer. Jeg kan ikke skrive trehundre og femti biografier og må dermed kategorisere menneskene jeg jobber med. For å på mest fornuftig vis kategorisere vil jeg bruke en prototypisk klassifikasjon.¹⁹ Jeg vil klassifisere slik fordi det åpner for grader av tilhørighet i en kategori, i motsetning til den aristoteliske klassifiseringsmåten som ikke gjør det. Jeg er av den oppfatningen av at det er mulig å være «litt rik». Det graderte medlemskapet i en kategori, som historikeren Jan Eivind Myhre fremhever som vesentlig ved en prototypisk klassifikasjon, mener jeg er viktig for å få frem nyansene på en hensiktsmessig måte.²⁰

Etnisitet som tolkningsramme og kategori kan også brukes, men da må vi legge til grunn at det er vesentlige forskjeller mellom de ulike gruppene. Denne synes å være tilfellet i Vest-Finnmark cirka 1690, noe som gjør at dette er en kategori som blir meningsfull å bruke. Eksempler på ulikheter som kan trekkes fram her er forskjeller på kosthold mellom ulike etniske grupper, boforhold, mentaliteter og f.eks. klesdrakter. Sosioøkonomiske forhold kan også hjelpe oss som utgangspunkt for en analyse av hverdagslivet, fordi det er rimelig å anta at livet må ha artet seg annerledes for de rikeste og de fattige i dette samfunnet. Her er det også muligheter for å se på ulike yrker og hva de kan ha betydd for de enkelte menneskene. Denne kategorien kan brukes til å trekke inn mye av det samme som etnisitet kan, men her får en frem andre nyanser i hverdagslivet til en større gruppe mennesker. Jeg trekker frem at jeg vil bruke disse kategoriene som utgangspunkt for en analyse, fordi en lettere oppdager mønster og sammenhenger når en har færre enheter å observere, så kan en gå tilbake i kildene å se om sammenhengene ikke bare var luftspeilinger. Dette kan framstå som en noe amputert hypotetisk-deduktiv metode, amputert da det av naturlige årsaker ikke er etterprøvbart.

Historikeren Knut Kjelstadli trekker fram komparasjon som en metode historikeren kan bruke for å forklare et fenomen.²¹ Kjelstadli peker i sin artikkel om komparasjon på følgende metode

¹⁹ Myhre 2014: s. 133.

²⁰ Ibid.

²¹ Kjelstadli 1999: s. 261-269.

for å sammenligne: «Dersom teorien er gyldig – at y følger av x –, må ikke y forekomme i hjelpestudieobjektene, for der finnes ikke x.»²². Jeg vil skyte inn at en nok heller burde velge hjelpestudieobjekter der x finnes, slik unngår man å bruke tid på studieobjekter med ingen relevans for oppgaven. Med andre ord er det ufruktbart å se på objekter uten x da vi ønsker å falsifisere at x fører til y. Problemet er altså at det, i Kjelstadlis fremstilling av metoden, ikke stilles kriterier til utvelgelsen av hjelpestudieobjekt, noe som fører til at en kan havne i en situasjon der teorien vil bli anerkjent som gyldig uten et eneste hjelpestudieobjekt som faktisk kunne avkrefte hypotesen. Ta for eksempel at en streng fabrikkeier(x), fører til misnøye(y), deretter undersøker du tre fabrikker til og leter etter (y). Dette finner du ikke, så du konkluderer med at teorien er gyldig. Problemet er at du kunne undersøkt hvilke som helst bedrifter med de gitte kriteriene, og at for å finne et objekt som vil kunne avsløre om x fører til y kan du risikere å lete svært lenge. Hadde du derimot undersøkt objekter der x finnes vil du ved hvert eneste studieobjekt kunne få avkreftet eller styrket teorien. Konsekvensen er da at x må være tilstede for at studieobjektet skal være egnet, dette faller fullstendig bort i Kjelstadlis fremstilling men burde definitivt være med hvis en ønsker å undersøke en teori.

En kan også se på komparasjon som en metodisk studie av likhet og forskjell, slik som John Stuart Mill gjør.²³ Mills fem ulike måter å sammenligne på er alle sammen induktive, men likefult sentrale i samfunnsvitenskapen for å forklare fenomener, gjerne på en litt større skala. Metodene har alle som mål å isolere enkeltfaktorer som årsak til en hendelse eller fenomen.²⁴ Det største problemet en historiker møter med å forklare gjennom å sammenligne er materiale en tar for seg som historiker er så begrenset, sammenlignet med virkeligheten, at en kan få det meste til å ligne uten større problemer. Dette skyldes at størsteparten av virkeligheten en ønsker å beskrive har en utelatt gjennom å ha et begrenset kildemateriale som gir et begrenset innsyn i fortiden.²⁵

Konsekvensen av dette er at komparasjon som metode for å finne fram til teorier en kan bruke i historiefaget har visse problematiske sider en må være tilbøyelig til å akseptere hvis en ønsker å bruke de. For å forklare et historisk fenomen, kan vi også se til narrative forklaringsmodeller. Her har historikeren en mulighet til å binde enkelthendelser sammen gjennom form og struktur,

²² Knut Kjelstadli, *Nytten av å sammenligne*, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1988: s. 441.

²³ *Ibid.*, 438-439.

²⁴ John Stuart Mill, *A SYSTEM OF LOGIC, RATIOCINATIVE AND INDUCTIVE*, bd. 1, London 1843: s. 454-479.

²⁵ White m.fl. 2003.

slik kan en se sammenhenger gjennom å vise til helheten.²⁶ Har vi dermed løst problemet knyttet opp mot kausalitet og sannhet?

På ingen måte. En må snarere se mot det meningsskapende og identitetsskapende aspektet ved historiefaget. Hvis en rekonstruerer historiske hendelser i den hensikt å skape en meningsfull historie, så vil en ikke ha et like stort forklaringsproblem. Poenget mitt er som følger; hvordan vi skal forklare og hva som konstituerer en god forklaring dikteres av hva hvilken nytte vi ønsker at verket skal ha i fremtiden. Derfor mener jeg at å forklare gjennom å fortelle er en utmerket måte å svare på min problemstilling, likevel vil oppgaven også trekke inn komparasjon for å gi en større dybde i stoffet som blir trukket fram. Komparasjon vil også binde sammen oppgaven samt gi mulighet til å oppdage sammenhenger som blir vanskelig å oppdage hvis en ser på studieobjekter hver for seg.

For å avrunde dette underkapittelet skal jeg til sist trekke klimaet som en tolkningsramme. I historiefaget kan det være en utfordring da en må se på så store områder for å finne ut noe fornuftig. Ta for eksempel kornforsyningene Adelaer fører opp, her kommer det fram at mye av kornet kommer fra Danzig (dagens Gdansk i Polen).²⁷ Dette betyr at hvor mye korn som kommer til Finnmark til en viss grad henger sammen med hvor mye korn som blir produsert i Polen. Kornproduksjon henger sammen med klimatiske forhold. Klimaet påvirker også det som måtte finnes av dyr i Finnmark. Her kan jeg trekke fram reinsdyr som eksempel på et dyr som også blir påvirket av klima. Det blir for eksempel svært vanskelig for reinsdyr å spise lav og mose, hvis været er slik at det dannes et islag over mosen og laven. Og dette skjer gjerne når vinteren er mild og våt. Reinsdyr trekkes frem flere ganger av både Knag og Lillienkiold som mye brukte dyr, både av nordmenn og samer.²⁸ Dermed har klimatiske forhold store betydninger for hverdagen til mange som lever i Vest-Finnmark i denne perioden. Det er ikke bare mattilgang som blir påvirket av vær og vind, her kan nok mange skrive under på at en kan trekke fram både hus og humør som eksempler på objekter hvis kvalitet endres i takt med de rådende metrologiske omstendigheter. Noen vil kanskje mene at dette ikke er så relevant, men jeg vil hevde at hvis du er sur og kald fordi det har regnet gjennom taket i hele natt, eller fordi taket blåste bort, så har klima helt klart hatt en påvirkning på hverdagen din. Altså, med fare for å

²⁶ Myhre 2014: s. 108-110.

²⁷ O. Solberg og Martha Brock Utne, *Henrich Adelaer i Finnmark 1690*, bd. 1 i Finnmark omkring 1700 Oslo 1938: s. 270.

²⁸ Utne 1932; Solberg 1942; O. Solberg, *Lillienkiolds Speculum Boreale*. 2, bd. 3 i Finnmark omkring 1700, Oslo 1945.

gjenta meg selv, klima har innvirkning på hverdagsliv og burde dermed tas med hvis en ønsker å snakke om hverdagsliv.

BERETNINGER OG LEVNINGER

EN KORT PRESENTASJON AV KILDENE SOM SKAL BLI BRUKT I OPPGAVEN

Kildetilfanget fra Finnmark i perioden jeg skal jobbe med er svært rikt. Kildene stammer i stor grad fra offentlige tjenestemenn, som reiser gjennom området. Fogden, sorenskriveren og amtmannen er aktive og tekstene de produserer tar for seg alt fra handel til urtevekster. Andre mer formelle kilder som tingbøker og regnskap er også tilgjengelig. Amtmannen Lillienkiold var også en ivrig illustratør og har laget flere malerier med diverse motiv fra Finnmark. Arkivmateriale er i stor grad samlet på riksarkivet i Tromsø, selv om enkelte dokumenter er i Oslo eller Trondheim. De tekstene med størst omfang er allerede transkribert i Nordnorske samlinger, her inngår blant annet Lillienkiolds *speculum boreale*, og Niels Knags matrikkel. Et gjennomgående problem med kildene er at de uten unntak er utformet av offentlige tjenestemenn og naturligvis bærer sterkt preg av det. Niels Knags matrikkel kan trekkes frem som et kroneksempel på dette, han beskriver landskapet med tanke på hvorledes ressursene der kan utnyttes. Ta for eksempel hans beskrivelse av Alta-området «*Udj alten er en Megit skiøn fyrre skoug til Master, till huus tømmer og til Saug tømmer*»²⁹ eller «*Der Kunde bygges oc opsetes Querner i Elverne, som er mange i Altensfiord foruden Altens Elv, (..), tj de bliver iche for allwore brugte*»³⁰. Dette viser en sorenskriver og fogd, som i aller høyeste grad mener å vite hvordan landskapet burde utnyttes. Opphavspersonens preg på kilden er dermed en mulighet til å utforske holdninger hos dem.

UTRYKTE KILDER:

NORSKE TINGBØKER

Tingbøkene er rettsreferater som ble skrevet ned i forbindelse med tingene som ble holdt av den dansk-norske administrasjonen langs kysten. Tingbøkene er ikke transkriberte og er tilgjengelig fra digitalarkivets nettsider samt fysisk på Statsarkivet i Tromsø. Det finnes også tingbøker fra Lagtinget og her dukker det blant annet opp ankesaker. Tingbøkene kan brukes for å få et innblikk i hverdagslivet til folk, fordi de avgir forklaringer for retten. Det burde også nevnes at tingbøkene av og til brukes for å notere ned hvem som skal betale hva i skatt.³¹ På

²⁹ Utne 1932: s. 5.

³⁰ Ibid, 5-6.

³¹ F/Fa/L0027: Justisprotokoller, 1698-1701, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 6a-12b.

tinget blir det også tatt opp problemer allmuen har i sin hverdag, disse framføringene kan være noe overdrevet. Ta f.eks. klagen på at det ikke er mulig å skaffe handelsvarer inne i Alta, her uttaler almuen at de helst vil handle i Alta og «iche eventyre sig de lange veier» til Hasvik eller Hammerfest.³² Slike fargerike formuleringer må sies å kunne være typisk for klagene som blir tatt opp på tinget og må dermed tas med en klype salt. Det er på tross av disse uttalelsene fortsatt rimelig å anta at de fleste uttalelsene på tinget er utformet og nedtegnet i den hensikt å være mest mulig sannferdig.

AMTREGNSKAP

Amtregnskaper, eller fogderegnskaper tar for seg utgifter og inntekter det offentlige har i Finnmark, alt fra soldatlønn til fogdens «reiseregninger». Det dukker også opp flere skattemanntall i regnskapet og mange notiser. Jeg regner med å kunne bruke amtregnskaper for å kartlegge offentlig inngripen som kostet penger i amtet. Videre er det også her skattemanntallene og tienderegistrene dukker opp, disse kan brukes for å lage demografiske fremstillinger av befolkningen. Skattemanntallene får ikke med alle som faktisk bodde i området som ble forsøkt beskattet, fordi det ser ut til å ha vært gode muligheter til å snike seg unna skattebetaling enkelte år. Regnskaper kan også brukes som en indikasjon på laksefisket i Altaelven, fordi inntektene fra dette føres opp i regnskapet sammen med tienden fra fiskeriene generelt. Informasjonen som blir hentet ut av regnskapet må dermed sies å være minimumstall da den ikke fanger opp økonomiske unndragelser av varierende omfang. Dette er problemer som må tas høyde for når tallmaterialet skal brukes.

Et problem en får med både skattemanntall og tingbøker er at det er vanskelig å knytte sammen ulike observasjoner for å rekonstruere en historisk person. Problemet er spesielt tydelig når en skal sammenkoble de svenske og danske skattemanntallene da de 1) ikke har likt antall skatteyttere og 2) ikke skriver navn likt. For å nøste opp i dette er det nødvendig å ta i bruk en elimineringsmetode basert på fonologiske likheter mellom innføringene.³³ En unngår dermed å være i en situasjon der en har dobbeltregistreringer på grunn av ortografiske særtrekk.

Et annet problem er lakunene i kildemateriale. I 1693 og i 1694 blir det ikke ført opp skatteinnsamling fra norsk side i Kautokeino. Befolkningstall fra disse to årene vil dermed være basert på prognoser. Da en kan se på kildemateriale fra både før og etterpå, er det mulig å gjøre en slik beregning. Det er fullstendig urimelig å anta at det ikke ble samlet skatt fordi

³² F/Fa/L0025: Justisprotokoller, 1692-1695, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 110a.

³³E. A. Wrigley, *Identifying people in the past*, London 1973: s. 27-27.

befolkningen i Kautokeino opphørte å eksistere. Her har en også skattemanntall fra svensk side å støtte seg på, og kildemateriale må sies å kunne utfylle hverandre, til en viss grad.

Det eksisterer også konsekvente forskjeller i antallet skatteyttere mellom svenske og norske skattemanntall. Jeg vil peke på flere ulike forklaringer: 1) Skattepliktige samer kan tenkes å ha reist bort i det fogden kommer for å samle skatt. 2) Den norske fogden kan tenkes å ha registrert yngre personer da de nasjonale manntallene fra tidligere på 1600-tallet tok med gutter ned til 12-års alderen.³⁴ Bakgrunnen for å hevde at det kan ha skjedd i Finnmark også er at fogden kan tenkes å ha fulgt normen fra de tidligere manntallene. Jeg vil også nevne at det kan være noe forskjellig praksis i registreringen av skattemanntall og registreringen av et vanlig manntall. Skattemanntallet kan tenkes å ikke inneholde like mange personer som manntallene utformet med henseende til militære behov. Det vil nok falle naturlig å ekskludere enkelte fra skattemanntallet hvis de ikke betaler skatt. Selv om dette virker naturlig ser vi at de som ikke yter skatt også blir ført opp i enkelte tilfeller, enten som forarmede eller som hjemmeboende. Det er ikke før en sammenligner skattelister med f.eks. Adelaermanntallet at en sitter med en bedre oversikt over hvem som faktisk kommer med i manntallet. Hvilken av disse som er tilfellet er ofte vanskelig å fastslå, heldigvis er det fra norsk side ofte innført om de bor hjemme hos foreldrene. Dette støtter forklaringen om at norske myndigheter registrerer mennesker som faller utenfor de svenske skattelister. Imidlertid kan det se ut til at dette ikke er den fullstendige forklaringen. Det må også være noe forskjell i hvem som blir registrert i Kautokeino, fordi den premature norske registreringen ikke kan forklare alle forskjellene.

SAMTIDIGE BREV

Brevene befinner seg i stor grad på Statsarkivet i Tromsø, her ligger alt fra kongelige forordninger til oversikt over militært materiell i Vardø. Mye av dette materiale er kopiert av Lillienkiold og lagt ved i *Speculum boreale*, så enkelte brev er dermed transkribert. Brevene som er vedlagt i Lillienkiolds verk vil dermed gi en god indikasjon på hvordan forvaltningsapparatet så seg selv i en juridisk kontekst. En rask gjennomgang av tingbøker og andre kilder viser at forordninger og lover i aller høyeste grad må anses som normative kilder.

SKIFTEPROTOKOLLER

Skifteprotokollene vil kunne fortelle noe om enkeltpersoners eiendeler og dermed noe om materiell velstand og hva som fantes av gjenstander hos personer i amtet, det som ofte omtales som materiell kultur. Historikeren Gunnar Thorvaldsen trekker frem skiftene som en troverdig

³⁴ Gunnar Thorvaldsen, *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Oslo 1996: s. 56.

kildetype.³⁵ Skifteprotokollene fra årene rundt 1690 er dermed svært interessante i en denne oppgaven. Dette begrunner jeg med at tingene personene eier på et eller annet tidspunkt må ha hatt en funksjon i husholdningen og dermed interessant med tanke på hverdagslivet. Det er også enkelte passasjer om standarden på flere hus som eies av de avdøde, noe som kan være veldig interessant for å kartlegge hvordan folk bodde.

TRYKTE KILDER:

TINGBØKER FRA SVERIGE.

I indre strøk av Finnmark var det svenskene som ivaretok rettshåndhevingen og holdt ting. Tingbøkene fra svensk side foreligger i transkribert utgave og er hentet fra Lenvik museums nettsider. Tingbøkene kan være interessante både for og undersøke mentalitet og kriminalitet. En må i stor grad ta høyde for de samme kildekritiske utfordringene med de svenske tingbøkene som ved de norske.

NIELS KNAGS «MATRICUL OC BESCHRIFUELSE OFUER FINDMARCHEN» OG «JOERDE-BOEG OG MANDTAL»³⁶

Dokumentet foreligger i transkribert form, transkribert av Martha Brock Utne og er utgitt som en del av nordnorske samlinger, verket vil derfor bli referert til under Utnes navn. Dokumentet inneholder en matrikkel over Finnmark, et samemanntall og en beskrivelse av Finnmark. Niels Knag, som er kildens opphavsperson, har vært både fogd og ble senere sorenskriver, så han har god kjennskap til fylket, han framstår i teksten som en særdeles ivrig skatteinnskriver med et øye for ressursutnytting. Kilden kan brukes til å gi innblikk i fogdens mentalitet, demografisk oversikt, ressursutnytting i samtiden, enkelte lokale forhold og ikke minst den generelle tilstanden på de ulike befolkede stedene. En må ta utgangspunkt i at beskrivelsen er utformet i den hensikt å gi et mest mulig korrekt bilde av tingenes tilstand for å bruke den som en kilde i denne sammenhengen. Det bør likefult tas høyde for at fogden nok overdriver enkelte forhold han beskriver i teksten.

«HENRICH ADELAER I FINNMARK 1690»³⁷

Dokumentet foreligger i transkribert form, Utført av Utne og Solberg. Kilden er utgitt som en del av nordnorske samlinger, også her vil det refereres til Utne og Solberg, og ikke «Adelaermanntallet» eller lignende. Henrich Adelaer var en embetsmann med tilhold i Bergen som blir sendt til Finnmark for å kartlegge tingenes tilstand, bakgrunnen for denne undersøkelsen var at det den Dansk-Norske administrasjonen hadde behov for å kartlegge

³⁵ Ibid, 125.

³⁶ Utne 1932.

³⁷ Solberg m.fl. 1938.

forsyningsbehovet i det nordligste amtet. Kilden gir svært god oversikt over hvor mange som bor i amtet, hvor mye mat som fraktes til amtet og hvem som bor i amtet. Det er også lagt ved klagene til allmuen ved tingstedene Adelaer besøkte og klagemålene gir god innsikt i blant annet kostholdet.

*SPECULUM BOREALE*³⁸

Dette verket er også transkribert av Solberg og utgitt mellom 1942 og 1945 som en del av Nordnorske samlinger. Opphavspersonen til kilden, Hans Hansen Lillienkiold var amtmann i Vardøhus amt 1684-1701 og forfattet blant annet et tobindsverk som beskriver svært mange ulike sider ved Finnmark i tidsperioden som er aktuell for denne oppgaven, verkene er rikt illustrert med detaljrike akvareller. Jeg forventer at dette verket vil kunne brukes som kilde til mange ulike sider ved hverdagslivet i perioden av den enkle grunn at Lillienkiold beskriver alt fra et «*mærcheligt Siømonstrum, aff en fast utrolig storlighed*»³⁹ og «*hafmanden (...) gandske soorte-brun aff farffve med langt skieg oc slet sort affhengende haar.*»⁴⁰ til handelsrettigheter og plikter i Finnmark. Maleriene i verkene er også interessante da de kan brukes til rekonstruksjon av bosetningsmønster på noen av tingstedene, eller de kan brukes til å si noe om klesvalg, arkitektur, jakt og fiskemetoder, for å nevne noe.

*LINDENOWKOMMISJONEN 1685*⁴¹

Dette er forløperen til Adelaers Finnmarksbesøk, og også transkribert av Solberg. Opphavspersonene til kilden ønsker å kartlegge handelen og økonomiske omstendigheter i Finnmark og reiser derfor rundt fra tingsted til tingsted for å samle informasjonen. Det kommer tydelig fram at det ikke er alle plasser de klarer å få tak i informasjonen de ønsker og det noteres blant annet at underfogden i Hammerfest Sifuer Olsen angivelig «*ey hafuer giort reigenskab med dennem, saa de ey veed huad er skyldig, ey huad de lefuerer, eller huad dennem betroes*».⁴² Denne kilden kan til en viss grad ta for seg noe av det samme som Adelaermanntallet, men er ikke like grundig i gjennomgangen. Den er også enda mer påvirket av at personen som skapte kilden representerer staten. Dette kommer tydelig fram av beskrivelsen av sjøsamene som ikke til å stole på da de drar til fjells. Et utsagn som gir mest mening hvis en representerer en statsmakt som helst vil ha de på en bestemt plass.

³⁸ Solberg 1942; Solberg 1945.

³⁹ Solberg 1942: s. 210.

⁴⁰ Ibid, 212.

⁴¹ Solberg m.fl. 1938.

⁴² Ibid, 167.

EN GROV PRESENTASJON AV RELEVANT FORSKNINGSLITTERATUR

Forskningsslitteratur om Finnmark, Nord-Norge og Nordområdene.

Forskningsslitteraturen består i all hovedsak av lokalhistorie, enkeltkapitler fra større verker og noen vitenskapelige artikler. Jens Petter Nielsen har skrevet en bygdebok for Alta, den tar for seg flere relevante utviklingstrekk i denne perioden og har mange gode redegjørelser for stedsnavn og lignende.⁴³ Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen er høyst aktuell med boken samenes historie da den tar for seg mange sider ved den samiske befolkningen i Finnmark på denne tiden.⁴⁴ Ståle Dyrviks norgeshistoriske verk kan være nyttig for å plassere den lokale historien i et større perspektiv, og for å få innblikk i sentraladministrasjonen i Norge på denne tiden.⁴⁵ Del 5 av Norges fiskeri- og kysthistorie bind 1, er også svært aktuell med tanke på tema, tidsepoke og geografisk område.⁴⁶ For å se på økonomiske forhold i finnmarksområdet på denne tiden vil det bli relevant å se på Tronstads hovedfagsoppgave i historie om handelsvirksomhet.⁴⁷ Lars Ivar Hansen har skrevet en artikkel som vil være aktuell å bruke for å se på samisk husholdning og handelsvirksomhet i denne perioden, samt en om flyttemønster blant samene i området.⁴⁸ Når en snakker om husholdning blir det også relevant å snakke om hus, og da vil jeg ta i bruk Hages verk om arkitektur i Nord-Norge.⁴⁹ Alf Ragnar Nielsen har skrevet flere artikler som vil være aktuell for å bruke for å belyse næringslivet og til en viss grad, materielle forhold i den vestlige delen av Finnmark.⁵⁰ Kjell Roger Eikeset, Kari Heitmann og Jens Petter Nielsen har skrevet et verk som tar for seg laksefisket i Altaelven.⁵¹

⁴³ Jens Petter Nielsen, Kjell Roger Eikeset, Stein Adler Bernhoft og Trine Noodt, *De glemte århundrene 1520-1826*, [Alta] 1990.

⁴⁴ Hansen m.fl. 2004.

⁴⁵ Ståle Dyrvik, Beate Homlong og Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, bd. B. 2, Oslo 2011.

⁴⁶ Alf Ragnar Nielssen, Nils Kolle og Aslak Kristiansen, *Norges fiskeri- og kysthistorie : B. 1 : Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk*, bd. B. 1, Bergen 2014.

⁴⁷ Tronstad 1981.

⁴⁸ Lars Ivar Hansen, Sami fisheries in the pre-modern era ; household sustenance and market relations, *Acta borealia* nr. 1, 2006; Lars Ivar Hansen, Skattelister som kilde til mobilitet blant samene på 1500-tallet, *Nord-Norge i Europa / redigert av Hans Peter Blankholm ... [et al.]*, 2013.

⁴⁹ Ingebjørg Hage, *Arkitektur i Nord-Norge*, Bergen 2008.

⁵⁰ Alf Ragnar Nielssen, Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet : ensidig eller variert tilpasning?, *Heimen*, 1985; Alf Ragnar Nielssen, Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705, *Acta Borealia* nr. 1, 1986; Alf Ragnar Nielssen, Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark c. 1685–1705, *Acta Borealia* nr. 2, 1984.

⁵¹ Kjell Roger Eikeset, Kari Heitmann, Jens Petter Nielsen og interessentskap Alta laksefiskeri, *I storlaksens rike : historien om Altaelva og Alta laksefiskeri interessentskap*, Alta 2001.

Bygdebøker fra Loppa⁵², Hasvik⁵³ og Kvalsund⁵⁴ vil neppe bli brukt, grunnet manglende referanser i bøkene og noen metodiske krumspring, men de bruker flere av de samme kildene som meg og skriver til dels om samme periode, dermed må jeg forholde meg til dem.

FORSKNINGSLITTERATUR SOM ER RELEVANTE FOR HVERDAGSLIV OG MIKROHISTORIE

Noen sentrale verker om mentalitetshistorie og hverdagshistorie blir også naturlig å trekke inn, fordi kildemateriale de tar i bruk har en del til felles med tingbøkene og dermed kan noen av fremgangsmåtene komme til nytte i min masteroppgave. Emmanuel La Roy Laduries bok om landsbyen Montaillou vil bli naturlig å trekke fram som et eksempel på et verk som handler om hverdagen til enkeltmennesker.⁵⁵ Carlo Ginzburgs verk om livet og tankene til mølleren Domenico Scandella er også et verk som burde nevnes når en tar for seg mikrohistorie.⁵⁶

FORSKNINGSLITTERATUR SOM OMHANDLER KLIMA

For å framstille de klimatiske forholdene i den aktuelle perioden blir det nødvendig å trekke inn en rekke bøker og artikler, som omhandler ulike sider ved klimaet, her er det snakk om verk som tar for seg klimaets påvirkning på mennesker og artikler som sammen gir et godt bilde av klimaet i Finnmark på denne tiden.

Braudel⁵⁷, Ladurie⁵⁸, Lamb⁵⁹, Fagan⁶⁰, Parry⁶¹ og Wigley⁶² tar alle sammen for seg hvordan klimaet og miljøet påvirker ulike sider av menneskets historie. Alle disse verkene har interessante ideer om hvordan klimaet påvirker mennesker. Enkelte kan derimot brukes til å stadfeste klimaet i Europa, nordkalotten eller Fennoskandinavia. Her vil jeg også trekke inn Auduns Dybdahls nyutgitte bok om klima i Norge, som også kan være aktuell.⁶³

⁵² Leonhard Gamst, Harald Samuelsen og Loppa, *Loppas historie : bygdebok for Loppa kommune*, Loppa 1983.

⁵³ Håkon H. Olsen, *Bygdebok for Hasvik*, Hasvik 1965.

⁵⁴ Ragnvald Jacobsen og Kvalsund, *Kvalsund i Finnmark : bygdebok om Kvalsunds folk og forhold*, Kvalsund 1989.

⁵⁵ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou : Cathars and Catholics in a French village, 1294-1324, Montaillou village occitan de 1294 à 1324*, Harmondsworth 1980.

⁵⁶ Carlo Ginzburg, *The cheese and the worms : the cosmos of a sixteenth-century miller, Il formaggio e i vermi : Il cosmo di un mugnaio del'500*, London 1980.

⁵⁷ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II : 1*, bd. 1, London 1972.

⁵⁸ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of feast, times of famine : a history of climate since the year 1000, Histoire de climat depuis l'an mil*, Garden City, N.Y 1971.

⁵⁹ H. H. Lamb, *Climate, history and the modern world*, 2nd ed., London 1995.

⁶⁰ Brian M. Fagan, *The Little Ice Age : how climate made history, 1300-1850*, New York 2000.

⁶¹ M. L. Parry, *Climatic change, agriculture and settlement, Studies in historical geography*, Folkestone 1978.

⁶² T. M. L. Wigley, M. J. Ingram og G. Farmer, *Climate and history : studies in past climates and their impact on Man*, Cambridge 1981.

⁶³ Audun Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*, Oslo 2016.

For å kunne vite noe om klimaet i Vest-Finnmark i denne perioden er det nødvendig å ta for seg flere artikler som tar for seg klimaet i denne delen av verden i denne tidsperioden. Noen av artiklene tar for seg sommertemperaturer og andre ser på vintertemperaturer, sammen kan de brukes til å si noe om hvordan klimaet var gjennom et helt år. Kirchhefer⁶⁴, Briffa⁶⁵ og Gunnarson⁶⁶ ser på sommertemperaturer. Elverland og Vorren nevner økt snøsmelting i perioden⁶⁷, Nesje mfl. Skriver både om vinterklima⁶⁸ og isbreer⁶⁹. Grove⁷⁰ og Winkler⁷¹ skriver også om isbreene i Norge sin utvikling. Til slutt har Bradly og Jones skrevet om klimaet generelt siden år 1500.⁷²

FORSKNINGSLITTERATUR OM TEORI OG METODE

For å få dekt de teoretiske og metodiske aspektene ved mastergradsoppgaven har jeg sett meg ut følgende litteratur; Roderick Flouds verk om kvantitative metoder⁷³ i historiefaget, er relevant å nytte seg av ifb. med databehandling av manntall, matrikler og skifter, dette er også her det blir aktuelt å trekke inn Dyrvik⁷⁴, Thorvaldsen⁷⁵ og Wrigley⁷⁶. For å ha et metodisk rammeverk rundt hverdagsliv, mentalitet og språk så kommer jeg til å trekke inn Ginzburg⁷⁷, Koselleck⁷⁸ og Lütke⁷⁹. For å dekke metodiske problemstillinger generelt vil jeg trekke fram

⁶⁴ Andreas Joachim Kirchhefer, *A Discontinuous Tree-ring Record AD 320–1994 From Dividalen, Norway: Inferences on Climate and Treeline History* i Gabriele Broll og Beate Keplin (red.), *Mountain Ecosystems: Studies in Treeline Ecology*, Berlin, Heidelberg 2005.

⁶⁵ K. R. Briffa, P. D. Jones, T. S. Bartholin, D. Eckstein, F. H. Schweingruber, W. Karlén, P. Zetterberg og M. Eronen, *Fennoscandian summers from ad 500: temperature changes on short and long timescales*, bd. 7, *Climate Dynamics* 1992.

⁶⁶ Björn E. Gunnarson, Hans W. Linderholm og Anders Moberg, *Improving a tree-ring reconstruction from west-central Scandinavia: 900 years of warm-season temperatures*, bd. 36samme sted 2011.

⁶⁷ Ellen Elverland og Karl-Dag Vorren, *7500 yr of mire-pool development and the history of Pinus sylvestris (L.) in Sub-Arctic coastal Norway*, bd. 150, *Review of Palaeobotany and Palynology* 2008.

⁶⁸ Nesje m.fl. 2003.

⁶⁹ Nesje m.fl. 2008.

⁷⁰ Jean M. Grove, *The Little Ice Age*, London 1988.

⁷¹ Stefan Winkler, *A new interpretation of the date of the 'Little Ice Age' glacier maximum at Svartisen and Okstindan, northern Norway*, bd. 13, *The Holocene* 2003.

⁷² Raymond S. Bradley og Philip D. Jones, *Climate since A.D. 1500*, London 1992.

⁷³ Roderick Floud, *An introduction to quantitative methods for historians, An University paperback original*, London 1973.

⁷⁴ Ståle Dyrvik, *Historisk demografi : ei innføring i metodane*, Bergen 1983.

⁷⁵ Thorvaldsen 1996.

⁷⁶ Wrigley 1973.

⁷⁷ Carlo Ginzburg, *Clues, myths, and the historical method, Miti emblemici spie*, Baltimore 1989.

⁷⁸ Reinhart Koselleck, *The practice of conceptual history : timing history, spacing concepts, Cultural memory in the present*, Stanford, Calif 2002.

⁷⁹ Alf Lütke, *The History of everyday life : reconstructing historical experiences and ways of life, Alltagsgeschichte: zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Princeton, N.J 1995.

Kjeldstadli⁸⁰, Myhre⁸¹, Kaldal⁸² som tar for seg historisk metode og på den andre siden, Hayden White⁸³ som nok må sies å utfordre de tradisjonelle oppfatningene av historiefaget.

KAPITTEL II: DEMOGRAFI, STORE TALL OM SMÅ PlassER.

DEMOGRAFISKE UTFORDRINGER, OG TEORI FOR Å LØSE DISSE:

Ensikten med dette kapitlet er å gi en demografisk oversikt over de aktuelle områdene, og slik svare på noen av underproblemstillingene, da spesielt hvem som oppholder seg i området og hvor de oppholder seg. Videre tar den demografiske oversikten sikte på å

- 1) Gi en oversikt slik at resten av oppgaven er lettere å manøvrere seg gjennom.
- 2) Avdekke demografiske forhold som kan påvirke hverdagsliv, herunder familiestrukturer, sosioøkonomiske forhold og f.eks. avstander mellom mennesker.
- 3) Kartlegge hvordan folk og fe flytter eller oppholder seg i landskapet, det være seg permanent eller sesongbetont.

Kildene som kan nyttes til å avdekke demografiske forhold i Finnmark på denne tiden er i all hovedsak opptellinger gjort på et bestemt tidspunkt. Et godt eksempel på dette kan være skattemanntallene. Den andre, og noe mer sjeldne kildetypen er den som skrives kontinuerlig over tid, som for eksempel en kirkebok. Ståle Dyrvik operer med disse skillene i sin bok om historisk demografi, et skille jeg også vil bruke for å drøfte min bruk av kildene.⁸⁴ Videre kan en skille mellom numeriske og nominative tellinger her går skille på om det brukes navn, eller annen form for identifikasjon eller om antall personer på et sted blir talt uten at det er mulig å identifisere dem.⁸⁵

Identifisering av personer kan være til dels utfordrende. Ian Winchester trekker fram hvordan det er viktig å se på fonetisk likhet mellom navn, og omstokkingen av tall. For å så knytte ulike observasjoner sammen, dersom det ikke dukker opp andre observasjoner som indikerer at det

⁸⁰ Kjeldstadli 1999.

⁸¹ Myhre 2014.

⁸² Ingar Kaldal, *Historisk forskning, forståing og forteljing, Samlagets bøker for høgare utdanning*, Oslo 2003.

⁸³ White m.fl. 2003.

⁸⁴ Dyrvik 1983: s. 172.

⁸⁵ Ibid.:19-20

kan være referanser til en annen person.⁸⁶ Senere trekkes det også fram at det er viktig at antallet observasjoner som knyttes til en person, eller observasjoner som blir notert ned som to personer går opp i opp. At man med andre ord er konsekvent, for å slik unngå at tallmaterialet blir tungt vektet en bestemt retning, dette vil føre til at tallmaterialet er betydelig dårligere.⁸⁷ Hvis en for eksempel fører opp alle skatteyttere i ett år, deretter ser at det året etter er andre skattemenn som fyller listen for å så legge til de nye på toppen av de gamle, vil en se at det antatte befolkningstallet etter hvert blir ganske høyt og tallmaterialet vil bli ganske misvisende.

De overnevnte måter å kategorisere demografiske kilder er i utgangspunktet veldig lettfattelige. I praksis viser det seg at bildet er noe mer komplisert da det ofte blir brukt hybrider av disse typene. Her kan jeg trekke frem Adelaermanntallet⁸⁸ som gir en nominativ oversikt over alle husholdningsoverhoder, men oppgir resten av befolkningen numerisk. Dette gjør at en nødvendigvis må diskutere hvor sammenlignbare disse kildene er med hverandre. Kan det f.eks. hende at Adelaermanntallet kan gi et inntrykk av at befolkningen minsker de første årene etterpå da skattemanntallet kun redegjør for skattebetalere? Eller mangler Adelaermanntallet noen personer som dukker opp i skattemanntallet?

En må også spørre seg om Adelaermanntallet kan brukes til å konstruere en typisk familie og i neste omgang kunne brukes til å estimere folketallet 4 år senere? Med mindre befolkningssammensetningen plutselig forandrer seg dramatisk, ved at det for eksempel kommer mange ugifte menn, eller at folk plutselig får mange flere barn, er det ingen grunn til å tro at det ikke skal kunne brukes. Det vil derfor være viktig å se nøye på de andre kildene til demografisk informasjon vi har for å lete etter indikasjoner på slike forandringer i befolkningssammensetningen. I tillegg til manntall, kan skifter, gjeldsregistre, tienderegister og leidangmanntall gi informasjon om befolkningsendringer. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i at Familiestørrelsen i Adelaermanntallet kan brukes til å si noe generelt om utviklingen i folketallet.

For å få en demografisk oversikt er det mest hensiktsmessig å bruke kvantitative metoder, men siden området jeg jobber med ikke inneholder et uoverkommelig antall mennesker kan jeg snuble over relevante tilleggsopplysninger gjennom nærlesning. Et eksempel på noe slikt kan

⁸⁶ Winchester, i: Wrigley 1973.

⁸⁷ Ibid, 104.

⁸⁸ Manntall utformet av Henrich Adelaer i den hensikt å kartlegge forholdene i Finnmark, da spesielt med tanke på forsyningsbehov og håndheving av lover.

være sesongflyttinger⁸⁹ eller hvem som har giftet seg med hvem, slik det fremkommer av noe skiftemateriale.⁹⁰ Enkenes posisjon i samfunnet vil også kunne utforskes gjennom en slik nærlesning, vi kan se enkene i enkelte manntall, men det er ikke før vi ser på andre kilder at vi ser hva de arver og hva de sitter igjen med av forsørgeransvar. Derfor er en kombinasjon av de to nødvendig for å avdekke variasjonene som har eksistert.

I tillegg til Adelaermanntallet finnes det fogderegnskap, med skattelister, leidang- og tienderegister. I disse regnskapene er det også et skille mellom halvskatt, helskatt og forarmede. Dette skillet går på hvor mye skatt de var i stand til å betale. vi får dermed et innblikk i sosioøkonomiske forhold gjennom skattelistene. Skattelistene varierer også fra år til år og det hender ofte at personer bytter mellom å betale hel og halv skatt.⁹¹ En kan også se at formuleringene i skattelistene vektlegger hvor mye den enkelte skattemann klarer å betale. Dette kan forklare hvorfor vi ser så mange bytter mellom hel og halv skatt – skatten blir justert etter betalingsevne. Dette kan igjen indikere om det har vært et godt eller dårlig år for den enkelte person.

Jeg har også tatt i bruk tingbøkene på en kvantitativ metode, fordi de brukes for å liste opp gjeld og utredning som mange av de fastboende får, de har typisk blitt brukt i kvalitative studier av kriminalitetshistorie og mentalitetshistorie, men jeg vil også bruke de som et kvantitativt supplement til skattelister og lignende. Gjennom å se på helhetsbilde de benevnte kildene gir vil en dermed kunne si noe om den generelle sosioøkonomiske tilstanden i et lokalsamfunn. Det vil naturligvis ikke være en komplett og ufeilbarlig oversikt, men det vil være mer enn nok til å gi en god pekepinn i riktig retning.

⁸⁹ Solberg m.fl. 1938: s. 298.

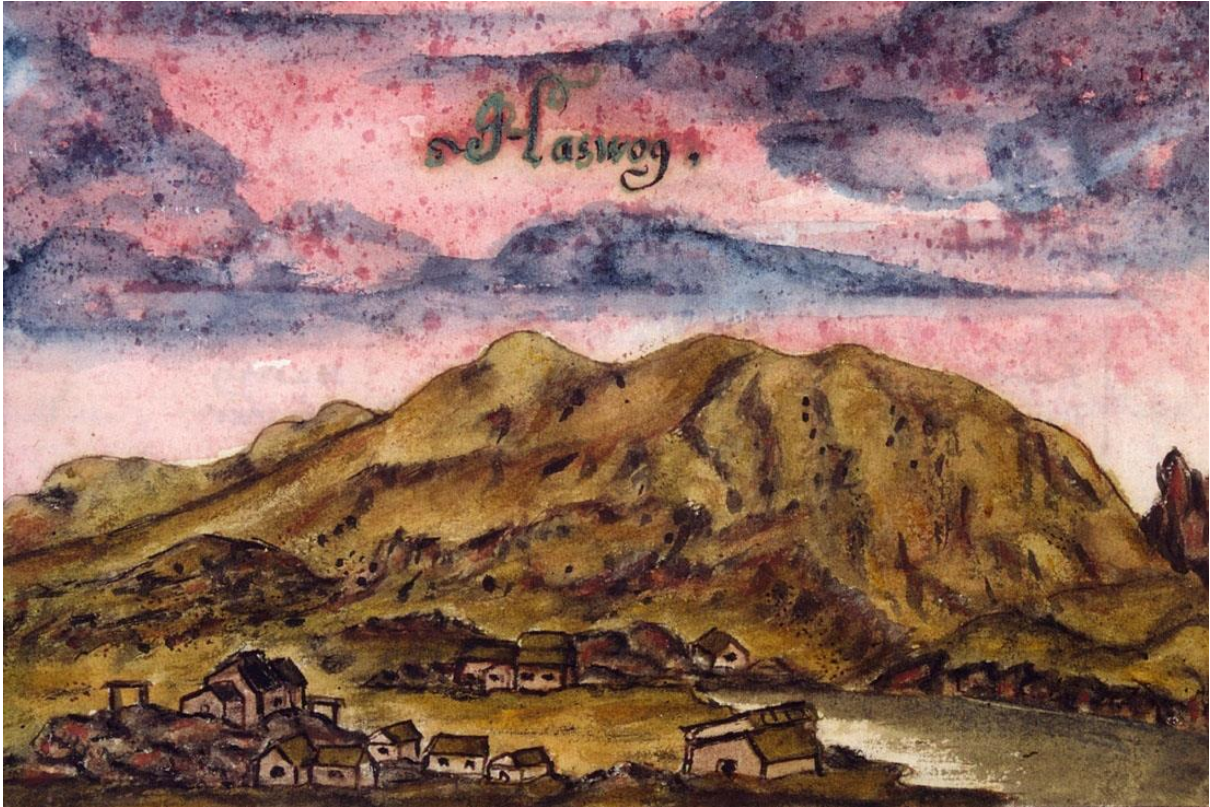
⁹⁰ H/Ha/L0058: Skifteprotokoller, 1686-1696, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoll: fol. 94a.

⁹¹ R69/L4850: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690, Fogden i finnmark, Fogderegnskap: 90; F/Fa/L0021: Justisprotokoller, 1685-1688, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 71a-71b.

SØRØYA

Kart over Sørøya med stedsnavn og bosetningsmønster

Bildet viser Hasvåg, tingstedet på Sørøya.⁹²

SØRØYA

Sørøya er en forholdsvis stor øy som strekker seg over 6 mil fra ende til ende. Fogden og Sorenskriveren Niels Knag anslår at «Sørøe er 16 mile i Circumpherentze»⁹³. Den nord-østlige delen av øyen blir regnet for å være en del av Hammerfest administrativt sett. For oss er det med andre ord den sør-vestlige delen av øyen som er aktuell. Her finnes det flere fiskevær: Sørvær, Hasvåg, Breivik, Hasvik, Grunnfjorden og Stjernevåg, som ligger nord på Stjernøya og fortsatt er en del av Hasvik Kommune. Hele Sørøya er et odelsgods og «til Eigner de Schiønebøler».⁹⁴ Dette betyr i praksis at øyen blir forpaktet og leid ut til de som vil bo på og bruke øyen til næringsvirksomhet. Håvard D. Bratrein utforsker dette adelsgodset og flere tilstøtende utdypende i sin artikkel i Håløygminne fra 2001. Her hevder han at adelsgodset og dermed den private retten til eiendom har lange røtter i området i tillegg til at eiendomsretten til en viss grad forklarer bosetningsmønsteret med tyngdepunkt i nord og sør på Sørøya.⁹⁵

⁹² Hans Hansen Lilienskiold, *Haswog. Bildet viser bebyggelsen i Hasvik*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700h

⁹³ Utne 1932: s. 4.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Håvard Dahl Bratrein, *Adelsgods og krongods i Finnmark, Håløygminne*, 2001.

BEFOLKNINGSUTVIKLING

I 1688, kan befolkningstallet, anslås til å være ca 120 – 140⁹⁶, og høsten 1690 kan befolkningstallet ganske nøyaktig anslås til å være 138⁹⁷. Befolkningstallet er beregnet ut i fra gjennomsnittsstørrelsen på familiene som er oppført i Adelaermanntallet for å så bli multiplisert med antall personer som bor i samme område på forskjellige årstall. Adelaermanntallet er det nærmeste vi kommer en komplett oversikt over befolkningen i min periode, selv om noen av familiene dukker opp i skifter, og i tingbøkene gir det et veldig sporadisk bilde av befolkningen. Jeg har derfor valgt å støtte meg på Adelaermanntallet for å beregne befolkningsstørrelser. En kan også bare gå ut i fra at en familie består av ca. fem personer, jeg tar imidlertid utgangspunkt i et gjennomsnittstall da husholdningsstørrelsen ser ut til å variere en del fra sted til sted. Fra leidangsversikten av 1687 framkommer det at hovedtyngden av menneskene holder til på selve Sørøya⁹⁸. Her er befolkningen sentrert rundt flere fiskevær og handelsplassen i Hasvåg. Det finnes også to kirker i dette sognet, hovedkirken ligger i Sørvær og i Hasvåg ligger det en annekstkirke.⁹⁹

Det skal også nevnes at det ikke kun er fastboende som har noe med Sørøya å gjøre. I 1691 blir Wilchen Vierdelhaben, Søren Panch og Kirsten Dirichsdatter dratt for retten for å ha handlet med hollendere som har lagt til kai i Hasvåg.¹⁰⁰ Denne kontakten med hollendere kan peke mot at finnmarkskysten var langt fra isolert på dette tidspunktet. Et annet interessant aspekt med dette er at samtlige blir funnet skyldige og må betale klekkelige bøter for å ha brutt handelsmonopolet til bergenserne.¹⁰¹ Her er det flere ting som kan trekkes ut, den første være seg at det åpenbart ikke bare er bergensere som handler med de som bor på finnmarkskysten. Spesielt er det også at samtlige av de dømte jobber for eller i Kirsten Dirichsdatter sitt tilfelle er enkekvener til en som jobbet for en bergenskjøpmann. De har med andre ord brutt handelsmonopolet de selv var tilknyttet. Saken vil bli ytterligere drøftet i de påfølgende kapitler. Sørøya blir ikke bare brukt til handel, den blir også brukt til jakt, fangst og veiding. Niels Knag stadfester i sin beskrivelse av Finnmark at det er samene som leier fjorden.¹⁰² Noe han burde

⁹⁶ F/Fa/L0022: Justisprotokoller, 1688, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 29a-32a.

⁹⁷ Solberg m.fl. 1938: s. 228-234.

⁹⁸ Justisprotokoller, 1685-1688: fol. 75a-76a.

⁹⁹ Utne 1932: s. 4.

¹⁰⁰ F/Fa/L0023: Justisprotokoller, 1689-1690, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 74a.

¹⁰¹ Ibid, 78a.

¹⁰² Utne 1932: s. 4.

vite siden det er han som dokumenterer prosessen knyttet til forpakningen.¹⁰³ Kobbefangst¹⁰⁴ foregår ifølge Knag fra «vor Frue tider om foraret til Michaelj om Høesten,». ¹⁰⁵ Dette er en såpass lang periode at det nok har vært nødvendig med litt mer permanente sesongboplasser ute på Sørøya.

Seks år senere, i 1694 bor det omtrent 130 personer i området¹⁰⁶. Det har med andre ord vært en liten nedgang i befolkningen, noe som bør trekkes fram er at av 33 skattebetalere så er det 11 som ikke var med når Adelaer lagde sitt manntall. Dette kan peke mot lite kontinuitet i bosetningen (mange som flytter fra og til), eller at det skjer et generasjonsbytte mellom 1688 og 1694. En annen utfordring med å påvise kontinuitet i befolkningen er at det er slett ikke alltid navnene er skrevet likt. For å finne igjen personer er det derfor nødvendig å se på de fonetiske likhetene mellom måten de skrevet på.¹⁰⁷ I tillegg til dette kan det også være lurt å ta høyde for ortografiske særtrekk i kildene. De kildene der Sorenskriveren, og fogden Niels Knag er opphavsperson har svært mange fonetiske og ortografiske særtrekk. Han har mange unike forkortelser og helt egne måter å stave ut ord på.

På Sørøya er det også et fiskevær som blir fraflyttet, nemlig Hasvåg, de som bodde i Hasvåg i 1688 har flyttet til Breivik, eller til Langnes, inn i Altafjorden¹⁰⁸. De resterende skattemennene har ikke latt seg spore i senere kilder. Fiskeværene der det mellom 88 og 94 kommer flest nye skattemenn er; Hasvik med fire nye, Sørvær med tre og til slutt Breivik med to nye skattemenn.¹⁰⁹ Det kan dermed se ut som om befolkningen klumper seg mer sammen i de etablerte fiskeværene i løpet av perioden 1688-1694.

¹⁰³ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 73b.

¹⁰⁴ Organisert fangst av kobbe

¹⁰⁵ Utne 1932: s. 4.

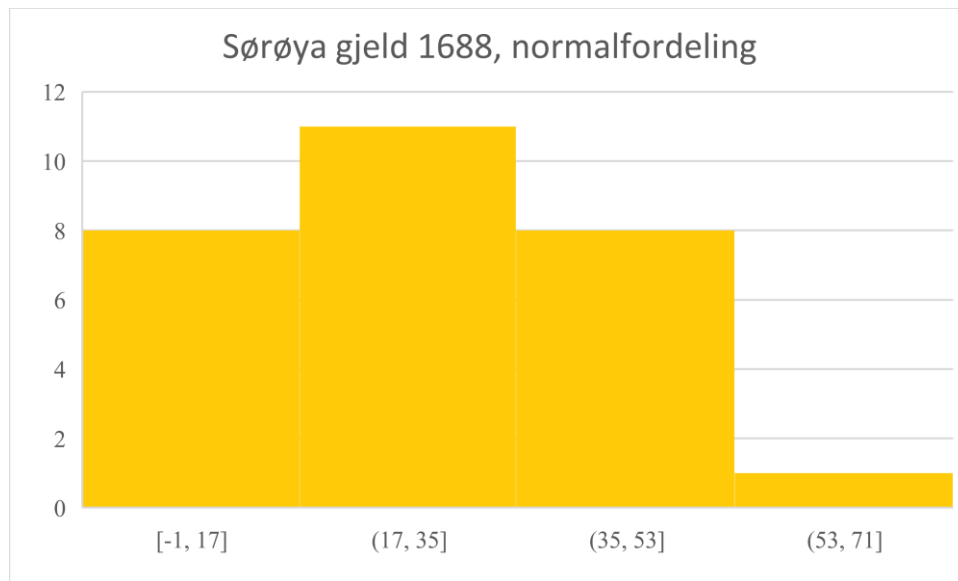
¹⁰⁶ Ibid, 2-3.

¹⁰⁷ Wrigley 1973: s. 21-26.

¹⁰⁸ Utne 1932: s. 4.

¹⁰⁹ Med skattemenn menes menn som betaler skatt.

SOSIOØKONOMISKE FORHOLD

De sosioøkonomiske forholdene på Sørøya kan være vanskelig å avdekke med første øyekast. Skiftene er såpass få fra denne perioden, slik at det blir vanskelig å skulle generalisere ut i fra dem. Det kan være mer hjelp i å se på hvor mye de ulike personene får i utredning, altså hvor mye varer de får levert fra handelsmennene fra Bergen hvert år, og sette dette opp mot hvor mye de klarer å betale tilbake. Tanken som ligger til grunn her, er at de som klarer å betale tilbake alt de får på utredning muligens har bedre fiskeredskaper, båter eller mulighet til å leie inn folk for å hjelpe med fisket.

Blant de som tar utredning i dette området så skiller det seg klart ut fem grupper, 1) De som ikke opparbeider seg mye gjeld 2) de som opparbeider seg en middels mengde gjeld, 3) De som opparbeider svært mye gjeld, 4) de forlatte¹¹⁰ og til slutt 5) Presten, handelsforvaltere og underfogder. Normalfordelingen fra 1688 tjener som eksempel på hvordan de ulike individene bygger seg opp gjeld.¹¹¹ Fram til 1692 ser vi at normalfordelingen forholder seg nogen lunde slik, størst variasjon ser vi i gruppene med minst gjeld, her er det tydelig at det er et kort sprang mellom ingen gjeld og opp mot 20 våger i gjeld. De som har opparbeidet seg mest gjeld ser imidlertid ut til å holde seg svært stabile og klarer ikke å betale ned gjelden.

I 1692 blir imidlertid denne metoden for å beregne sosioøkonomiske forhold utilstrekkelig, fordi forsyningene i stor grad uteblir og lokalbefolkningen følgelig klarer å betale inn all gjelden

¹¹⁰ De som på ingen måte er sikret å få leveringer fra handelsmennene fra Bergen.

¹¹¹ Justisprotokoller, 1688: fol. 29a-33a og 85a-87a.

de har opparbeidet seg.¹¹² Fra dette kan en trekke ut to momenter, det første at kriser som denne har en stor utjevneende kraft med tanke på sosioøkonomiske forhold. Det andre er at de variasjonene en finner i allmuen ikke er av betydning da, en i møte med krise fortsatt mangler mat og andre nødvendigheter i møte med forsyningstjenester som ikke fungerer optimalt. Presten og handelsforvaltere som er i mer privilegerte maktposisjoner, vil i en slik situasjon ha ressurser nok til å bli førsteprioritet når det faktisk kommer muligheter for å få tak i forsyninger. På den helt andre enden av skalaen finner en den fjerde gruppen, de forlatte, de er ikke sikret forsyninger gjennom octroiens reguleringer og er ekstremt utsatt for uår, uhell eller lignende. Mindre hendelser kan få svært store utslag for denne gruppen. De sosioøkonomiske forholdene gir dermed mest utslag i ytterkanten av det sosioøkonomiske spektrumet.

HUSHOLDNINGER

For å kunne si noe om husholdningene på Sørøya må en nødvendigvis også avdekke hva en husholdning består av. Her kommer Adelaermanntallet virkelig til hjelp da vi her kan avdekke den rent talmessige delen av husholdet. Altså hvor mange barn per husholdning, hvor mange tjenestefolk også videre. Adelaermanntallet viser at en typisk fordeling ser ut til å være kone, mann og noen barn. Dess bedre den sosioøkonomiske tilstanden er dess flere andre er også kommet inn i husholdningen. Her er handelssvennene gode eksempler på personer som har flere tjenestefolk enn normen som ligger på ingen. Tjenestdrenger ser ut til å være noe mer utbredt, noe som virker naturlig da de i kraft av deres arbeid betaler for seg selv.

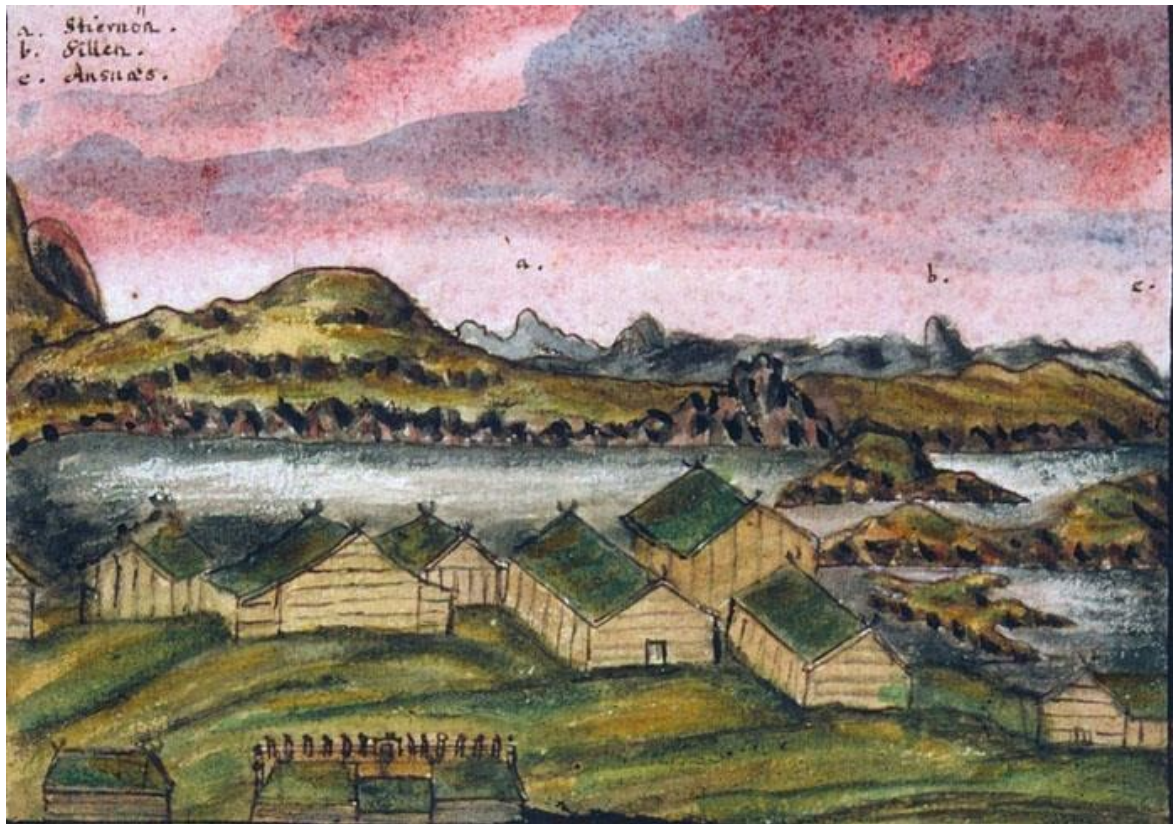
Fosterbarn dukker også ofte opp gjerne som resultat av at husfaren er avgått med døden. Vi finner flere eksempler på hvordan søskenflokker spres ved å se på enkelte skifter. Her blir de fordelt til slektninger, gjerne onkler eller eventuelt andre som er bedre stilt (for eksempel underfogden) og dermed kan tåle den ekstra kostnaden et barn kan være.¹¹³ Enkelte har også fosterdrenger, noe en må anta at er fosterbarn som har vokst opp og nå tar hyre for kost og losji.

På Sørøya finner vi ingen tilfeller av at gamle foreldre bor hos sine barn, slik som for eksempel i Alta, ser en dette i sammenheng med at det er mange tilflyttere peker dette mot at det er lite kontinuitet i befolkningen i på Sørøya. Hadde befolkningen vært stabil over lengre tid kunne en forvente å finne flere eldre som bodde hos sine barn. Da dette ikke finnes er det rimelig å

¹¹² Se kapittel III, underkapittelet om handel for en oversikt over gjeldsutviklingen gjennom hele perioden.

¹¹³ Skifteprotokoller, 1686-1696. fol. 255b

anta at det ikke eksisterer en slik stabil befolkning, men at befolkningen i større grad er på Sørøya for å jobbe.

Bildet viser deler av Hasvåg, rett før 1700, Hasvik ligger bak åsen i mellomgrunnen.¹¹⁴

Husholdningen på Sørøya ser ut til å ha fulgt en patriarkalsk arbeidsfordeling der mannen i husstanden står ansvarlig for det inntektsgivende arbeidet, og kvinnene blir plassert til å gjøre eventuelle andre ting. Vi ser også flere eksempler på at gutter blir oppført med påtegningene halv-, eller fullod etter hvert som de blir eldre.¹¹⁵ Med lod så menes det andelen deres av overskuddet etter en fiskeriekspedisjon med flere deltagere. Det er rimelig å anta at dette viser til at de gjør sin inntreden i fiskerinæringen og at deres rolle i husholdningen blir av samme karakter som fedrene, eller fosterfedrene.

De ulike familietypene som kan se ut til å holde til på Sørøya i denne perioden, er de som er knyttet til borgerskapet, med prest og handelsforvaltere. Fra skifter og tingbøker ser vi at dette

¹¹⁴ Hans Hansen Lilienskiold, *Øverst: Hasvåg sett fra nordøst. Tekst på bildet: a. Stiernvåg b. Sillen c. Ansnæs. Nederst: Tekst på bildet: Grunfiord. Tegningen viser antakelig et fiskevær på Sørøya, kanskje Hasvåg?, med utsikt mot Stjernøya. Stedsnavnene Rognsund, Stiernvåg, Nor Stiernvog og Sør Stiernvog er skrevet på bildet, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700p*

¹¹⁵ Se blant annet: Solberg m.fl. 1938: s. 232 og 233.

er bemidlede individer som eier flere hus, båter og andre bruks og luksusgjenstander.¹¹⁶ Vi ser også at denne gruppen er i stand til å ansette flere tjenere noe som sørger for at deres husstander er noe større enn de normale husstandene.

Den neste gruppen er den mest normale, og innbefatter hoveddelen av den norske befolkningen, fiskerbonden. Med fiskerbonde menes det her en gruppe mennesker som livnærer seg av både fiske men også av noe fehold. Kombinasjonen blir synliggjort i flere av skiftene der en ser at både fiskeredskap og husdyr dukker opp i eie hos samme person.¹¹⁷ Denne gruppen har stor spredning i hvor store verdier de eier, her finnes både individer med mye gjeld og individer som har råd til å ansette enkelte tjenere. Klassifiseringen blir imidlertid passende da de livnærer seg på en svært lik måte.

Til sist av de norske husholdningene nevnes de som er så fattige at de knapt nok kan ta vare på seg selv, her er det for det meste eldre personer, fordi yngre fattige menneskene vil kunne få innpass i andre husholdninger som tjenere eller drenger og dermed ikke danner noe husholdning for seg selv.

På sesongbasis er det også flere samiske husholdninger i området, her snakker vi om jakt og fiskerlag som holder til lengere inn i Altafjorden, men som av næringsmessige hensyn reiser ut til Sørøya for å fangste og fiske. Deres økonomiske situasjon ligner den norske fiskerbonden men har oftere innslag av håndverk og jakt, samt at husdyrbeholdningen er noe større.¹¹⁸ Størrelsesmessig varierer husholdningene noe med innslag av noen tjenere, men om tjenerne tar del i sesongflyttingene til Sørøya er vanskelig å si noe konkret om med bakgrunn i kildematerialet som er tilgjengelig. De samiske husholdningene, når de har oppholdt seg på Sørøya levner ikke noe spor etter permanente gammer og hus ute på Sørøya, og en kan dermed bli fristet til å trekke konklusjonen at det dermed ikke var stor grad av kontinuitet i bosetningen. Det vil imidlertid bli en noe enkel konklusjon da fast eiendom ikke alltid dukker opp i de samiske skiftene, her ser det ut til at mye har blitt forfordelt før det har blitt nedsatt en kommisjon fra norske myndigheters side.¹¹⁹

¹¹⁶ Se f.eks. skifte etter Margrete Olufsdatter og Rasmus Jensen: Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 29b.

¹¹⁷ H/Ha/L0059: Skifteprotokoller m/reg., 1696-1701, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoll: fol. 121.

¹¹⁸ H/Ha/L0060: Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoller: fol. 62a.

¹¹⁹ Se f.eks. Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 64. Her dukker det ikke opp noe fast eiendom, det vil likefullt være urimelig å hevde at Kville Mogensen med familie sov under åpen himmel.

ALTAFJORDEN:

Kartet viser området Altafjorden, med stedsnavn og bosetningsmønster i perioden.

Talvik, rett før 1700 Tingstedet i Altafjorden. I dag går E6 rett gjennom bebyggelsen som er avbildet i dette bildet.¹²⁰

ALTA FJORDEN

Den vanligste skipsleien å bruke for å komme seg fra Tingstedet i Hasvåg til Alta var å seile inn Rognsundet, mellom Stjernøya og Seiland. Ytterst og mot øst i fjorden ligger Korsnes og sidefjorden Komagfjord, her i området ligger det sjøsamiske bosetninger med omtrent 10-15 skattemenn. Litt lengre inn på fjordens østside ligger Årøya, her ligger det i 1688 en skanse, og innenfor skansen ligger Kongshus.¹²¹ Både skansen og Kongshus har nok sett sine bedre dager, og i løpet av de neste årene blir tømmeret fra Kongshus og noe nytt tømmer fra Alta brukt til å bygge en ny kirke på Årøya.¹²² På Årøya finnes det også noen fiskebønder, likeledes som på vestsiden av fjorden der du finner Langnes, Talvik og Kråkenes. I Talvik ligger tingstedet og her bor blant annet underfogden med familien sin. Innerst i fjorden ligger nok en sjøsamisk bosetning, denne går under navnet Eggeskall. Oppover

¹²⁰ Hans Hansen Lilienskiold, *Talvig. Bebyggelse og havn i Talvik*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700n

¹²¹ Utne 1932: s. 5.

¹²² Ibid.

altadalen strekker det seg også en lakseelv og langs altaelven er det boder og røykehus for å støtte opp om fangsten.¹²³

BEFOLKNINGSUTVIKLING

Den norske befolkningen i Alta ligger i 1688 på omtrent 80 personer.¹²⁴ Dette anslaget baserer seg på gjennomsnittsstørrelsen på en norsk familie fra Adelaermanntallet ganget med de familiene som mest sannsynligvis har bodd i Alta i 1688. For å finne ut hvilke familier som har bodd i Alta på denne tiden har det latt seg finne ut gjennom å kombinere informasjon fra leidangsmantall, Adelaermanntallet og oversikter over hvem som har fått utredning som det er oppført i tingbøkene. Den gjennomsnittlige husholdningsstørrelsen i Alta i denne perioden ligger på 5,1 -inklusive eventuelle tjenere. Befolkningen har sitt tyngdepunkt rundt de ytre delene av fjorden men tar også del i laksefisket ved Altaelven.¹²⁵ Vinterstid er det skreifisket ute ved Sørøya som er hovednæringsveien.¹²⁶ Da dette fisket varer flere måneder kan dette sesongfisket forutsatt at man nærmest hadde sesongboplasser på Sørøya.

Den samiske befolkningen i Altafjorden ser ut til å ha blitt delt inn ettersom hvilken side av fjorden de holder til på. I 1688 er den samiske befolkningen i Eggeskal omtrent 50 personer, og i Korsnes på rundt 35.¹²⁷ Husholdningsstørrelsen er nok en gang beregnet ut i fra Adelaermanntallet, her kommer det fram at den gjennomsnittlige familien er mindre i Korsnes (3,4), mens den i Eggeskal ligger på 5.¹²⁸ Å bruke et skattemantall som er samlet inn på tinget sent på sommeren kan være noe misvisende da sjøsamene i Alta ifølge Lindenow er «*iche at lide paa eftersom de undertiden er der, oc sometider flytter tilfields*».¹²⁹ Dette i tillegg til at gamle og forarmede ikke er tatt med på skattelistingene i 1688 gjør at antallet samer kan være noe høyere i Altaområdet enn det kan se ut som. Sjøsamene ser også ut til å bedrive sesongbetont næringsvirksomhet og ser ut til å bruke et område som strekker seg fra fjordene på Sørøya til lakseelven i Alta og videre opp mot fjellet.¹³⁰

¹²³ Ibid, 5; O. Solberg, *Lindenow-kommisjonen 1685*, bd. 1 i Oslo 1935: s. 172.

¹²⁴ Justisprotokoller, 1685-1688: fol. 70b-75b; Solberg m.fl. 1938: s. 228-231; Justisprotokoller, 1688: fol. 40a-41b; Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 85a-87a.

¹²⁵ Utne 1932: s. 45.

¹²⁶ Ibid, 4.

¹²⁷ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 90.

¹²⁸ Solberg m.fl. 1938: s. 228-231.

¹²⁹ Solberg 1935: s. 272.

¹³⁰ Utne 1932: s. 4.

I 1694 har det skjedd noen forandringer i befolkningstallet. Da finnes det cirka 110 nordmenn, ca 95 sjøsamer i Eggeskal og ca 50 samer i Korsnes.¹³¹ Dette er en ganske kraftig økning på kun 6 år og for å forklare den kan det muligens hjelpe å se til Adelaermanntallet. I 1690 ligger befolkningen (når den blir talt av Adelaer) på 92 Nordmenn, 93 Sjøsamere fra Eggeskall og 45 sjøsamer i Korsnes. Denne utviklingen forteller om en jevn, men bratt vekst i alle populasjonene bortsett fra Korsnes, der den er noe mer moderat. Størstedelen av veksten i den norske befolkningen skjer i området Talvik, og tvers over fjorden, på Årøya. Dette kan sees i sammenheng med at det er her de etablerte norske småsamfunnene allerede er. Den samiske befolkningen i fjordbunnen, ser også ut til å oppleve vekst gjennom perioden. Det er ikke mulig å si hvor befolkningsoverskuddet gjør av seg, fordi de norske embedsmennene ikke er så nøye med å plassere samene i en bestemt grend.

Noe som kan gi en pekepinn på hvor den samiske befolkningen holder til er tilnavnene som dukker opp i skattelistede, her kan «Arne Eggeskall» og «Jon Olsen Langnes» trekkes fram som eksempler.¹³² Begge disse tilnavnene indikerer tilknytning til et bestemt sted. At en har valgt å ta i bruk disse navnene virker naturlig, fordi begge har navn som er til forveksling lik andre som talt opp i samme området. Navnene kan dermed leses slik: Arne fra Eggeskal eller Jon Olsen fra Langnes. Dette gjør at vi kan identifisere Eggeskal som et definitivt tilholdssted og ikke som et navn som bare brukes om et skatteområde og en ubebodd plass. Det er ikke mange som har denne typen tilnavn men det er nok til å vise at de som regnes til Eggeskal i alle fall kan bo mellom Bossekop innerst i Altafjorden og helt ut til Langnes.

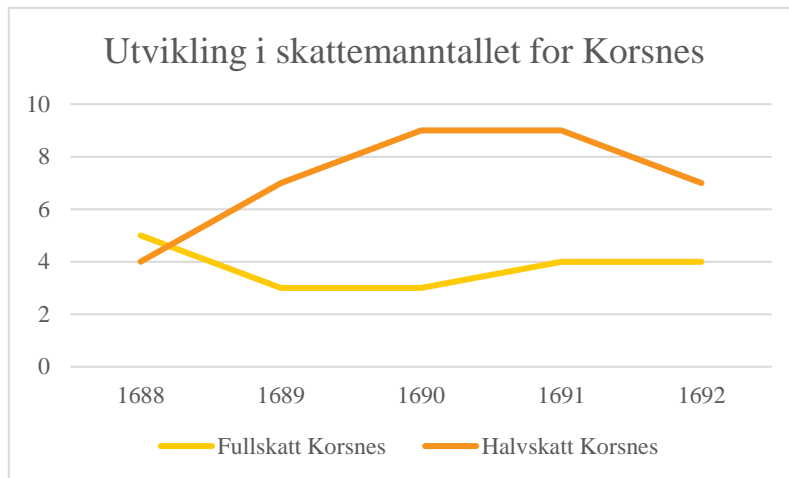
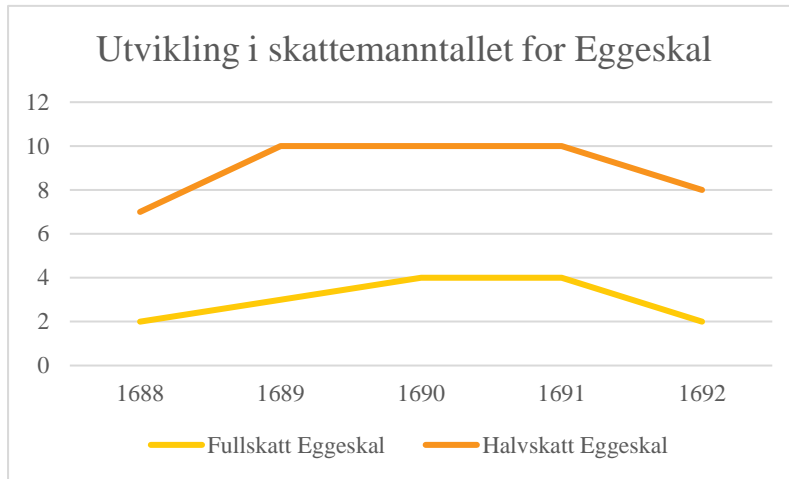
SOSIOØKONOMISKE FORHOLD

Som på Sørøya er det ikke så mange skifter fra Alta i denne perioden, men i Alta er det lettere å bruke skattelistede som utgangspunkt for å se på den samiske befolkningen. Her er det konsekvent delt inn i helskatt og halvskatt og forarmet.¹³³ Det går an å bruke dette som utgangspunkt for å gruppere menneskene i ulike økonomiske grupper. Problemet med skattelistede er at det er en lakune mellom 1692 og 1695, noe som gjør at en ikke kan følge befolkningen hele veien. Fogdregnskapet dekker imidlertid godt perioden mellom 1688 og 1692.

¹³¹ Ibid, 3-4.

¹³² Se blant annet: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 90.

¹³³ Se: R69/L4849: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1661-1679, Fogden i Finnmark, Fogderegnskap; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690; R69/L4851: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700, Fogden i Finnmark, Fogderegnskap.

Vi kan derfor se utviklingen i skattemanntallet fram til 1692. Her ser vi at skatteenhetene Eggeskal og Korsnes har en noe ulik form på utviklingen. I Eggeskal er forholdet mellom fullskatt og halvskattmenn noe stabilt. I Korsnes er det nok bedre å karakterisere forholdet mellom full- og halvskattmenn som omvendt proporsjonalt. Dette kan bety at mens man i Korsnes har en mer stabil og skattende befolkning så svinger befolkningsstørrelsen mer i samfunnet på Eggeskal.

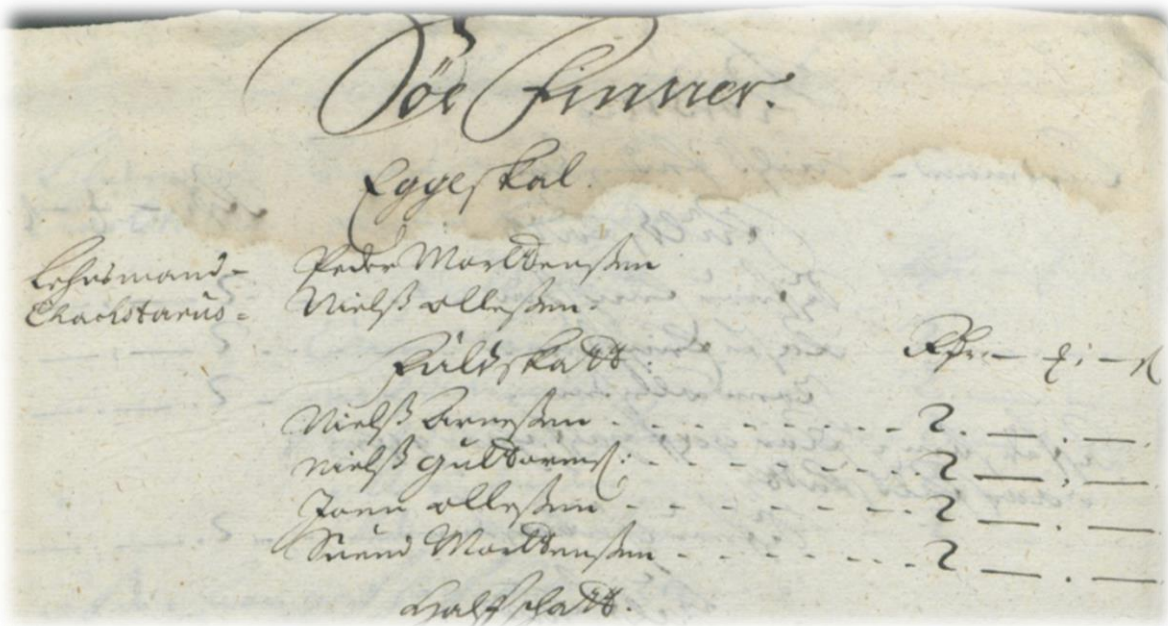
Jeg vil i størst mulig grad forsøke å begrense bruken av

siidabegrepet. Bakgrunnen for dette er at begrepet er svært vagt. Begrepet, eller konseptet ble først brukt for å beskrive samene som bodde i pasvikområdet i en finskfinansierte undersøkelse av området.¹³⁴ Senere har begrepet i forskningslitteraturen blitt brukt for å beskrive samiske bosetningsforhold på tvers av tid og sted. Jeg kommer ikke til å benytte meg av begrepet da det kan brukes så vidt og over så mange ulike tidsperioder at det nødvendigvis medfører svært mange problematiske konnotasjoner av en anakronistisk karakter. Det vil dermed være mer presist å bruke spesifikke betegnelser for de spesifikke fenomen som ønskes å beskrive for å så presisere at det er snakk om samiske individer. I samtiden brukes begrepet «finneby» om samlinger på samiske bosetninger, slik som Eggeskal og Korsnes. Lillienkiold beskriver dette som en plass der det bor 4-6 finner, da underforstått familieoverhoder, og at det da tituleres som en finneby.¹³⁵ Han nevner samme sted at hvis den er større skal det ordnes med en lensmann.

¹³⁴ Hansen m.fl. 2004: s. 176.

¹³⁵ Solberg 1942: s. 139.

I Altafjorden ser vi et interessant fenomen rundt 1692, da kommer det en nærmest dobling i antall personer som tar utredning fra bergenskjøpmennene, i 1693 og 1694 er antallet henholdsvis 44 og 47. Opp fra 22 i 1692.¹³⁶ Dette kan være et tegn på at befolkningen ikke har hatt mulighet til å brødfø seg selv i like stor grad som tidligere disse årene, og derfor må til handelsfolkene fra Bergen for å dekke sine nødvendige behov. Interessant nok gjelder dette både for norske og samiske personer i Altafjorden. Dette kan tyde på at de sosioøkonomiske skillene mellom nordmenn og samer i hovedsak var kulturelle skiller, men at man var avhengig av samme type næringer for å få det til å gå rundt.

Bildet viser sjøsamer som må betale fullskatt i Eggeskal.¹³⁷

På Sørøya ser man ikke denne veksten i antallet personer som tar utredning like brått som i Altafjorden og en kan derfor tenke seg at det er næringstilpassingen som her gjør at utviklingen blir annerledes på Sørøya. Alta som i større grad er avhengig av pastoraljordbruk er mer utsatt for klimatiske forandringer enn det den torskebaserte kystøkonomien er. Skillelinjene i de sosiale sjiktene gjør også at for eksempel underfogden har muligheter til å holde seg selv og sin familie ved like under det som i samtiden er et noe ustabilt leveringsregime. Dette er likt som på Sørøya der handelsstanden er i stand til omgå de verste problemene med krise. Til forskjell fra befolkningen på Sørøya og den norske befolkningen i Alta så ser det ut til at Samene i større

¹³⁶ Se diagram i kapittel III, underkapittelet om handel.

¹³⁷Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 13.

grad en nordmennene er villig til å flytte seg fra område til område. Dette regnes også en form for sikkerhetsventil for den samiske befolkningen.

HUSHOLDNINGER

For å kunne si noe om husholdningene i Altaområdet så skal jeg gå fram på samme måte som tidligere beskrevet. Altaområdet representerer ikke noen nye utfordringer i så hensende. Det vi kan fastslå fra Adelaermanntallet er at kjernefamilien med mor, far og barn er det mest typiske. At det forekommer fosterbarn er heller ikke uvanlig i det hele tatt. Når det kommer til fosterbarna så synes det at etter at faren har dødd så blir de ofte flyttet til onkler eller andre mannlige slektninger.¹³⁸ I enkelte tilfeller blir også enkelte av barna boende hos mor.¹³⁹ I samiske familier ser dette ut til å være vanligere. Her er det ikke alltid at barna blir sendt til fosterhjem, men at de heller blir hos moren, og at eldstesønnen overtar som de jure husholdningsoverhode.¹⁴⁰ Dette er mulig å fastslå om en sammenfatter informasjonen gitt i skiftene med informasjonen som blir gitt i skattelistene. Denne forskjellen kan forklares på mange ulike måter, enten kan det bety at det hersket ulike kvinnesyn mellom den norske og samiske befolkningen, og dermed åpnet dette for å se på voksne kvinner som i stand til å forsørge en familie. En annen forklaring kan være at det samiske samfunnet var mer sammenknyttet og at husholdningen ikke var den viktigste produksjonsenheten. I et slikt kollektiv er det dermed heller ikke behov for å ha en forsørger på samme måte som i de norske familiene.

Arbeidsfordelingen i den samiske delen av altasamfunnet på denne tiden kan ha vært noe annerledes enn den typisk norske befolkningen på Sørøya. Jeg vil trekke fram noen observasjoner som støtter opp om en tanke om at samiske kvinner hadde en mer fremtredende rolle i husholdningen enn sine norske motstykker. Det første jeg vil nevne er skiftene som finnes etter samiske kvinner, her finner vi for eksempel børser og smedverktøy.¹⁴¹ I de norske skiftene etter kvinner finner vi ikke slike gjenstander, men snarere klær, kjeler og lignende. Dette peker mot at den vanlige samiske kvinnen i større grad enn den norske tar del i det som for nordmenn kan ha vært mannsarbeid. Arbeidet som blir gjennomført i husholdningen ser ut til å være svært variert for de samiske familiene spesielt, fordi skiftene vitner om en variert næringstilpassing

¹³⁸ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 115b.

¹³⁹ Ibid, fol. 255b.

¹⁴⁰ Ibid, fol. 64a; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 125.

¹⁴¹ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 23b, 62a.

med ulike typer fiske, jakt, jordbruk og håndverk. Med så mange ulike måter å livnære seg på er det naturlig at arbeidsoppgavene ikke er strengt fordelt. Som kanskje ville forekommet i mer spesialiserte husholdninger en kanskje kan se for seg at finnes i byer, eller i rene fiskevær.

Utover skiftematerialet finner vi også solid belegg for påstanden om at samiske kvinner er mer fremtredende utenfor husholdningen hos Lillienkiold, da han noterer seg «Finen anammer først fuld lod, hans qvinde halflod,»¹⁴². Dette er i skarp kontrast til den norske befolkningen der kvinnene ikke får lov til å arbeide med selve fisket.

Det er i Alta vi finner den største variasjonen mellom ulike typer familier, her finner vi: 1) embetsmenns familier, vi finner 2) husholdninger som er ensrettet inn mot fiske, 3) husholdninger der hovedtyngden ligger på jordbruk, 4) husholdninger med fiske, jordbruk og håndverk, 5) samiske familier med fokus på laksefiske, andre med 6) fokus på reindrift og noen 7) med håndverk, fehold og havfiske. Dette gjør at Alta med sine 49 husholdninger i 1688 har nesten like mange ulike næringsmønstre. Nielssen peker også på variasjonen som karakteristisk for samene i Alta, «No doubt the Character of the economy of the sami in Alta is best described by the term «extremly varied».»¹⁴³ For den norske delen av befolkningen viser skiftene også en lignende variasjon. Jevnt over ser det ut som om den norske befolkningens næringstilpassing ligner den samiske selv om man i rogn Sund finner den tydeligste innretningen mot sjøfiske i fjorden.¹⁴⁴ Dette har sin naturlige forklaring i at rogn Sund faktisk ligger ganske langt ut mot havet og at de klimatiske og topografiske forholdene neppe kan sies å ligge til rette for de helt store jordbruk. En kan dermed forvente at husholdningene i Rogn Sund ligner mer på husholdningene en finner på Sørøya. Variasjonen i næringstilpassingen en finner i Alta kan sees i lys av det høye antallet husdyr som holdes i området, konsentrasjonen i feholdet er faktisk den største i amtet.¹⁴⁵ Det høye antallet husdyr vil nødvendigvis gi mer mat og dermed større rom for å bruke krefter på andre ting enn å skaffe mat. Dette kan være en mulig forklaring på hvorfor befolkningen i Alta ser ut til å ha så mange ulike håndverksredskaper tilgjengelig.

¹⁴² Solberg 1942: s. 145.

¹⁴³ Nielssen, Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705, 1986: s. 35.

¹⁴⁴ Se f.eks: Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 119a.

¹⁴⁵ Se blant annet: Nielssen, Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark c. 1685–1705, 1984: s. 118; Nielssen, Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet : ensidig eller variert tilpassing? , 1985: s. 97; Nielssen, Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705, 1986: s. 28.

FINNMARKSVIDDA

Kart over kautokeino og «omeng»

Bildet er tatt ca 4 mil sør for kautokeino, terrenget i området preges av spredt bjørkeskog med innslag av våtmarksområder og tundra. Eget foto.

FINNMARKSVIDDA

Når man følger altadalen oppover, og beveger seg opp mot viddene kommer man først til der dalen smalner inn, her er det sommerstid lettest å gå på fjellet og forlate elven en stund. Vinterstid derimot så er det greiest å følge elven med slede i omtrent en dag, da vil du befinne deg i Kautokeino. Om du reiser på våren, eller sommeren møter du kanskje noen på vei ned mot Altafjorden for å fiske i Altaelven, eller for å la reinsdyrene beite ned mot fjorden.¹⁴⁶ Vinterstid derimot vil du nok møte noe spredt bebyggelse, gjerne i tilknytning til gode fiskevann. Kautokeino skal ifølge Fogden Niels Knag være det eneste samiske samfunnet på innlandet der de ulike personene vet hvor de andre bor.¹⁴⁷

BEFOLKNINGSUTVIKLING

Området som faller inn under Kautokeino strekker seg over et ganske stort område, men befolkningen samles rundt jul, for å, ifølge fogden, møte fogden.¹⁴⁸ I Kautokeino samler både de svenske og de norske myndighetene skatt. Det finnes derfor to skattemanntall for flere av årene. De Norske skattemanntallene oppgir konsekvent litt flere skatteyttere enn svenske, men

¹⁴⁶ Solberg m.fl. 1938: s. 298-299.

¹⁴⁷ Utne 1932: s. 48.

¹⁴⁸ Ibid, 29.

på tross av dette er det fortsatt noen som dukker opp i svenske skattelister men ikke i norske. Det er derfor litt vanskelig å gi noe eksakt estimat på hvor mange som bor i Kautokeino, og ikke minst hvor stort geografisk nedslagsfelt tingstedet har. Hver for seg gir både det svenske og det norske skattemanntallet grunn til å tro at det 80-100 personer i dette området, kombinerer man de to manntallene så havner man nærmere 100.¹⁴⁹

Noe som i stor grad skiller Kautokeino fra både Alta og Sørøya, er at det her er ført lister både fra svensk og norsk side over hvem som har flyttet hvor. Dette gjør det mulig å se at det er en del gjennomtrekk i Kautokeino, det er ikke en like stabil befolkning som f.eks. i Alta. I hele perioden denne oppgaven tar for seg ser det ut til å et gjennomgående fenomen at folk flytter fra eller via Kautokeino, til norskekysten.

Mot slutten av perioden har befolkningen økt litt, og den kan være oppe i så mye som 110-120 hvis man tar utgangspunkt i begge skattemanntallene.¹⁵⁰ De Norske skattemanntallene viser også at det har forekommet en del tilflytting til Kautokeino fra den ubestridte svenske delen av Tårne Lappmark. Hvor i Kautokeino denne befolkningsveksten har kommet er ikke mulig å si med bakgrunn i det tilgjengelige kildemateriale. Det eneste som blir nevnt i kildemateriale er et påbud om at befolkningen skal flytte nærmere presteboligen.¹⁵¹ De eneste personene som kan knyttes til et bestemt sted er den svenske presten og hans kone, som kommer til Kautokeino i denne perioden. De bor i et hus med tilhørende fjøs ved kirken som blir satt opp i Kautokeino.¹⁵² Dette er tydelige tegn på at den svenske statsmakten forsøker å etablere bedre kontroll i Kautokeinoområdet.

I Kautokeinoområdet ser det også ut til å være sterke tilknytninger til bestemte vann. I årene før 1700 blir det tatt opp flere saker på det svenske tinget i Kautokeino der enkeltpersoners eksklusive rettigheter til fiskevann og elver blir tatt opp. Samtlige saker bekrefter at det eksisterer en oppfatning om slike rettigheter blant allmuen på tingstedet, fordi ingen av vedtakene blir protestert mot.¹⁵³ Noen av disse vannene ligger mest sannsynlig helt nord mot Maze, mens andre ikke har latt seg lete opp.

¹⁴⁹ Kåre Rauø Dag A. Larsen, "jorde och oppbördsbok" For Torneå Lappmark 1638-1715 Kautokeino Aviovara Teno Utsjok Byer, bd. i 1999: s. 87-88; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 83.

¹⁵⁰ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 238; Dag A. Larsen 1999: s. 105.

¹⁵¹ Lenvik Museum, *Dombok Torneå lappmark Kautokeino Aviovara Teno Utsjok tingsteder 1639 - 1725*, bd. i Lenvik 2007: s. 95.

¹⁵² Ibid, 106-107.

¹⁵³ Ibid.

SOSIOØKONOMISKE FORHOLD

I Kautokeino er det ingen som er fullskattmenn gjennom hele perioden, alle er halvskatteyttere minst en gang.¹⁵⁴ Dette støtter tidligere indikasjoner på at skatte i stor grad er fastsatt etter betalingsevne. Slik vil et overblikk over hvor ofte en mann yter full skatt gi innsikt i betalingsevne over tid. Har individet en høy betalingsevne peker det mot at individet har mange ressurser til hjelp, har individet dårlig betalingsevne kan det motsatte være tilfelle. Det er selvsagt en reell mulighet at flere aktivt forsøker å unngå beskatning, men det lar seg vanskelig dokumentere da de fleste kildene er utformet av fogden selv, altså personen de aktivt søker å unngå.

Blant de ressursene en enkeltperson kan tenkes å rå over i Kautokeino anno 1690 er fiskevann og reinsdyr spesielt ofte trukket fram i kildene. Dette kan tyde på at dette er viktige ressurser for de som holder til i området. Begge kan være innbringene for personen som eier de. Jeg vil understreke at de i kildematerialet jeg har behandlet alltid dukker opp som personlig eiendom, noe som kan styrke sosioøkonomiske skiller i dette samfunnet. Når vannet er privat, er også fisken som fiskes der privat, dermed også avkastningen fra et eventuelt salg. Slik kan det over tid dannes skiller i en gruppe og vi kan etter flere år med et slikt system forvente å finne store sosioøkonomiske forskjeller.

Eiendeler og fangstredskaper har selvsagt også stor bruksverdi. En riflet bøsse er for eksempel ofte vurdert til en pris på intet ringere enn 6 våger i flere skifter.¹⁵⁵ Noe som tilsvarer den omtrentlige verdien av et hus, eller en større båt. En rifle vil imidlertid også ha en urealisert verdi i form av dens potensiale, for den enkelte bøsseinnehaver vil den også kunne innbringe skinn av ulike sorter og dermed gi enda mer avkastning enn de seks våger den er estimert til å være verdt.

HUSHOLDNINGER

I Kautokeino er vi ikke velsignet med et like omfangsrikt manntall som Adelaermanntallet, å analysere familiesammensetningen blir derfor adskillig vanskeligere. Det som kan sies for sikkert er at det ser ut til å være en norm at sønnene bor hjemme en stund etter at de har nådd voksen alder, slik unngår man nemlig skatt.¹⁵⁶ Skattefritak må kunne sies å være et sterkt

¹⁵⁴ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 83, 124, 211; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 12, 143, 238.

¹⁵⁵ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 141a.

¹⁵⁶ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 83, 126.

incentiv for å bli boende hjemme. En annen motivasjon for å bli boende hjemme kan ha sammenheng med at det å etablere seg med eget hushold, nødvendigvis krever en del egenkapital. Noe en nok neppe er i stand til å oppdrive i det øyeblikket en regnes som voksen.

De samiske familiene en ser gjennom rettsakene som blir holdt i Kautokeino antyder at familiesammensetningen er basert rundt en typisk kjernefamilie, av og til med flere andre slektninger boende hos seg. Et annet hushold som dukker opp er de husholdene der husfaren har avgått med døden, og den formodentlig eldste sønnen opptrer på vegne av husholdningen.

*Lillienkiolds illustrasjon til kapitelet hans om skatt av de samiske innlandsbosetningene.*¹⁵⁷

Et annet fenomen vi får innblikk i gjennom å se på dombøkene fra Kautokeino er at brudgommen ser ut til å flytte til konens familieområde.¹⁵⁸ Dommen som kan gi bakgrunn for

¹⁵⁷ Hans Hansen Lillienkiold, *Field Skatten*. Innledningsillustrasjon til kapittel om beskatning av reindriftssamene, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700b

¹⁵⁸ Lenvik Museum 2007: s. 87-88.

å hevde noe slikt er en dom der et sølvbelte blir gjenstand for et eiendomsavklarings spørsmål, der en brudgom har blitt lånt et belte av sine foreldre, senere omkommet og brudens far har nå beltet i sin varetekt. For å havne i en slik situasjon krever det at brudgommen faktisk må ha hatt tilhold i kautokeinoområdet, og ikke i Jøkelfjord i Troms der foreldrene holder til. Videre virker det også til at den forhenværende bruden, nå enken holder til i Kautokeino med barna. Saken kommer også på tinget i Kautokeino og ikke nede ved kysten. Her ser man da altså spor av en måte å organisere giftemål som er noe annerledes enn det en kan tenke seg å finne i et patriarkalsk samfunn. Dette har også implikasjoner for husholdningen i form av at den kan bli noe større i perioder der en har inngiftede sønner i nær tilknytning til bruket.

Arbeidsfordelingen i husholdningen er vanskelig å avdekke i dette området på bakgrunn av skifter, fordi det kun finnes skifter fra 2 kautokeinokvinner i den aktuelle perioden. Disse viser et relativt rikt omfang av bruksgjenstander, men da vi ikke har noen skifter fra menn, blir det vanskelig å si noe om det finnes forskjeller i hva de eier. Det som imidlertid er verdt å merke seg er at skiftene inneholder de samme gjenstander en vanligvis finner hos menn i skiftene fra Alta og Sørøya.¹⁵⁹ I skiftet etter Ingrid Jerpesdatter finnes både borse, båt og boder.¹⁶⁰

For å si noe om arbeidsfordelingen kan en trekke inn en rettsak fra Kautokeino, der ryktespredning blir trukket inn.¹⁶¹ I rettsaken blir Nils Bjørnson anklaget for å ha spredt rykter om uektefødte barn og dermed brakt flere kvinner i vanry. Det jeg finner interessant i saken er at det er kvinnene selv som fremmer anklagene, noe som tyder på at de i aller høyeste grad har et liv utenfor husholdningen. Implikasjonen dette gir er at det kan hende at kvinner i Kautokeino er litt friere stilt enn sine norske motstykker ute ved kysten. Kildemateriale som er tilgjengelig fra perioden gjør det fortsatt vanskelig å fremme veldig påståelige synspunkt, kunnskapen vi sitter på om forholdene i husholdningene i Kautokeino på denne tiden vil forbli vage, med mindre en ønsker å se på forholdene senere på samme sted, eller samtidig på et annet sted. Begge metodene er problematiske da resultatene de produserer om Kautokeino anno 1690 umulig kan etterprøves gjennom å se på relevante kilder, de har dermed heller ikke noe verdi i den historiske forskningen. Konsekvensen av dette blir at en er noe begrenset i hva det er mulig å hevde og ikke hevde om kautokeinosamfunnet på denne tiden.

¹⁵⁹ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 23b.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Lenvik Museum 2007: s. 75-76.

KAPITTEL III: VINTER

VINTERKLIMA OG NATURFENOMENER

Trehundre år før nåtiden er klimaet i Finnmark ganske tøft, vegetasjon er på retrett, og isbreene vokser.¹⁶² Årene rundt 1700 er de kaldeste i den lille istiden og det får befolkningen i Sørvær antageligvis kjenne på kroppen. Kaldt vær på vinteren behøver ikke være ensbetydende med at det blir vanskeligere å oppholde seg i et område, men det har utvilsomt en del effekter som gjør livet vanskeligere for allmuen. Noen av de mest basale behovene, som for eksempel næringsbehov blir økt med kalde temperaturer, fordi kroppen må bruke mer energi for å holde på varmen. Kaldt vær ved havet, og dermed også ising på alt fra tau og fiskeredskap til vinduskarmer og vannkilder skaper nok en del hverdagslige frustrasjoner for den menige fisker.

For den vanlige fisker på Sørøya er det vinteren som er viktigst, næringsmessig. Torsken gyter nemlig i denne perioden og det gjør at en kan fange mye skrei med letthet. En mulighet folk kommer langveis fra for å ta del i.¹⁶³ Dette kapittelet skal ta for seg noen av fenomenene som ofte dukker opp vinterstid.

SKATTLEGGING AV SAMENE

HVEM SKATTER OG HVORFOR?

For å kunne si noe om hvordan skattleggingen av samene foregår, er det et poeng å vite hvilke skatteyttere som finnes i regnskapene. Det første begrepet som dukker opp er en skattemann, som enkelt nok er en betegnelse på en mann som betaler skatt. Det er også skattemenn som dukker opp i skattemanntallet, leidangsmanntallet og til dels i Adelaermanntallet. Det hender at enkelte enker betaler skatt, men stort sett er det menn som skatter blant både nordmenn og samer.

Skatten som samene gir består av 2 riksdaler.¹⁶⁴ Sjøsamene betaler begge riksdalerne til den norske fogden, men på innlandet betales det en riksdal til den norske fogden, og resten til den

¹⁶² Elverland m.fl. 2008:s. 56; Nesje m.fl. 2008:s. 13.

¹⁶³ Utne 1932: s. 4.

¹⁶⁴ Se blant annet: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700.

svenske. Det er ikke slik at alle må betale hele denne skatten, på norsk side er det delt inn i helskatt og halvskattemenn, dette betyr enkelt og greit at du enten betaler hele eller halve skatten. På den svenske siden er skatteutligningen noe mer komplisert, og her opereres det med flere skatteklasser enn på norsk side. Fogden noterer hvilken skatteklasse skattemennene tilhører når regnskapet skrives, av og til blir det også bemerket om noen har gått fra å betale fullskatt til å dernest betale halvskatt et annet år.

Lillienskiold illustrerer her skatteinnsamlingen.¹⁶⁵ kanskje er det fogden Niels Knag som er avbildet her. Boken som vises i fanget på den fremste personen kan være regnskapet som er en av kildene som er brukt i denne oppgaven.

¹⁶⁵ Hans Hansen Lillienskiold, *Om Schatten*. Dansk-norsk fogd og hans skriver krever inn skatt blant den samiske befolkningen. De bruker begge hendene, noe som understreker at det er snakk om store verdier, Finnmark fylkesbibliotek: Ca.1700

Den praktiske gjennomføringen av skatteinnkrevingen er blant annet beskrevet av Lillienkiold, det vises blant annet til at fogdene blir mottatt med bespisning og forlegning.¹⁶⁶ Fogden på sin side stiller med noe brennevin som han gir til allmuen etter eget skjønn.¹⁶⁷ Dette aspektet ved betalingen av skatten er interessant da den viser at det er en form for gjensidig utveksling innbakt i skatteinnkrevingen. Fogden blir mottatt som en gjest, og han tar med brennevin og deler det ut som en gave. Dette kan peke mot at skatteinnkrevingen også har elementer av gjensidig handelsvirksomhet innbakt, da man starter med å bytte enkle gaver og deretter fortsetter med selve handelen. Det kan være vanskelig å se det rasjonelle i en slik handling utenifra, med mindre en ser for seg at dette også handler om å utvise gjensidig respekt for å slik skape en gjensidig godvilje mellom de involverte parter. Dette skiller seg markant fra skatteinnkrevingen i de norske områdene der den gjøres opp på tinget uten at det nevnes at det er noen spesielle ritualer knyttet opp mot dette. Årsaken til at det holdes fast på en slik bytting før skatten samles inn kan være at den samiske befolkningen sees på som en mer usikker undersått og at det dermed kan være fornuftig å vise større godvilje i møte med denne befolkningen. Ritualet var et verktøy myndighetene kunne bruke i så henseende.

Nå er det slik at det ikke er alle som betaler skatt, enkelte plasser i regnskapet noteres det ned at en person er springmann eller at personen skal ha skattefritak. De som havner i kategorien springmann betaler ikke skatt, men det blir spesifisert at de skal betale skatt til neste år.

For å få skattefritak ser det ut til at en må 1) bo hjemme hos foreldrene eller, 2) ha omsorg for mange personer.¹⁶⁸ Praksisen med skattefritak for å bo hos mor og far, kan således virke som et incentiv for å bo hjemme og dermed gjøre at husholdene blir noe større enn det de ville vært om det ikke eksisterte en slik regel. Den andre måten å få skattefritak ser ut til å være mindre attraktiv da personer som har forsørgeransvar for mødre, gamle fedre, tantebarn og søsken dukker opp her. Her kan skattefritaket være fundert på at de ikke vil klare å forsørge alle disse personene om de måtte betale skatt i tillegg.

De forarmede dukker også opp i flere skattelister, dette er personer som ikke har råd til å betale noen som helst slags form for skatt og bare så vidt klarer seg. Skytsskafferer trenger heller ikke betale skatt, og jobben til skytsskafferer er å skaffe skyss og løse folk fra a til b i hans lokale

¹⁶⁶ Solberg 1945: s. 179.

¹⁶⁷Ibid.

¹⁶⁸ Flere eksempler finnes i fogderegnskapene og svenske manntallsregister: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700; Dag A. Larsen 1999.

område.¹⁶⁹ Til slutt kommer lensmannen som er ansvarlig for å samle inn skatt i det aktuelle området og opptrer som en representant for den samiske allmuen i offentlige sammenhenger.¹⁷⁰ Lensmannen har også skattefritak, og den norske lensmannen betaler ikke skatt til den svenske fogden og vice versa.¹⁷¹

Illustrasjon av skiløper og reinsdyrslede.¹⁷²

HVORDAN BLIR SKATTEN BETALT?

Lensmannen synes å ha hatt et visst innblikk i de sosioøkonomiske forholdene ved tingstedene, i form av at det er mulig å bytte mellom ulike skatteklasser fra år til år. Ofte er formuleringen slik: «aff de som forleden aar gaf half schatt er i aar forarmet og ey kan giffue schatt».¹⁷³ Som det framgår av sitatet ser vi at skatten som betales er styrt av betalingsevne. Her må vi anta at det er lensmannen som sitter på kunnskap om hvem som kan betale hva i skatt. Fogden er svært sjeldent tilstede i de aktuelle områdene, men lensmannen bor i området og burde derfor klare å si noe om hvordan de økonomiske forholdene faktisk er, og hvordan de forandrer seg.¹⁷⁴ Variasjonen i de økonomiske forholdene er veldig interessant da det sier noe om hvor mye de ulike skattemennene har i overskudd etter at de har dekket basale behov. At overskuddet varierer viser at deres primære næringsvei er noe ustabil. Med andre ord hvis overskuddet varierer så er det forårsaket av forhold som f.eks. vær, uforutsette hendelser eller økning på husholdning. Da spranget fra fullskatt til helskatt eller forarmet er ganske stort, målt i datidens valuta, så er

¹⁶⁹ Otto Kalkar, *Ordbog til det ældre Sprog (1300-1700)* 1976.

¹⁷⁰ Solberg m.fl. 1938: s. 298.

¹⁷¹ Se blant annet: Dag A. Larsen 1999: s. 108.

¹⁷² Hans Hansen Lilienskiold, *Græntzen mod Sverrig angaaende. Vinterbilde som viser transport med rein og pulk, samt en skiløper. Innledningsillustrasjon til Cap. 4 i 2. binds første deling*, Lilienskiold, Hans Hansen: Ca. 1700g

¹⁷³ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 211.

¹⁷⁴ Fogden der ut til å ha unnlatt å kreve skatt enkelte år, noe som også støtter at fogden sjeldent beveger seg inn mot Kautokeino.

det nok rimeligere å peke på faktorer som vær som årsak til et plutselig sprang mellom skatteklasser. Et dårlig værmessig år kan for en person som lever i en klimatisk randsone bety forskjell mellom godt overskudd, og akkurat nok, eller for lite. At skattesystemet også tar høyde for dette styrker påstanden om at næringene som er hovedinntektskilden avhenger av klimatiske forhold.

For å innkreve skatten må det nødvendigvis logistiske løsninger på plass for å frakte skatten og fogden gjennom området som beskattes. I Sørvær, Alta og Kautokeino er det i den aktuelle perioden ingen indikasjoner på at det finnes noen veier. Det er dermed svært upraktisk å kreve inn skatten sommerstid, vinterstid derimot lar det seg gjøre med reinsdyr og sleder. Noe fogden Niels Knag også bekrefter i sin beskrivelse av Finnmark er tilfellet.¹⁷⁵ Det er nok også her det er behov for en skytzskaffer, fordi rutene Niels Knag forteller at han nytter seg av kan være ekstremt værutsatte enkelte plasser.

HVORFOR ER SKATTEN SAMENE BETALER VIKTIG FOR STYRESMAKTENE?

Skatten som kreves inn av samene er svært godt dokumentert. Detaljer som hvor personer flytter og kommende skattemenn kommer med i skattemanntallet. Kontrasten er stor til den norske befolkningen der det ikke er ført et skattemanntall over perioden. Bakgrunnen for at finneskatten blir dokumentert med slik flid er at det er omstridt hvem som egentlig har overherredømme over samene. Disputten blir tydelig på et svensk ting i Enotekis 1695, der svenskene fremmer krav om at samene i indre strøk ikke skal betale skatt til den norske fogden.¹⁷⁶ Dette kommer selvsagt ikke på tale, og Niels Knag viser til lange tradisjoner med norsk skattlegging av samene. Interessant nok påpeker han også at samene betaler skatt til han med den største velvilje. Her må vi nok kunne si at fogden Knag i beste fall overdriver litt, svenske kilder fra et par år tidligere forteller derimot at han beklager seg til den svenske befalingsmannen fordi han på grunn av motvilje har problemer med å samle inn skatten fra samene i Kautokeino.¹⁷⁷

Denne knivingen om retten til skatteinnkreving blir også belyst gjennom at svenskene får på plass en kirke og en prest i Kautokeino. Allmuen må riktignok betale for kirken, men den er likefult betjent av en svensk prest. Dette er også sentralt i svenskenes argumentasjon for å ha

¹⁷⁵ Utne 1932: s. 29.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Lenvik Museum 2007: s. 96.

enerett til å skattlegge samene i Kautokeino. Det andre sentrale argumentet er at det er svenskene som holder ting for den samiske allmuen. Dette foregår samtidig som skatteinnsamlingen skjer og det hender at både norsk og svensk fogd er tilstede i samme perioden. Samhandlingen mellom de respektive myndighetspersoner ser ut til å bære preg av gjensidig respekt, uten at det går utover forsøk på å utvide sine respektive staters myndighet. Dette dualistiske aspektet i samhandlingen mellom embedsmennene er veldig interessant da en skulle tro at profesjonelle interessekonflikter burde resultere i en noe amper relasjon. Dette er det tvert imot ingen indikasjoner på i kildemateriale.¹⁷⁸ Her kan det være snakk om en slags form for solidarisk klassebevissthet, de gjør samme jobb og ser seg best tjent med å samarbeide der det lar seg gjøre.

Den norske amtmanden, Lillienkiold har i sitt verk *Speculum Boreale* kopiert brevene som angivelig skal være vekslet mellom de svenske myndigheter og de norske vedrørende den samiske situasjonen her diskuteres det i det vide og det brede om hvem samene egentlig burde skatte til.¹⁷⁹ Dette bygger videre på pretensjonene som blir fremmet tinget, og viser at dette ikke var et enkeltfremstøt men en del av et større og mer koordinert fremstøt fra svensk side. Pretensjonene forblir likefult bare det, både norske og svenske ser ut til å fortsatt løse sine skatteinnkrevingsoppgaver uten store hindringer fra hverandre.

Denne tilsynelatende overenskomsten står i kontrast til tidligere tiders fremstøt fra svenskene mot det som senere ble uomstridte norske fjorder. Det er vanskelig å forstå svenske styresmakter sine fremstøt i indre strøk av Finnmark som noe annet enn en videreføring eller gjenopptagelse av større territorielle ambisjoner i nord. Konsekvensen disse ambisjonene får er at samene som hører til på innlandet blir identifisert som «Svenske Finner» i skattelistene som blir produsert i 1695.¹⁸⁰ Mens de fem år tidligere blir identifisert som finner som har tilhold «paa de svenske grentzer».¹⁸¹ Dette bruddet i hvordan samene i Kautokeino blir oppfattet kommer også til synet gjennom opptaktene til en utestengelse av innlandssamene fra Altaelva på tinget som holdes i Talvik august 1692.¹⁸² En kan hevde at de økte spenningene kan sees på som en del av opptakten til den store nordiske krig som bryter ut midtvinters åtte år senere.

¹⁷⁸ Se blant annet det svært høflige utformede brevet i: Solberg 1945: s. 169. En annen anordning bør også nevnes, den pålegger fogdene i Finnmark å «holde god samdrættighed». Ibid, 166.

¹⁷⁹ Ibid, 168-176.

¹⁸⁰ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 238.

¹⁸¹ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 211.

¹⁸² Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 113b.

SESONGFISKET

 n plass som ikke kan smykke seg med besøk fra fogden vinterstid er Sørøya, men tilreisende har øyen likefult. Torsken har nemlig gyteområder rundt breiviken, en brei fjord på Sørøyas vestlige del. Til dette fisket kommer det folk helt fra Nordlandene. Allmuen i Hasvik og Alta er selvsagt også tilstede under dette fisket.

KONJUNKTURER I FISKET – STØRRE PERSPEKTIV

En må jo spørre seg hvorfor alle disse fiskerne tar seg bryet med å dra hele veien til gyteområdene. Naturligvis henger det sammen med at fisket er deres viktigste eksportvare og dermed eneste realistiske mulighet for å bytte til seg andre nødvendige varer de ikke kan tilvirke med sine egne hender. At det er vinter betyr også at de ikke trenger å salte fisken for å lagre den, vinteren er tiden der fisken kan tørke uten å bli ødelagt av fluer som legger makkegg i fisken. Salt måtte importeres til Finnmark da som i dag, salting av fisken er dermed et dyrere alternativ enn å tørke fisken. For den enkelte fisker må derfor dette fisket være kritisk for å få økonomien til å gå rundt. Menneskene som bor her befinner seg dermed i en randsone, akkurat på grensen til det som er økologisk mulig.

Fiskeriene som helt siden middelalderen hadde vært svært viktig for den lokale, regionale og nasjonale økonomien opplevde i løpet av 1600-tallet en kraftig nedgang, fangstene blir mindre og prisene på fisk synker.¹⁸³ Konsekvensen av dette for hverdagslivet i Finnmark er for det første at vekstforholdet mellom mel og fisk havner i finnmarkbefolkningens disfavør, for å få samme mengde korn, eller andre varer som tidligere må en nå fremskaffe mer fisk.¹⁸⁴ Dette er signifikant for alle i området da det betyr at en må bruke mer tid og ressurser på fiske og gjøre fisken klar for eksport. Videre følger det at de mister tid til å fokusere på sekundærnæringer og en kan forvente å finne en større ensretting i næringsveien. Noe som igjen gjør populasjonen mye mer sårbar for naturlige svingninger i bestander eller andre klimatiske forhold. Fiskepriser på kontinentet i Europa har dermed stor innflytelse på dagliglivet i Finnmark, selv om Finnmark ligger langt unna er regionen svært tett knyttet sammen med et større europeisk handelsnettverk, på godt og vondt.

Et annet interessant begrep som ofte brukes når en ser på større konjunkturer i kystnæringsen er fiskerbonden.¹⁸⁵ Han (fiskerbonden) blir det ikke referert til i kildemateriale jeg har jobbet med

¹⁸³ Dyrvik m.fl. 2011: s. 115.

¹⁸⁴ For å se en grundig fremstilling av vekstforhold, og innhold av forsyningene i perioden se: Tronstad 1981.

¹⁸⁵ Dyrvik m.fl. 2011: s. 117.

i denne oppgaven. Allmuen på tingstedene blir oftest omtalt som «handelsfolch».¹⁸⁶ Dette tyder på at det finnes en oppfatning om at det ikke er fisket man driver med – men handel. Dette putter de vi referer til som fiskerbondene inn i en mye mer aktiv rolle som både fisker, og selvstendig næringsdrivende. Det kan også være et spørsmål om identitet, det kan hende at mennene på kysten rett og slett ikke ønsket å referere til seg selv som fiskere men foretrakk handelsfolk, uansett tyder det på at en har hatt et annet perspektiv på hva nordmennene gjorde og holdt på med i Finnmark på denne tiden.

Videre kan det hevdes at betegnelsen «handelsfolch» kan være mer treffende da den rammer alle som skaffer seg til livets opphold gjennom handel. Slik beskriver man også kvinnene og ikke bare mannen slik som begrepet fiskerbonden.¹⁸⁷ En ser også i f.eks. Adelaermanntallet at det refereres til «Finnmarksbonde».¹⁸⁸ Denne forskjellen kan skyldes at Heinrich Adelaer og Niels Knag er ulike mennesker med ulike aktive ordforråd. Det kan også skyldes at det skilles mellom de som har handelen som viktigste næringsvei og de som er nærmest selvberget. Det er vanskelig å nøste opp i da Adelaer aldri spesifiserer hvem som er en slik finnmarksbonde. En skulle tro at dette gjør at vi mangler grunnlag for å si hva noe om hva som konstituerer en finnmarksbonde. Det viser seg imidlertid at det i manntallet også fremkommer at alle som nevnes i sammenheng med en finnmarksbonde er hyrt av en. Hvis en da legger til grunn at en finnmarksbonde er en person som kan hyre folk vil en kunne identifisere dem ved å se hvem som har hyrt tjenestedrenger og tjenestepiker. Disse finnes det flere av iht. Adelaermanntallet.¹⁸⁹ En finnmarksbonde ser da ut til å være en person med kapital nok til å hyre tjenestefolk. Om dette gjør at en ikke er en handelsmann er vanskelig å si noe om, men vi ser at de samme som blir finnmarksbondene etter den fremlagte definisjonen også tar imot handelsvarer fra bergenskjøpmennene.¹⁹⁰ Konklusjonen på dette tilsynelatende rotete begrepsapparatet må derfor være at det er lite hensiktsmessig å legge seg på datidens norm for hvem som er hvem, fordi de ikke nødvendigvis fanger opp de nyanser en ønsker å belyse. Likefult ser vi at enkelte begreper i dette tilfellet, som for eksempel «handelsfolk» kan være nyttige for å se på holdninger, eller oppfatninger av hovednæringsveier i fortiden.

¹⁸⁶ Se bla. Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 94a.

¹⁸⁷ Begrepet fiskerbonde har blitt problematisert i nyere forskning, men jeg har ikke plass til å yte rettferdighet til de ulike standpunktene i denne oppgaven.

¹⁸⁸ Solberg m.fl. 1938: s. 233.

¹⁸⁹ Se f.eks.: *ibid.*

¹⁹⁰ Justisprotokoller, 1688: fol. 30a.

FISKEMETODER OG FANGSTSTØRELSER

For å kunne fiske på Lopphavet er det nødvendig med i alle fall noe verktøy. Båt, og noe å dra opp fisken med er det absolutte minimum. Skiftene som stammer fra området indikerer at nærmest samtlige i alle fall eide en seksring¹⁹¹.¹⁹² Noen eier også større båttyper, som fembøring¹⁹³ og åttring¹⁹⁴ og handelsforvalterne eier ofte jekter¹⁹⁵. For å få fisken opp fra havet ser det ut til at line er det mest utbredte redskapet. Det dukker også opp garn for laks, sild og garn uten et spesifisert bruksområde. Redskap for å fange håkjerring ser også ut til å være utbredt. Noe geografisk differensiering av redskaps typer fremtrer i kildematerialet. I fiskeværene som er i nær tilknytting til det åpne hav så er det en tydelig innretting mot torsk og håkjerring. I fjorden er fiskeredskapene mer variert og en kan finne b.la. noter og laksegarn.

*To menn på fisketur. De synes å være godt kledt.*¹⁹⁶

¹⁹¹ Båt med plass til 3 par årer. Kan monteres seil på.

¹⁹² Basert på 49 skifter fra Sørvær sogn, se: Skifteprotokoller, 1686-1696; Skifteprotokoller, 1696-1701; Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705; H/Ha/L0062: Skifteprotokoller, 1706-1711, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoller.

¹⁹³ Liten seilbåt på om lag 15 meter.

¹⁹⁴ Større en seksring og har ofte 4 par årer, eller fler.

¹⁹⁵ Liten seilskute, ofte brukt til transport av handelsvarer.

¹⁹⁶ Hans Hansen Lilienskiold, *To fiskere i båt. Den ene ror, den andre fisker. Illustrasjon til kapittel om arbeidslyst og arbeidsvaner hos Finnmarks befolkning*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700o

Den geografiske forskjellen i redskapsdistribusjonen viser at fisket er innrettet noe forskjellig i området. Det er tydelig at de fleste deltar i fisket på vinteren, både på grunn av utbredelsen av liner, men også fordi det er fornuftig å utnytte muligheten til å skaffe seg mat og handelsvarer. En kan også finne støtte for at de fleste deltok i fisket hos fogden og sorenskriveren Niels Knag.¹⁹⁷ Håkjerringfisket er ikke like godt dokumentert fra andre hold, men det er tydelig at det er utbredt. Fisket nevnes også av Lillienkiold, da som nå er det oljen fra leveren som er av verdi.¹⁹⁸ På grunn av størrelsen til håkjerringen må du være ganske iskald for å ha nervene til å dra en trehundre kilos fisk på over tre meter over ripen på en båt som ikke er stort større enn fisken. Det er nok mer trolig at en brukte litt større båter for å fiske håkjerring. En kan se for seg at flere gikk sammen på en større båt, for å så ta vær sin lodd. I Adelaermanntallet ser vi at flere unge menn, som bor hjemme blir aldersbestemt ut i fra om de tar full, eller halv lodd.¹⁹⁹ At denne formen for samvirke har vært utbredt er dermed hevet over enhver fornuftig tvil.

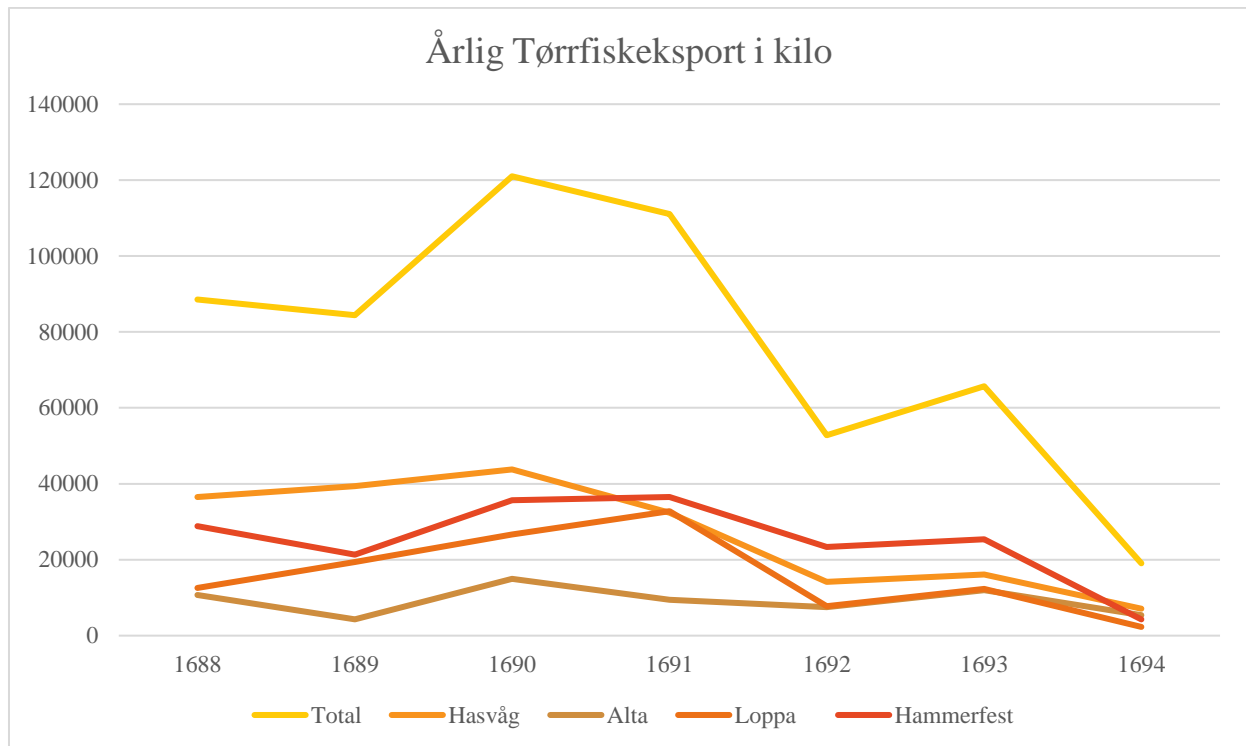
Det faktum at det finnes flere fembøringer, som måler opp mot 10-15 meter peker også mot at deler av fisket har hatt et kollektivt preg.²⁰⁰ Det er selvsagt en mulighet for at for eksempel bonden Hans Ellingsen fra Årøya seiler alene på fisket med fembøringen sin, men sannsynligheten for at det ender med forlis og at det dermed blir med den gangen er overhengene. Det er nok mer sannsynlig at han har hatt med seg mannskaper hvis han skulle benytte fembøringen. Slike store båter, som nødvendigvis krever et mannskap finnes det flere eksempler på. En tidvis kollektiv innretning av fisket ser dermed ut til å være normen i Sørvær sogn.

¹⁹⁷ Utne 1932: s. 4.

¹⁹⁸ Solberg 1942: s. 213.

¹⁹⁹ Se for eksempel: Solberg m.fl. 1938: s. 229.

²⁰⁰ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 26a.

Tienderegisteret og likviditetsoversikten i tingbøkene er grunnlag for grafen.²⁰¹ Tallene her er fra Talvik, Hasvåg, Loppa og Hammerfest tingsted, dette fordi registreringen, og leveringen er inkonsekvent. Leveringene fra Alta varierer mellom Hammerfest, Talvik, Loppa og Alta – fra år til år, alt etter hva som passer best for den enkelte fisker. Registreringen er også inkonsekvent, fordi den er innført personlig enkelte år, i grupper året etter. Dette gjør at en må bruke et litt større perspektiv for å få et innblikk i utviklingen av fangstene i perioden. At det kan snytes på tiendeskatten er ikke tatt med i beregningen da omfanget vil være umulig å stipulere uten å involvere ren gjetning.

Tendensen som trer fram i dette tallmaterialet er tydelig, tørrfiskeeksporten i Vest-Finnmark stuper mot slutten av perioden etter å ha tatt seg noe opp i løpet av årene tett rundt 1690. Noe av bakgrunnen for den lave eksporten kan være at det periodevis kommer få jekter fra Bergen med varer å bytte tørrfiske i, dermed forsvinner mye av det økonomiske incentivet for å fiske. En må også huske på at befolkningen i det høye nord får fiskeutstyr sørfra, noe som betyr at om de blir dårlig etterforsynt et år, så kan fiske bli vanskeligere neste år.²⁰² En annen forklaring på den nedadgående kurven kan være at det blir kaldere i perioden opp mot den lille istidens

²⁰¹ I fogderegnskapene er tienderegisterene benyttet fram til 1691 da det er en lakune fram til 1695. Lakunen er supplert med informasjon fra tingbøkene, der det også dukker opp hvor mye tørrfisk som eksporteres, her dukker tallene opp per person, men informasjonen en sitter igjen med er den samme som i tienderegisteret. Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690; Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700; Justisprotokoller, 1692-1695.

²⁰² Allmuen i Alta beklager seg over at de ikke har fått fiskeredskap: Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 110a.

kaldeste tidspunkt som er rundt midten av 1700 tallet.²⁰³ Temperaturforandringen kan tenkes å påvirke torskbestandene da klimaforandringer har det med å få naturen til å tilpasse seg nye omgivelser uten at menneskene som er tilstede legger merke til dette før det alt har skjedd.

En kan derimot fastslå at det er befolkningen som lever helt ytterst ved kysten som er mest aktiv i torskefisket, selv om befolkningen lengere inn i fjorden deltar i sesongfisket de også.²⁰⁴ Dette viser at spesialisering inn mot pastoraljordbruk og fiskerispesialisering står i et omvendt proporsjonalt forhold, kombinasjonsdriften ser dermed ut til å ha en tydelig slagside avhengig av geografisk tilhørighet.

HANDEL

HANDELSMONOPOL OG UTREDNING

jennom sine handelsforvaltere driver kjøpmenn fra Bergen både handel og forsyning i Finnmark. Handelsforvaltere som Søren Panch, Daniel Friis og Rasmus Jensen fremstår som styrtrike sammenlignet med allmuen.²⁰⁵ Tørrfiskhandelen er årsaken bak deres rikdom. Det faktum at de faktisk er rikere enn allmuen vitner om at i alle fall noen kunne høste fruktene av fisket langs finnmarkskysten. Systemet ser ut til å ha fungert slik at lokale bønder og fiskere får det de trenger av mat og andre nødvendigheter gjennom et år på forskudd. Deretter leverer de en tilsvarende sum i tørrfisk til handelsforvalterne, som igjen frakter dette til Bergen.²⁰⁶ Handelen er som innledningsvis nevnt regulert gjennom det som kalles for en octroy. Det viser seg også at dette er et styringsdokument som aktivt følges opp. På tinget blir octroyen tatt opp punktvis og på hvert punkt er det mulighet til å beklage seg over tingenes tilstand. Dette ser vi at gjentar seg flere år på tinget og det gir oss verdifull innsikt i både hvordan handelen har foregått og hva som ikke fungerte slikt som octroyen fastsetter. Ta for eksempel tinget i Hasvåg i det herrens år 1693, her tas Octroien opp punktvis i tillegg til at det spesifikt nevnes at de ved tingstedet har «ledet største hunger og sult.»²⁰⁷ Derav følger den naturlige konklusjonen at Octroien nok i større grad var et uttrykk om statens intensjoner snarere enn et lovverk som med nidkjærhet ble etterfulgt i alle ledd. Som en praktisk følge av dette ser

²⁰³ Nesje m.fl. 2003:s. 140.

²⁰⁴ Utne 1932: s. 4.

²⁰⁵ Se blant annet skifte etter Rasmus Jensen som har en anslått verdi på rundt 2200 våger: Skifteprotokoller, 1686-1696: 29b-37a.

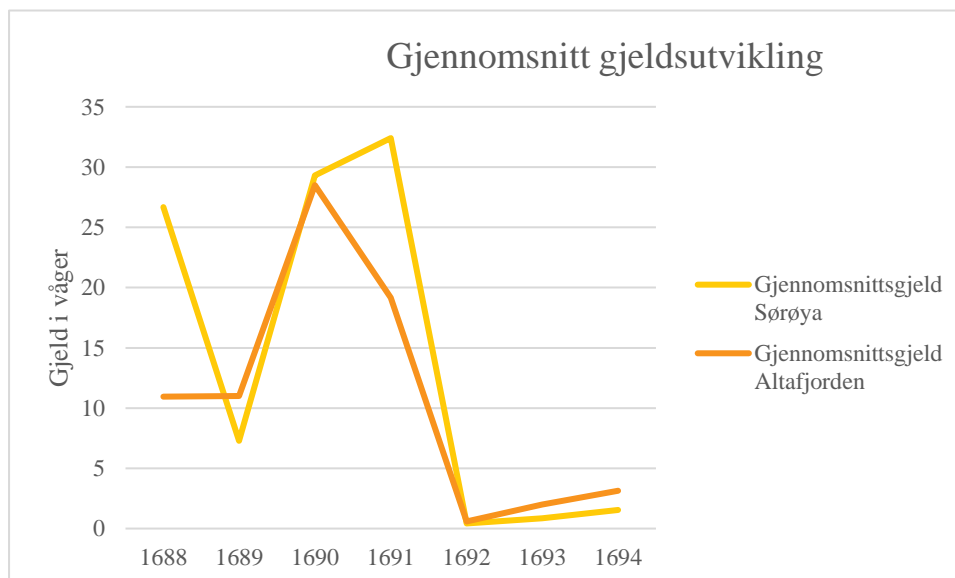
²⁰⁶ Hadde de ikke fått varene på forskudd hadde det heller ikke vært mulig å sette seg i gjeld. Hvilket fiskerne i Sørvær sogn så absolutt er i stand til.

²⁰⁷ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 110a.

vi at befolkningen på Sørøya og i Alta, får sine muligheter til handelsvirksomhet til tider kraftig vingeklippet.

I 1692 ser vi nok en gang at befolkningen «Hafr lidt største hunger og sult».²⁰⁸ Fingrene rettes mot Handelsmannen Thor Møhlen, som ikke har fulgt opp forpliktelsene i octroien. Interessant er det at det i 1692 er et uår i hele Norge.²⁰⁹ Disse sammenfallende hendelsene er neppe helt tilfeldig, men er snarere en påminnelse på hvor avhengig de norske bosetningene langs kysten er av forsyninger sørfra. At det er et uår i Norge betyr at det lengere sør er vanskeligere å få tak i matvarer som mel, erter eller lignende. Dette ser ut til å ha innvirket på befolkningen lengere nord hvis en tenker seg at det ikke har latt seg oppdrive matvarene som egentlig skulle sendes nordover. Dette viser at den norske befolkningen sliter med å holde seg selvforsynte, en er avhengig av at det finnes folk å handle med for at de skal kunne dekke mange av sine basale behov.

Selv om det i flere år ikke kommer like mye forsyninger som befolkningen ønsker seg.²¹⁰ Så er det langt fra vanlig at allmuen klarer å levere like mye som de får på forskudd og de sitter stort sett alltid på en del gjeld, som de ved flere anledninger ikke blir betalt før arveoppgjøret etter bøndene finner sted, som for eksempel Hans Hågensen, som ved sin død fortsatt har mye utestående gjeld til flere av handelsmennene.²¹¹ Gjelden ser helt klart ut til å tyngje tilværelsen til enkelte i området i starten av perioden.

Grafen til venstre viser den gjennomsnittlige gjeldsutviklingen i Altafjorden og på Sørøya i perioden. Vi ser at gjelden er til dels høy helt fram til 1692 da det skjer et kraftig stup i

²⁰⁸ Ibid, fol. 87b.

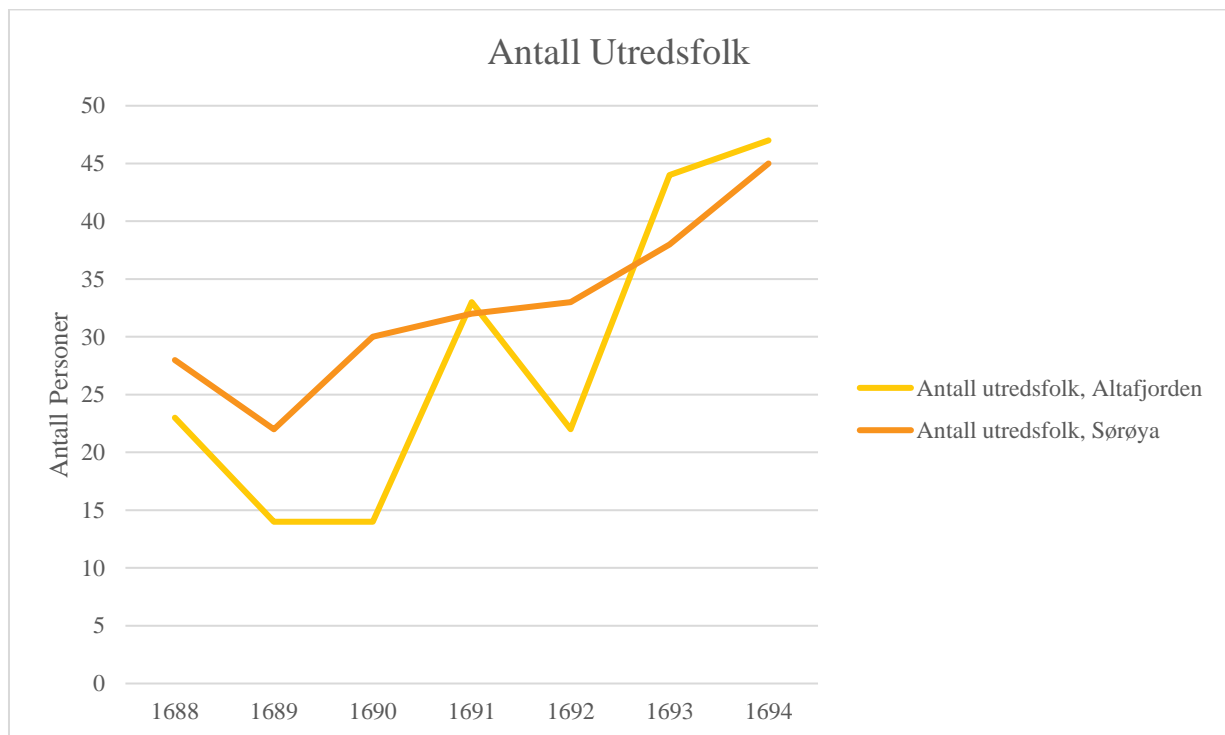
²⁰⁹ Dybdahl 2016: s. 77.

²¹⁰ Se f.eks: Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 87b. og 110b.

²¹¹ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 115b.

gjelden som eksisterer i området. Årsaken til dette plutselige fallet ligger tett knyttet opp mot problemene som oppstår med forsyningene rundt 1692, da de nærmest uteblir. Dette fører til at nesten alle klarer å nedbetale gjelden sin på kort tid. Medaljens bakside er selvsagt at befolkningen ikke skikkelig etterforsynt med mat, og andre basale behov. Dette blir som tidligere nevnt tatt opp i tingbøkene, det er også her opplysningene om gjelden dukker opp.²¹²

Så vidt synlig er det at altabefolkningen har noe mer gjeld enn befolkningen fra Sørøya i årene etter 1692, vi ser også at antallet utredsfolk, altså personer som får forsyninger fra Bergen, øker markant i Alta etter 1692.²¹³

Årsaken til dette kan sees i sammenheng med at Altabefolkningen har et større innslag av jordbruk, en næring som i større grad enn fiskeriene rammes av uår, som inntreffer i 1692. Dette har nok fått befolkningen, både den norske og samiske til å se seg nødt til å ty til forsyninger sørfra for å klare seg gjennom året. Vi ser dermed at uåret presser store deler av den samiske befolkningen over i et sterkere avhengighetsforhold til bergenskjøpmennene, de rekker ikke i denne perioden å bygge opp noe gjeld, men vil fortsatt være avhengig av matforsyninger når uår inntreffer.

²¹² Justisprotokoller, 1688: fol. 29a-33a og 40a-41a; Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 70b-73a og 85a-87a; F/Fa/L0024: Justisprotokoller, 1691, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok: fol. 33a-37b; Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 90b-95a, 106a-109b, 184b-187a, 237b-242b og 306a-306b.

²¹³ Ibid.

Nedgangen i utredsfolk på Sørøya kan reflektere at det er en ny sorenskriver som fører pennen i tingbøkene, men det kan også bety at de har fått forsyninger fra andre enn kjøpmennene fra Bergen som har vist seg å ikke alltid være like pålitelige leverandører av nødvendig underhold. Videre skal jeg vise at slik kontakt med personer som står utenfor handelsmonopolet i aller høyeste grad forekom, og en kan dermed tenke seg at det skjer flere ganger, spesielt i presserende situasjoner.

GLIMT AV EN SVARTEBØRS

Ikke alt som kommer med skip til Finnmark kommer gjennom lovlige kanaler, dette blir belyst gjennom en rettsak på tinget i 1689. Her fremkommer det at flere med tilknytning til Bergenskjøpmenne har handlet ulovlig med et skip fra Holland, som skal ha ankret opp i Hasvåg.²¹⁴ Handelsforvalteren Vilchen Vierdenhalben er ikke til stede selv, men har oversendt et brev til retten med en tilståelse og beskrivelse av hva han har kjøpt. Det blir dermed gjort en straffeutmåling på stedet. Søren Panch blir tiltalt, men blir fort frikjent fordi han, etter egen beretning, ikke var sett med fisk i nærheten av skipene.²¹⁵ Kirsten Dirichsdatter, enken til Daniel Friis, benekter å ha handlet med Hollenderne, men at hun kun dro ut til skipet med båten full av fisk, for å så dra til land igjen med båten fortsatt full av fisk. Etter vitnetilståelser blir hun også dømt for å ha handlet ulovlig. De blir straffet med bøter som tilsvare utestående skatt og varene blir begjæret konfiskert.

Ifølge Vilchen Vierdenhalben er varene som blir handlet med hollenderne i hovedsak vin, klær og eddik. Kirstin Dirichsdatter påstår iherdig at hun kun har kjøpt en tønne mel. Noe som mildt sagt virker urimelig da hun etter vitneuttalelser skal ha fraktet 50 våger fisk til båten. Det må i så fall fortsatt være den dårligste handelen noen sinne gjort på Sørøya, med tanke på det vanlige bytteforholdet mellom mel og fisk. For 50 våg kunne hun kjøpt 6 kyr og noen sauer.

Denne rettsaken reiser imidlertid spørsmål vedrørende omfanget av handelen. Er denne saken et engangstilfelle? Hvorvidt det er et engangstilfelle er veldig vanskelig å fastslå ut i fra tingbøkene da de naturlig nok bare tar for seg de sakene som blir oppdaget. Tar man imidlertid høyde for at det har vært skipstrafikk langs kysten så er det rimelig å anta at dette antageligvis ikke var et isolert enkelttilfelle. På toppen av dette kommer det faktum at handlesforvalteren Vilchen Vierdenhalben hadde gjort klart et brev med alt tingretten trengte for å gjøre en

²¹⁴ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 74b-75b og 77a-78a.

²¹⁵ Søren Panch sitter for øvrig også i juryen på dette tinget. Spørsmål vedrørende inhabilitet blir ikke tatt opp i tingboken.

straffeutmåling gjør at vi må kunne anta at dette neppe var første, eller siste gang hollendere fikk kjøpe fisk i Hasvåg.

Det er også interessant at alle handelsforvalterne blir tiltalt for ulovlig handel, kun fordi et hollandsk skip ankrer opp utenfor Hasvåg. Hvis en går ut i fra at handelsforvalterne brøt monopollet ofte, så er det ikke slettes ikke unaturlig at samtlige umiddelbart ble mistenkt. Er det derimot uvanlig så er det merkelig. Et dårlig forhold til amtmannen og andre regionale tjenestemenn kan være en forklaring på den umiddelbare mistenksomheten. Hvis det er amper stemning mellom handelsmenn og befalingsmenn som er tilfellet, så er det i så fall merkelig at en av dem dukker opp som dommer i tingretten i flere omganger. Det virker dermed troligst at slike brudd på monopollet var ganske vanlig.

Vi får også innblikk i at det ikke bare er nordmenn og samer som er i området, det er også utenlandske skip i området, noe som igjen betyr at det er muligheter for å interagere med mennesker som åpenbart ikke er lidenskapelig opptatt av de gjeldene handelstraktatenes reguleringer. Dette åpner for at det kan ha vært utstrakt illegal handel, som vi naturligvis ikke får det helt store innblikket i gjennom dokumenter utformet av tjenestemenn. Handel ser ut som et sterkt incentiv for å komme i kontakt med utenlandske sjøfarere, og når en ser på det som blir skissert opp som de lovlig regulerte forsyninger som kommer til Finnmark og ser på noen av klagen som dukker opp på tinget, så finner jeg det meget forståelig at allmuen kunne la seg friste til å bryte monopollet.²¹⁶ Vi ser altså at kontakten har forekommet, men at den er begrenset til varebytter av ting som for den norske befolkningen ikke må ansees som livsviktig.

²¹⁶ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 110a; Tronstad 1981.

KAPITTEL IV: VÅR

Våren kommer ikke til Finnmark før i mai, og snøen er ikke borte før langt uti Juni. Med våren så settes naturen i gang på nytt, med skaresnø, trekkfuglenes ankomst, kalvingen og til slutt blomstrer faunaen frem. For menneskene i Finnmark så er det tidspunktet for vårens anmarsj som er viktigst. En forsinket vår betyr at beitesesongen starter seinere, og dermed kan man få problemer med for til dyrene. Vårens anmarsj representerer også et nytt velde med logistiske utfordringer for områder uten hav, skaresnøen går til sørpe og under sørpen skjuler det seg vann, myr, krattskog og golde viddelandskap. Her er det tilnærmet umulig å flytte seg med noe mer enn det en kan bære i hendene. Dette kapitlet skal handle om hvordan menneskene beveger seg, hva de beveger seg mot og hvordan de bor der de til slutt slår seg til ro – for en stund.

TRANSPORT OG FLYTTING

ELVEBÅTER, SLEDE, BÅTER OG BEIN

Å forflytte seg på nordkalotten anno 1690 er for de fleste kun forbundet med hodebry og logistiske problemer. Vårt aktuelle område er heller ikke noe unntak. I Kautokeino er det den samiske befolkningen som må hjelpe svenske myndighetspersoner å utføre sitt embete.²¹⁷ I Alta blir det kun fisket 150 laks til eksport i 1689, da kjøpmannen går tom for salt.²¹⁸ Utfordringer med forsyninger sørfra blir også et hett tema på tinget i 1690 og 1692.²¹⁹ Det ser med andre ut som normen er at varer ikke kommer fram og octroyens reguleringer ikke fungerer på en tilfredsstillende måte Postordningen som på denne tiden er allmuen ved tingstedet sitt ansvar og det er en plikt som «ingen for sømmelsse wed nat eller dag bør tagis naar gudtz were lig det ey hindrer»²²⁰. At det er et værforbehold skrevet inn i påbudet om å frakte posten gjennom området er en god illustrasjon på de logistiske problemene sentralmakten står ovenfor i Finnmark.

²¹⁷ Lenvik Museum 2007: s. 111, 127-128.

²¹⁸ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 159.

²¹⁹ Solberg m.fl. 1938; Justisprotokoller, 1692-1695.

²²⁰ Justisprotokoller, 1688: fol. 39b. Tingbok 22 fol. 39b

Vi ser også at det i alle de samiske skatteområdene er en person som kan se ut til å ha ansvar for transport, i Eggeskal og i Kautokeino er det omtalt som en «skytzkaffer», eller «Chochstarius» men i Korsnes er det omtalt som en Los. En hurtig sammenligning av kildene avslører at skytzskaffer og chochstarius er begreper som kan nyttes om hverandre, fordi det i perioden alterneres mellom begrepene. Eksempelet her er Niels Olsen, skytzskaffer i Adelaermanntallet og Chochstarius i skattemanntallet.²²¹ Dette er personer som ser ut til å ha fått reduksjon i skatten, mot at de skaffer til veie skyss eller loser båter gjennom området. Dette, så vel som postordningen viser sentralmaktens avhengighet av den lokale befolkningen. Denne forskjellen i terminologi fører oss videre til ansvarsområdene deres. De som er omtalt som skytzskaffer har skattefritak på lik linje med Lensmannen, det har ikke de som står omtalt som los i Korsnes. Bakgrunnen for denne forskjellen kan være at de som var skytzskaffer faktisk måtte skaffe skyss hver gang det var behov. I dette tilfellet er det nok gjerne snakk om reinsdyrsleder da dette er transportkapasiteter som myndighetene sliter med å stelle i stand selv.²²² Losen i Korsnes får derimot ikke skattefritak og dermed kan vi anta at det ikke er en like ressurskrevende stilling.

De ulike båttypene er som tidligere nevnt varierende i størrelse, alt fra den vanlige seksringen, som dukker opp i nesten samtlige skifter, til en jekt som kun dukker opp hos handelsforvalterne.²²³ Av skiftene kommer det også fram at det er langt fra alle båtene som er utstyrt med seil – noe som gjør mange av båtene uegnet for lengre reiser eller transport. I noen skifter dukker det også opp elvebåter, en båttype som har vært utbredt rundt elvene i Finnmark, samt elvene fra Østersjøen og opp gjennom Nord Sverige og Finland.

Tilstanden til båtene er naturligvis også noe varierende. Mange av båtene som er ført opp i skiftene er både gamle og slitte, men at de ikke er omdisponert til å være noe annet enn en båt kan indikere at de faktisk er i bruk, selv om det i samme skifter dukker opp nyere båter.²²⁴ Mengden båter i området er dermed slående, det er så mange båter i omløp at en vil kunne få ombord til samtlige som bor i Sørvær sogn, samtidig – og det kun i båtene som er nevnt i skiftene.²²⁵ De eneste skiftene der det er et fravær av havgående fartøy er enkelte av de sjøsamiske skiftene, det er ofte flere ting som er utelatt fra disse skiftene så det er rimelig å anta

²²¹ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 125; Solberg m.fl. 1938: s. 230.

²²² Se blant annet: Lenvik Museum 2007: s. 127-128.

²²³ Se for eksempel: Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 24a.

²²⁴ Se for eksempel: *ibid*, 115b.

²²⁵ Jeg har tatt utgangspunkt i skiftene fra Sørvær sogn i perioden 1686-1701 i denne beregningen.

at de faktisk er ukomplette og at noe av arveoppgjøret er blitt utført forut for myndighetenes innblanding.

En må da spørre seg hvorfor det er så mange båter i Altafjorden og omegn ved slutten av det 17. århundre. En forklaring kan være at de blir produsert for å videreselges, vi vet gjennom både Niels Knags Matrikkel, Lindenow kommisjonen og Adelaermanntallet at det er nok skog i Altaområdet til å bygge båter.²²⁶ Det vi ikke får avdekket før vi ser nærmere på annet kildemateriale er at hogst av skogen i Alta til tider kan bli slått hardt ned på.²²⁷ Det kommer fram at skogen er kongens eiendom og at den har blitt fredlyst i to omganger. Dette betyr at tømmer til båter kan ha vært noe vanskelig å oppdrive lokalt. Antageligvis kan det også ha vært mer hensiktsmessig å importere båter lengere sørfra. Saken omhandler en norsk handelsforvalter og da kan en ikke utelukke at den samiske befolkningen kan ha innehatt særrettigheter til skogsdrift, slik som med fiskevannene på innlandet. Vi ser også at det finnes flere typer håndverksredskaper nedtegnet i skiftematerialet vi har tilgjengelig. Redskaper som uten tvil kan ha blitt brukt i framstillingen av båter.²²⁸ Skiftene er heller ingen garanti for at man får med alt som finnes av håndverksredskaper da de ikke er samtidige eller omhandler alle individer. Det vil dermed være gode muligheter for at slike redskaper vil gli elegant under radaren, hvis en skal ta utgangspunkt i skiftene som er tilgjengelig i Alta fra perioden. En kan derfor ikke utelukke at det har forekommet lokal tilvirkning av båter, men det må ha vært forbeholdt de med løyve eller sluhet.

SESONGBOPLASSER I FINNMARK

Med sesongboplasser menes boplasser som benyttes enkelte tider av året. En sesongboplass kan være alt fra nåtidens hytter som blir brukt flittig i påsken, eller rorbuene som ble benyttet under lofotfisket. På Sørøya mot slutten av 1600-tallet må det også ha eksistert en form for sesongboplasser. Dette kan vi fastslå fordi vi vet at det har foregått et sesongbasert fiske her. Klimaet på Sørøya åpner ikke for at en kan overleve uten noen form for infrastruktur, og sesongboplasser er derfor en nødvendighet.

En må også spørre seg hvordan disse boplassene kan ha vært organisert. En sammenligning av Lillienkiolds malerier av fiskeværene på Sørvær sogn og Adelaermanntallet kan gi en god

²²⁶ Utne 1932; Solberg 1935; Solberg m.fl. 1938.

²²⁷ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 244a.

²²⁸ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 255b.

pekepinn.²²⁹ En vil se at Lillienkiold har malt mye flere hus enn det eksisterer husholdninger. Den tilsynelatende feilaktige informasjonen en får fra illustrasjonene kan forklares på flere måter:

1) Lillienkiold har faktisk overdrevet antallet husholdninger i illustrasjonen sin, en må ved bruk av malerier som kilde alltid åpne for at de faktisk kan være av en figurativ art. Hvis dette er tilfellet må husene i illustrasjonen sees på som et symbol for at det er hus også i for eksempel Talvik. Det er imidlertid ikke gitt at det er slik, hvis en ser på landskapet Lillienkiold har tegnet så bærer det preg av å være svært detaljrikt og korrekt – ned til det minste skjær viser det seg når en kontrollerer illustrasjonene opp mot moderne kartdata. Dermed virker det litt søkt om en skulle ta seg så stor flid med å gjengi landskapet korrekt for å så slurve voldsomt med bebyggelsen.

2) Det er flere hus i sognet enn det som trengs på daglig basis, og husene brukes til å huse tilreisende fiskere. Dette må sees på som det mest realistiske alternativet. En kan selvsagt se for seg at de tilreisende sover i telt, men det faller på sin egen urimelighet da det finnes ledige hus. Selv om husene skulle være eid av fastboende vil det fortsatt være mulig å leie ut og dette kan således være en biinntekt. Ut i fra skiftemateriale kan vi også finne eksempler på at personer som bor inne i Altafjorden eier hus på Sørøya, noe som styrker denne påstanden ytterligere.²³⁰

Fiskerne ser altså ut til å ikke hatt sin egen boplass men heller glidd inn i de eksisterende bosetningene. Det være seg i Breivik, eller muligens også Hasvåg. Samene som leier fjordene på Sørøya har derimot ikke noe grunn til å bo i fiskeværene da det er et stykke unna fjordene som brukes til jakt.²³¹ En kan i samenes tilfelle se for seg at grupper holder til i nærheten av jaktområdene. Også ved disse områdene må det ha eksistert noe mer enn bare en bålplass og et skinn å sove på, fordi pelsverk og lignende må behandles. En må også regne med at dette er noe som foregår over flere år og dette åpner for mer permanente installasjoner som for eksempel gammer. Vi ser da at det er flere som har sesongopphold på Sørøya og at alle krever og bruker ulike former for infrastruktur.

Lengre inn i fjorden så eksisterer det også ulike sesongboplasser. I Altafjorden, som er primærområdet til skattedistriktene Korsnes og Eggeskall må det også ha eksistert sesongboplasser. Lars Ivar Hansen beskriver mobilitet blant sjøsamene her, og påviser at det

²²⁹ Se blant annet: Solberg 1942: s. Tavle VIII til s. 98.

²³⁰ Underfogden i Talvik, Thomas Jonsen eier blant annet tre gammer i Breiviken. Se: Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 52a.

²³¹ Solberg 1942: s. 103.

flyttes mellom ulike lokasjoner innad i fjorden.²³² Igjen er det rimelig å anta at det er gammen som er mest aktuell å bruke.²³³ Dette kan en hevde da næringsvirksomheten som foregår i Alta er forholdsvis stasjonær, jordbruk og laksefiske foregår ofte på de samme plassene fra år til år og det er dermed ingen umiddelbar fordel for sjøsamene å benytte en lavvo som residens. Samene som kommer ned fra fjellene i sommermånedene vil derimot kunne tenkes å bruke lavvo gjennom sommermånedene i Altaområdet.²³⁴ Laksefisket er en begivenhet som også nordmenn er en del av, deres forlegning er imidlertid et større mysterium, men det kan tenkes at de har holdt til i tilknytning til infrastrukturen som eksisterer i de nedre delene av elven.²³⁵

Sesongflyttingene er også roten til enkelte problemer. Sjøsamene klager blant annet på at samene fra Kautokeino og Adeweher:

*«sommern igiennem tilholder her ved søen, oc fisker, oc da ved deris ripen oc stripen udi fiorder oc næsser med ild oc røg, de optender, bortskremer kobber oc andre vilde dyr, saa vi ej kand søge voris nering ved stranden eller i voris søefielde».*²³⁶

Klagen viser at det er noe press på naturressursene i området. Det pekes også på at det er imot gammel sedvane at samene fra Kautokeino og Adeweher gjør innpass ved sjøen. Utsagnet indikerer at sesongflyttingene blant samene, slik de er gjengitt i NOU 1978:18a ikke nødvendigvis er spesielt gamle i 1690.²³⁷ Hvis en setter disse konfliktene i sammenheng med den framvoksende reinnomadismen, så tydeliggjør det at Altaområdet blir utsatt for et økende økologisk press i denne perioden. Næringstilpasningene framtvinger dermed en form for nomadisme både hos den norske og samiske befolkningen. En kan ikke klare seg bare på en plass, men må flytte seg etter ressursene, noe det fort blir konflikter av.²³⁸

Innlandet er også preget av sesongboplasser, her er det faktisk bare indikasjoner på at det er presten som er fastboende.²³⁹ Samene som sogner til Kautokeino har faste tilholdssteder ikke langt unna kirken som er satt opp, men siden flere har eksklusive fiskerettigheter til enkelte

²³² Hansen, Skattelister som kilde til mobilitet blant samene på 1500-tallet, 2013: s. 77-92.

²³³ Gammen nevnes flere ganger av Lillienkiold som samenes foretrukne hus, for eksempler se: Solberg 1942; Solberg 1945.

²³⁴ Sommerklimaet i Alta er ganske varmt, sammenlignet med nærliggende områder, det er derfor ikke et stort behov for å bygge en gamme.

²³⁵ Lindenow nevner flere bygninger som kan tenkes å ha blitt brukt, også til forlegning. Se: Solberg 1935: s. 172.

²³⁶ Solberg m.fl. 1938: s. 298.

²³⁷ Ressursutvalget for Finnmarksvidda, Olav Gjærevoll og Ørnulv Vorren, *Finnmarksvidda: natur - kultur*, Oslo 1978.

²³⁸ Ressurskonflikten når nye høyder i 1692: Justisprotokoller, 1692-1695: 112b.

²³⁹ Presten er ansatt av det svenske statsapparatet og har fast tilhold i tømmerhuset sitt i Kautokeino. Dette beskrives i en kriminalsak, der presten blir frastjålet noe sølv. Se: Lenvik Museum 2007: s. 106-108.

vann så virker det naturlig at de har en form for boplasser i tilknytning til disse vannene.²⁴⁰ Det ser ut til at det er næringsvirksomhet som styrer bosetningsmønsteret.

Det er også viktig å trekke fram at enkelte sjøsamer ser ut til å trekke opp mot fjellet på sommeren, dette nevnes av Lindenow med et klart negativt fortegn.²⁴¹ En kan finne støtte for påstanden om at sjøsamene trekker mot fjellet på sommeren hvis en sammenstiller den med skatteliste. Det viser seg at når skatten er samlet inn nærmere sommeren så hender det at samer som har skattet fast faktisk mangler for enkelte år, i motsetning til når skatten blir samlet inn på senhøsten.²⁴² Denne flyttingen blir ikke forklart i noen av kildene, men en må likefullt anta at det fantes rasjonelle årsaker for å gjennomføre en slik flytting. En kan tenke seg at jakt eller tilgang til beiteområder kan ha vært med på å gjøre en slik flytting hensiktsmessig. Stemmer det er vil det også forklare hvorfor det er en del konflikter mellom samene fra Alta og Kautokeino.

REINDRIFTENS SPEDE BEGYNNELSE

Reinsdyrholdet i Alta kan ha foregått på ulike måter, Niels Knag opplyser om at samene fra Korsnes har sine reinsdyr på Stjernøya.²⁴³ Kombinerer en denne informasjonen med informasjon fra Adelaermanntallet der det kommer fram at en av samene fra Korsnes er reinvokter så kan en se konturene av et kollektivt system, der en person passer reinsdyrene til flere personer.²⁴⁴ I det andre samiske skattedistriktet i Altafjorden er befolkningen mer spredt, området strekker seg fra Altadalen til Langes. Her er det heller ingen indikasjoner på at det finnes et system som tilsvarer det som finnes i Korsnes. Det er dermed nærliggende å tro at reinsdyrholdet i Eggeskall i større grad er basert rundt husholdninger.

Konfliktene om beiteområdene viser imidlertid at tamreindriften er i en overgangsfase, som krever nytt areal. Sanksjonene mot innbrudd på beitemarker som blir proklamert på tinget i 1692 er ganske drastiske. Sjøsamene gis lov å merke om reinene eller skyte de hvis dyrene skulle være så uheldig å forville seg inn på feil beiteområder.²⁴⁵

Det er svært vanskelig å anslå størrelsen på reinsdyrflokkene til de som hører hjemme i Kautokeino, grunnet manglende kildemateriale. Det ene skiftet fra perioden inneholder åtte

²⁴⁰ Se blant annet: *ibid*, 115.

²⁴¹ Solberg 1935: s. 172.

²⁴² Iver Andersen blir i 1686 sagt å være til fjells, mens skatteinnkrevingen foregår. Se: *Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: fol. 72a.*

²⁴³ Utne 1932: s. 6.

²⁴⁴ Solberg m.fl. 1938: s. 229.

²⁴⁵ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 112b.

reinsdyr, og en del annet fe.²⁴⁶ Det framkommer også gjennom flere rettsaker i Kautokeino at det er vanlig å eie reinsdyr.²⁴⁷ En må dermed slå seg til ro med at reinsdyrhold var vanlig, og at i alle fall Ingrid Jerpesdatter hadde åtte reinsdyr.

*Illustrasjon av en Lavvu, reinsdyr og en mannskikkelse med pæsk.*²⁴⁸ Det er slike telt Lillienkiold hevder ligger på tartarene og arabernes telt.²⁴⁹

Alf Ragnar Nielssen forsøker i sin artikkel om økonomisk tilpassing blant den sjøsamiske befolkningen i Finnmark å beregne størrelsene på reinsdyrflokkene, for Altaområdet plasserer han gjennomsnittsflokken på 6,2 reinsdyr.²⁵⁰ Det tilgjengelige skiftemateriale for denne perioden ligger på 9 skifter over en periode på nesten 20 år. Det er nok litt i færreste laget, fordi avvik fra normalen vil slå svært sterkt ut i en slik fremstilling. I tillegg ønsker jeg å nevne at å trekke frem gjennomsnittstall blir noe meningsløst da skiftene er såpass lite representative og

²⁴⁶ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 23b.

²⁴⁷ Se: Lenvik Museum 2007.

²⁴⁸ Hans Hansen Lilienskiold, *Finne Tield. Illustrasjon til kapittelet om boforhold i Finnmark, der Lilienskiold beskriver hvordan samene setter opp en lavvo. I forgrunnen en reineier med to reinsdyr. Utenfor lavvoen står pulker og annet utstyr stablet opp*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700d

²⁴⁹ Solberg 1942: s. 140-141.

²⁵⁰ Nielssen, *Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705*, 1986: s. 28.

ikke samtidige. Ikke minst så tar ikke gjennomsnittstallet høyde for om noen ikke har rein, å ta personer som ikke eier reinsdyr med i en beregning som omhandler reinsdyrhold blir dermed noe søkt. Det er imidlertid hevet over enhver tvil at det er reinsdyrhold i Alta på denne tiden, og at det mot slutten av 1600-tallet er en vesentlig del av næringsveien for mange av de som hører til området, hovedtyngden ligger hos den samiske befolkningen men vi ser at også personer med sterk finsk, eller kvensk tilknytting også eier reinsdyr.²⁵¹

Familien med kvensk tilknytting er Niels Eriksens etterlatte, han selv var norsk, men hans kone, Ahlies Iversdatter er søster til Peder Iversen, som av Knag oppgis å være kven.²⁵² Hvis det er slik at broren til Ahlies er kven, må en nok kunne anta at hun er det og. Dermed sitter vi igjen med reinsdyrhold som en ikke eksklusiv samisk næring, men en næring med innslag av både kvener og nordmenn. Denne opplysningen gjør også at Nielssens artikkel havner på dypere vann, fordi han selv oppgir å ha klassifisert skifter som samiske blant annet etter hva som dukker opp i skiftene, herunder reinsdyr. Med Nielssens måte å klassifisere etnisitet sitter en da igjen med feil inndata i undersøkelsen.

Klassifisering av etnisitet er med andre ord ikke så lett i Alta i perioden. Ytterlig kompliserende blir det at en annen som oppgis å være samisk av Knag, blir opplyst født i kvenland av Adelaer havner i de samiske skattelistingene, og betaler samisk skatt til den dansk-norske staten.²⁵³ Dette kan bety to ting, for det første at det er litt vilkårlig om kvener som flytter til finnmarkskysten regnes som samiske eller norske i møte med skattesystemet. Den andre tingen det kan bety er at Junte Iversen, som er navnet på personen som nå får eksaminert sin etniske tilhørighet, er samisk men født i kvenland. Hvilken av de to som faktisk stemmer er vanskelig å konstatere absolutt, fordi vi mangler avgjørende informasjon i saken. Et tredje alternativ som kan være vel så interessant er at han deler patronym med de resterende med kvensk opphav i Alta. Implikasjonen jeg fremmer her er at de kan tenkes å være søsken, hvilket kan bety at det ligger noen sosiale elementer innbakt i hvilken «skatteklasse» du havner i. Det avhenger selvsagt av at de faktisk er søsken, noe vi hverken får bekreftet eller avkreftet med det sparsommelige kildematerialet vi har tilgjengelig.

Det som i alle fall er tydelig er at for fogden så havner kvener i en slags mellomposisjon mellom å være norske og samiske. Det kan hende blir klassifiseringen framprovosert av et behov om å fylle en liste, med det kan også hende det er indikasjoner på hvordan de kvenske personene har

²⁵¹ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 255b.

²⁵² Ibid.; Utne 1932: s. 3.

²⁵³ Utne 1932: s. 3; Solberg m.fl. 1938: s. 231.

posisjonert seg sosialt. Noe som ikke må glemmes i denne sammenhengen er knivingen om grensene i nord på denne tiden, derfor kan det være hensiktsmessig for norske myndigheter å plassere kvenene som sjøsamer eller nordmenn da dette sikrer deres hevd i området. Hadde en åpnet for å kategorisere de i egne skatteklasser kunne dette åpne for svenske pretensjoner om at kvenene skulle skatte til dem og i neste omgang krav om landavståelser. Det siste forslaget til hva som kan være årsaken bak klassifiseringen er dermed at det er en tidlig variant av det som flere år senere omtales som «den finske fare».

HUS FOR VÆR OG VIND

Hildematerialet jeg har tatt for meg peker mot at det i Sørvær sogn og Kautokeino primært reises to typer konstruksjoner: Trehus og gammer. Trehusene ser ut til å ha torvtak og vegger der plankene er lagt vekselvis horisontalt og diagonalt på enkelte bygg, mens andre bygg er mer konsekvente.²⁵⁴ Mange av husene ser også ut til å ha dekorasjoner i hver ende av mønene. Tømmeret husene i Sørvær sogn er bygd av blir sagt å stamme fra furuskogen i Alta.²⁵⁵ I tillegg til de private hus som blir bygd i sognet, blir det mellom 1688 og 1694 bygd to nye kirker i Sørvær sogn, en i Hasvåg, og en på Årøya.²⁵⁶ Snekkeren som er bosatt på Langnes i Altafjorden ser med andre ord ut til å ha nok å henge fingrene i denne perioden.²⁵⁷ Under byggingen av Kirken på Årøya blir tømmeret gjenbrukt fra skansen som sto der i tidligere tider, resten blir hentet fra Altadalen. Det er fullt mulig at det ikke bare er tømmermannen som har jobbet med fremstillingen av kirkene, men at det antageligvis har vært en kollektiv innsats. Det dukker nemlig opp mye verktøy i skiftene fra perioden.²⁵⁸ Jeg vil dermed påstå at det er den store forekomsten av håndverksverktøy i Altaområdet som gjør det mulig å reise så mange byggverk på så kort tid i Alta, på tross av alle logistiske utfordringer som verker i dette tidsrommet.

NORSKE BYGG

De norske måtene å bygge hus på skiller seg noe fra de typiske samiske bygningene. Tømmerhus blir foretrukket av den norske befolkningen, men de er ikke fremmed for å bo i gammer de heller. De norske gammene illustreres av Lillienkiold med en firkantet form.²⁵⁹ På

²⁵⁴ Solberg 1942: s. Tavle XII s. 110.

²⁵⁵ Utne 1932: s. 6.

²⁵⁶ Hage 2008: s. 23.

²⁵⁷ Utne 1932: s. 3.

²⁵⁸ Skifteprotokoller, 1696-1701: fol. 118a.

²⁵⁹ Solberg 1942: s. Tavle XXV s. 141.

Sørøya ser vi også at flere skifter inkluderer gammer. I Hasvik hevdes det også at reisverket til gammene er laget av hvalbein, en noe unik lokal tilpassing.²⁶⁰

Dette bildet viser Sørvær sett fra sør. Sørvær har en noe spektakulær plassering. Eget foto.

De høyest takserte husene er det som omtales som nye stuer.²⁶¹ Disse stuene kommer gjerne med vinduer og kanskje til og med et lite kammer. Dette er trebygninger som ut i fra Lillienkiolds malerier ser ut til å være laftet. Stuen virker også til å være et naturlig samlingspunkt i en større klynge hus som tilhører samme familie. Det er i stuen en kan finne senger, benker, bord og så videre. Det er kun et fåtall av stuene som har adskilte kammer, noe som betyr at menneskene som bodde i stuene må ha bodd rimelig intimt. En kan også se på stuen som en sosial møteplass for familiene, det er her alle nødvendigvis samles i tide og utide. I et område med spredt bosetning vil det også være naturlig at en bruker mer tid i egen stue, fordi det antageligvis er et stykke til neste. Klimaet tvinger også folk innendørs store deler av vinteren. Disse forholdene gjør at stuen som møteplass kanskje blir enda viktigere i hverdagen til enkeltpersoner. Det er en plass en kan fortelle historier, lage mat, gjøre huslige sysler eller pleie relasjoner.

²⁶⁰ Utne 1932: s. 44; Solberg 1942: s. 100.

²⁶¹ Skifteprotokoller, 1686-1696: 29b.

I skiftene dukker det også opp bygg som omtales som «røgstuer», dette er nok ikke stuer som brukes til å røyke fisk eller annet kjøtt. Stuene er nemlig innredet med møbler og hvis møblene skal brukes så er det fullstendig uforenlig med å røyke kjøtt og fisk.²⁶² En må nok heller se for seg at begrepet referer til hvordan røyken fra ildstedet forlater bygget. Noen av stuene har spesifisert at det finnes en ovn i dem, noe som gir grunnlag for å anta at der det ikke er spesifisert, så har det ikke eksistert en ovn. Sett i lys av dette er nok begrepet røykstue meget treffende. I disse stuene må det ha eksistert en form for ventilasjon, for å ikke bli kvalt. men for å holde varmen vinterstid så kan en tenke seg at det har vært mindre luker eller hull for røyken å sive ut av langs taket.²⁶³

Rundt stuene, og gammene er det en rekke mindre bygninger med ulike formål, alt mellom naust og samlingsplasser for lav. Hånd i hånd med husdyrhold går naturligvis fjøs og lagringsplasser for høy. I skiftene dukker dette om som fehus, eller høybod.²⁶⁴ En ser her at det ikke er vanlig å samlokalisere folk og fe i et og samme hus. Tvert imot hender det i blant at fjøs og stue er på svært forskjellige plasser.²⁶⁵ Enkelte plasser er det spesifisert i skiftene at det er snakk om et oppholdssted som er sesongbasert, noe som forklarer noen av disse forskjellene. På Sørøya kan noen av disse avstandene forklares ved at eiendomsforholdene kunne være til dels vanskelig, noe også sognepresten erfarer.²⁶⁶

Sognepresten sliter de første årene i Sørvær sogn med loslitte kirker, men dette snur etter hvert som kirkebygging blir viktigere for myndighetene. Kirkene må derfor også ses på som en konsolidering av det nyeste Dansk-Norske framstøtet i nord. Kirkene er viktig, ikke bare fordi en skal fullbyrde kristningen av det samiske området, men symboleffekten er også stor. I indre Finnmark er det derimot svenskene som gjør slike framstøt mellom 1688 og 94. Dette brukes igjen for å legitimere svenske territoriale krav lengere nordover.²⁶⁷ Dermed trår kirken fram som et viktig bygg, ikke bare for å kristne befolkningen, men også for å markere politiske ambisjoner.

²⁶² Ibid, fol. 115a.

²⁶³ I skiftematerialet dukker det opp svært få hus med pipe.

²⁶⁴ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 156b.

²⁶⁵ Skifteprotokoller, 1696-1701: fol. 121a.

²⁶⁶ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 76b.

²⁶⁷ En sentral del av den svenske befalingsmannen som konfronterer Fogden Niels Knag i 1695 sin argumentasjon er at samene kun burde skatte til Sverige da det var svenskene som betjente de med kirketjenester. Se: Utne 1932: s. 29-30.

SAMISKE BYGG

De samiske byggene i Finnmark er primært av tre ulike slag, gammen, lavvuen og enkle trebygg brukt til oppbevaring.²⁶⁸ Gammen, som er det vanligste bostedet for den samiske befolkningen er frem for alt, et utrolig praktisk bygg i Finnmark både på grunn av isolasjonsevne og materialbruk. Lillienkiold beskriver hvordan en samisk gamme blir bygd, og materialene er lokale i tillegg til at byggeteknikkene ikke krever veldig mye utstyr.²⁶⁹ Hovedmaterialene er torv og bjørk, noe det er overflod av i Finnmark. Den samiske gammen er oftest avbildet helt kulerundt – i motsetning til den norske gammen som er firkantet.²⁷⁰ Gammen og Lavvuen har helt klart noen likhetstrekk og de ser ut til å ha utviklet seg i hver sin retning, en stasjonær og en bærbar løsning. Noe som er svært praktisk hvis en skal drive med sesongflyttinger i et tøft klima. Lavvoen er også avbildet i Lillienkiolds *speculum boreale* og den framstår formmessig som uendret fram til i dag.²⁷¹ Kontinuiteten i utformingen skyldes nok i stor grad at det er et svært praktisk byggverk å reise. Det eneste som behøves er en duk og rette stokker.

Lillienkiold nevner at den samiske befolkningen med tilhold i innlandet oftere sover i telt, teltene bygges kjapt og ligner på tartarenes og arabiske telt.²⁷² Om Lillienkiold faktisk har sett et arabisk telt eller tartartelt vites ikke, men Lillienkiold var både bereist og belest så det er ikke umulig at han faktisk har kjennskap til disse, om enn gjennom bøker eller illustrasjoner.²⁷³ Lillienkiolds påstand om at samene i innlandet oftere brukte teltene kan sees i sammenheng med at de måtte flytte lengere mellom sesongboplasser enn det sjøsamene måtte.²⁷⁴ Lavvuen kan også tenkes å være i mer utstrakt bruk hos samene med tilholdssted i innlandet hvis det er slik at de ikke har hatt for vane å drive næringsvirksomhet helt ved kysten, og dermed heller ikke etablert permanente bygg. Sett i sammenheng med både beite og seljaktkonfliktene som dukker opp i 1692, så er dette en forklaring som burde tillegges noe vekt i spørsmålet om hvorfor lavvu er vanligere blant innlandets samiske befolkning.

²⁶⁸ Solberg 1942: s. 126.

²⁶⁹ Ibid, 138-139.

²⁷⁰ Lillienkiold har flere illustrasjoner av norske og samiske gammer, se: *ibid.*; Solberg 1945.

²⁷¹ Se illustrasjon: Solberg 1945: s. 153.

²⁷² Solberg 1942: s. 140-141.

²⁷³ Lillienkiold hadde både universitetsutdannelse og dannelsesreiser bak seg, i tillegg til flere studier i historie, se: Rune Blix Hagen, *Hans Hansen Lillienkiold, 2011*, https://nbl.snl.no/Hans_Hansen_Lillienkiold [lest/sitert 23.08].

²⁷⁴ Flyttemønsteret blant samene i innlandet er framstilt i en illustrasjon i: Hansen m.fl. 2004: s. 248.

Dette bildet viser samiske gammer og reinsdyrsleder. Merk at det ikke er piper eller vinduer på gammen.²⁷⁵

Den mest markante forskjellen mellom samiske og norske hus er naturlig nok at samene ser ut til å foretrekke gammen framfor en tømmerstue.²⁷⁶ Andre bygninger, som boder og stabbur kan godt være bygget av tømmer.²⁷⁷ De samiske skiftene fra perioden rundt 1700 utelater ofte gammer som en del av arven.²⁷⁸ Utelatelsen kan bety at gammene allerede var fordelt, eller at det var et mer kollektivt eierskapsforhold til gammene. For den norske delen av befolkningen ser gammene alltid ut til å komme med i skiftene, dette er dermed en tydelig forskjell i behandlingen av eiendom. Gammene er imidlertid det eneste som ikke kommer med av fast eiendom hos den samiske befolkningen. Byggverket står derfor i en særstilling og det kan også bety at det kan ha vært eid i et felleskap. Da dette er det eneste blant byggverkene som ikke dukker opp blant de samiske skiftene, så er det merkelig om det skulle vært det eneste som var

²⁷⁵ Hans Hansen Lilienskiold, *Finnegammens vanlighed*. Bildet viser hvordan en vanlig samisk gamme så ut, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700e

²⁷⁶ Skiftematerialet som er tilgjengelig gir oss ingen indikasjoner på at den samiske befolkningen benytter seg av tømmerstuer, hos den norske befolkningen dukker dem opp svært ofte.

²⁷⁷ Skifteprotokoller, 1696-1701: 62a, 139b.

²⁷⁸ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 64a; Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 23b, 62a, 132b, 134a, 139b og 141a.

fordelt. Derfor er det rimelig å anta at det er snakk om en form for felleseie og derfor ikke dukker opp i skifter etter en enkeltperson.

Illustrasjon av flere sjøsamiske gammer, akvarellen viser røykhullene i toppen av gammene.²⁷⁹

En tredje mulig forklaring kan være at gammene ikke har vært tilgjengelig for registrering, enten på grunn av motvilje, eller grunnet manglende kunnskap. Altså en indikasjon på at norske myndigheter hadde problemer med å utøve makt blant den samiske befolkningen. Dette blir understøttet av at det er flere sjøsamer og samer fra Kautokeino som klarer å unngå skatten enkelte år.²⁸⁰ Fraværet av gammer i de samiske skiftene kan dermed være en kombinasjon av flere ulike faktorer knyttet opp mot kulturforskjeller mellom det norske og det samiske samt motvilje mot sentralmakten.

En må nødvendigvis også spørre seg om hvorfor den samiske befolkningen tilsynelatende ikke benytter seg av trehus, slik som den norske befolkningen. En forklaring kan være at samene

²⁷⁹ Hans Hansen Lilienskiold, *Søe-finne Schatten*. Innledningsillustrasjon til Cap. 2 i 2. binds andre deling, om beskatning av sjøsamene, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700m

²⁸⁰ Justisprotokoller, 1685-1688: fol. 74b.

ikke nødvendigvis har vært like stedbunden, med flere sesongboplasser er det ikke sikkert det er like fornuftig å investere store summer i en bestemt bopel. Gammen kan således sies å være en praktisk løsning på det å ha flere faste tilholdssteder. Hus av tre kan tenkes å ha vært et statussymbol for den norske befolkningen, noe kun de best bemidlede individene kunne påkoste seg. Det kommer tydelig frem av skiftene at det er sølvbelter og andre sølvgjenstander som er de mest verdifulle gjenstandene i samiske skifter. Sølv i seg selv har meget begrenset nytteverdi, men desto større affeksjonsverdi, noe som utvilsomt støtter opp under at sølvgjenstander stort sett er statussymbol fremfor noe annet. En kan dermed hevde at om Nordmenn brukte penger på trehus for å både bo og vise status så kan samene sies å ha statussymbol knyttet opp mot sølv og andre pyntegjenstander. Derfor kan vi se på valget mellom gamle og trehus også som et spørsmål om kulturelle preferanser der nordmenn og samer skiller seg tydelig fra hverandre. Det er dermed flere mulige årsaker bak forskjellen i preferansene i byggeskikken. Det er rimelig å anta at det ikke bare har vært en årsak til at en velger å bo på en bestemt måte men at det er flere bakenforliggende årsaker som skaper forskjellene i byggepreferansene.

JAKT

JAKT LANGS KYSTEN

Ni vet at både samer og nordmenn drev jakt på sel. Jakten skal ha foregått ved hjelp av klubbe og ikke gevær, dette fordi «da Fløgter de stoere Kobber av Landet». ²⁸¹ Problemstillingen er kjent for seljegere på Sørøya også i dag. Det at både fogdene og samene som jakter på Sørøya er klar over at kobber rømmer hvis de blir forstyrret vitner om at det i lengre tid må ha eksistert en kultur med å jakte sel. Ellers ville selene ha forsvunnet fullstendig før man ble klar over dette. Jakten skal ha foregått fra vinteren og til høsten og den lar seg dermed kombinere utmerket med sesongfisket på skrei som også foregår på Sørøya i det samme tidsrommet.

Fjordene på Sørøya er som resten av øya, odelsgoods og fjordene leies for verdier tilsvarende 15 riksdaler. ²⁸² Ansvar for forpaktningen av øyen lyses ut på tinget i Hasvåg årlig gjennom en auksjon og personen som betaler mest får forpakte hele Sørøya. Forpaktningsansvaret rullerer dermed mellom ulike personer og av og til blir posten delt mellom flere personer. ²⁸³ Selfangsten på Sørøya ser dermed ut til å være understøttet av administrative institusjoner. Lillienkiold

²⁸¹ Utne 1932: s. 4.

²⁸² Ibid.

²⁸³ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 95b; Justisprotokoller, 1688: fol. 33b.

beskriver også hvordan det praktisk settes sammen en gruppe for å gjennomføre selve seljakten, det opereres også med faste forsyningslister og fast oppsett for avlønning. En næring som er så regulert med hensyn til praktisk gjennomføring burde være regulert med hensyn til å bevare artsbestanden, skulle en tro. Bratrein peker i sin artikkel på at det på Sørøya rundt 1700 nærmer seg en kollaps i bestanden av sel.²⁸⁴ Bærekraftig forvaltning ser med andre ord ikke ut til å ha vært et konsept som blir realisert rett før 1700.

På bildet viser en av fjordene på Sørøya som var leid ut for kobbekjøtt. Eget foto.

Kobbeveidet på Sørøya står i kontrast til fangsten lengre inn i fjorden. Det nevnes flere plasser at det er jaktkonflikter mellom sjøsamene og samene fra innlandet.²⁸⁵ I de samme klagemålene kommer det også frem at samene fra fjellet skyter kobber med gevær. Sjøsamene klager derfor på jaktingen, fordi kobbene forsvinner hvis de blir forstyrret med skytterier. Nedskytingen vitner om at samene fra innlandet 1) ikke har noen spesialisert jaktkultur knyttet til fangst av sel og 2) de interagerer ikke med sjøsamene i stor nok grad til å utveksle informasjon om hvordan kobbekjøtt burde foregå. Følger man tråden videre vil det være naturlig å trekke konklusjonen at innlandssamenes jakt på sel er et relativt nytt fenomen. En slik påstand gir

²⁸⁴ Bratrein, Adelsgoods og krongods i Finnmark, 2001: s. 74.

²⁸⁵ Solberg 1942: s. 126; Solberg m.fl. 1938: s. 298.

mening hvis en trekker inn det faktum at kobber rømmer hvis de skytes på, hadde det foregått over tid ville det ikke vært noen kobber å jakte. En innvending mot dette vil være at det ikke trenger å være seljakten som er det nye, men at det er geværene som er det nye innslaget. En kan dermed kun fastslå med sikkerhet at kobbefangst med gevær er et nytt innslag i Altafjorden, til sjøsamenes frustrasjon.

JAKT I INNLANDET

På innlandet derimot må en anta at gevær brukes i større utstrekning under jakten, dette kan en hevde da samene fra innlandet med den største selvfølge forsøker å skyte også kobbe med gevær. Dyrene som jaktes med gevær må ha en viss størrelse for at dette skal kunne sies å være hensiktsmessig. Kulen fra en muskett vil treffe med så stor kraft at alt kjøttet i mindre dyr som hare, fugler eller rever vil være fullstendig ødelagt. Skinnen kan også komme til å få store skader.²⁸⁶ Artene som er aktuelle å jakte med gevær begrenser seg dermed til dyr som elg, rein, bjørn, ulv etc. Med andre ord – storvilt. At fangst på mindre dyr med gevær var uvanlig kan en også finne støtte til hvis en ser på skifter. Skiftet etter Ingrid Jerpesdatter fra Kautokeino viser for eksempel at en kombinerer børser og feller til rev.²⁸⁷ En ser dermed at en ikke utelukkende jakter med gevær, men at det nok har vært normen for å jakte større dyr.

Bildet viser en samisk skytter som legger geværet i anlegg.²⁸⁸

²⁸⁶ Det kan også nevnes at siden kulene ofte var laget av bly, så kan kulemateriale fort fragmenteres og skinnen vil bli desto mer ødelagt.

²⁸⁷ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 23b.

²⁸⁸ Hans Hansen Lilienskiold, *Cap. om Fuglene. Til venstre i bildet mater en norsk kvinne høner og ender. Til høyre i bildet en samisk jeger på jakt etter villfugl. I bakgrunnen ser vi bl.a. en påfugl*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700a

Da musketter har en ekstremt kort effektiv rekkevidde så må nesten regne med at jaktformene som blir benyttet tar høyde for rekkevidden. Nå skal det nevnes at det i altaområdet dukker opp det som kalles riflede børser i skiftematerialet.²⁸⁹ Med riflede børser har man økt rekkevidden på våpnene betydelig, noe som stiller færre krav til jegeren. Lillienkiold nevner også at det er svenskene bringer med seg de riflede børsene.²⁹⁰ Dette gjør at jakt, så fremt en unngår en økologisk kollaps, går an å livnære seg på som næring. Revefellene synes å til dels være importert fra Sverige og Russland, Lillienkiold lister i alle fall dette opp blant varene svenskene og russerne fører til fjells når de skal handle med samene.²⁹¹ I fellene nevnes det at åte blir brukt av Lillienkiold, dette fordrer at en har tilgjengelig et lager der en kan hente ny åte etter behov, en kan med andre ord ikke flytte seg for langt fra der en til daglig holder til.²⁹² Feller er altså en fangstmetode som må drives mer stasjonært med ekstremt godt kjennskap til lokalområde for å effektivt kunne nyttes. En må også vite hvor dyrene holder til og hvordan de kan forventes å oppføre seg i visse situasjoner for å kunne fange de med revefellene. Dette støtter opp om det som fremkommer i neste kapittel om innlandsfiske, at de enkelte individer ser ut til å ha en sterk tilknytning til et bestemt lokalt område.

En Riflet borse fra Tanaområdet ca 1650.²⁹³ en kan se for seg at børsene i Alta og Kautokeino lignet.

En noe uortodoks fangstmetode som dukker opp i Lillienkiolds nedtegnelser er at det i Altaelven fanges sel med Garn.²⁹⁴ Skiftematerialet fra Altaområdet nevner ikke selgarn spesifikt, så det kan være snakk om at steinkobber går opp elven for å spise laks, for å så sette

²⁸⁹ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 139b og 140a.

²⁹⁰ Solberg 1942.

²⁹¹ Ibid, 314.

²⁹² Ibid, 178.

²⁹³ Anne-Lise Reinsfelt og Norsk Folkemuseum, *Gevær*, Norsk Folkemuseum: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.no>

²⁹⁴ Solberg 1942: s. 214.

seg fast i laksegarn og drukne. Befolkningen ser uansett ut til å være i stand til å utnytte slike hendelser.

Mye av Jakten ser ut til å ha blitt drevet fram av handel, uten noen å handle med er det begrenset hvor mye nytte en kan få av f.eks. reveskinn i større kvanter. Lillienkiold nevner flere plasser at Russere og Tartarer²⁹⁵ etterspør slike skinnvarer, og den utstrakte handelen med svenskene viser også at det er ettertraktede varer.²⁹⁶ De mest ettertraktede skinnene i handelssammenheng er skinn fra fjellreven.²⁹⁷ Varene som kommer i retur er stort sett ferdigbehandlede skinnprodukter og andre ting som krever større infrastruktur. Samene i Alta og Kautokeino fremstår i så måte som utpregede råvareeksportører, som bytter til seg ferdigbehandlede stoffer og lignende for å så forme de om til klær og andre ting selv.²⁹⁸ Handelen med russerne må også ha vært spesielt ettertraktet hos samene da bytteforholdene på pelsverk er betydelig bedre hos russere enn hos bergensere.²⁹⁹ Den samiske handelen har lange røtter bakover i tid og dens historie gjennom middelalderen og til starten av 1600-tallet beskrives utførlig i Hansens og Olsens verk om samenes historie.³⁰⁰ Lillienkiolds nedtegnelser gir oss en mulighet til å vise at det er kontinuitet i denne handelen, selv om den blir forsøkt bremsset av norske myndigheter.³⁰¹ Forsøkene på å bremse handelen blir nok iverksatt da de mister en del potensielle inntekter på at handelen går rett i russiske og svenske hender, istedenfor bergensernes hender som igjen kan beskattes av norske myndigheter.

²⁹⁵ Tartar er et begrep som svært generelt betegner de tyrkisk-altaiske folkegruppene som holder til fra steppeområdene i Sentral-Asia til dagens Ukraina. Rundt 1700 er mange av disse folkegruppene innlemmet i det russiske imperiet, de driver derfor neppe egen handel med samene, men heller gjennom russiske mellommenn. Lillienkiold skriver at tartarenes land begynner bortenfor den kinesiske mur. Hans definisjon av tartar er altså av det løsere slaget. Solberg 1945: s. 70.

²⁹⁶ Solberg 1942: s. 178-179, 314, 318.

²⁹⁷ Ibid, 178.

²⁹⁸ Det nevnes at svenske handelsfolk kommer til Alta årlig: ibid, 98.

²⁹⁹ Ibid, 318.

³⁰⁰ Hansen m.fl. 2004.

³⁰¹ Solberg 1942: s. 312-319.

KAPITTEL V: SOMMER

Jmidten av juni, når sola nesten er på sitt høyeste starter sommeren for fullt. I Alta har elvefisket begynt og i Kautokeinoområdet har myggen klekket. Altaområdet fremstår på sommeren som en frodig liten lomme. Mellom de barblåste øyene mot nord og de nakne fjellrabbene mot sør. Det er også til Altaområdet mange sesongmigrasjoner ender. Ut mot havet er det lavsesong på sommeren. Det er ikke mulig å fremstille tørrfisk på denne tiden av året, derfor er det også unødvendig å eventyre seg til havs for noe mer enn en middagsmat. Det er imidlertid nå en må passe på buskapen som beiter på sine respektive områder. En kan også få unnagjort vedlikeholdsarbeid på hus, båter og boder. Sommerklimaet var neppe så viktig for befolkningen ute ved kysten, fordi dette ikke var en produksjonsmessig høysesong. Viktigere var det for laksefiskere som alltid har vært avhengig av riktige temperaturer i elven for optimal fangst.

LAKSEFISKET OG FERSKVANNSFISKE

HVORDAN FOREGÅR ELVEFISKET?

Fisket i Altaelven ser ut til å ha gått vekk fra de tidligere tiders fangstformer med store stengsler på tvers av elven. Tienderegistrene fra perioden indikerer også at eksportfangsten er sterkt knyttet til enkeltpersoner. Ta for eksempel 1689 der det kun blir fanget 150 laks til eksport, fordi kjøpmannen har gått tom for salt.³⁰² Eller i 1692 der det ikke blir betalt for laksen med penger, men i blant annet «øl brendvin, (og) thobach».³⁰³ Dette viser at fangsten drives med et tydelig fokus på å eksportere og tjene penger, samt at handelen synes å være svært sårbar for markedssvingninger og eksportmulighetene. Det ser derfor ut til at fisket er individuelt og at en får betalt for å selge laksen til kjøpmannen. Laksefiskerne opptrer dermed som selvstendige økonomiske aktører i møte med kjøpmannen. På tinget i 1692 tas det opp en rekke konflikter knyttet til samer som sogner til innlandets finnebyer. Det hele kulminerer i at de får forbud mot å fiske i Altaelven.³⁰⁴ Dette kan synes noe drastisk men det må sees i sammenheng med at både

³⁰² Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690: 159.

³⁰³ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 110b.

³⁰⁴ Ibid, fol. 113a.

den danske og den svenske staten prøver å hevde overherredømme i denne regionen. Samene med tilknytning til innlandet blir sett på som svenske og sitter igjen med svarteper på grunn av denne knivingen.³⁰⁵

Lillienkiolds illustrasjon av lakseelvene, her vises laks som gjør seg klar til å hoppe opp en foss.³⁰⁶

For å fange laksen må en nødvendigvis også ta i bruk enkelte redskaper, her vil jeg først og fremst trekke frem elvebåter. I skifte etter Junte Iversen³⁰⁷ dukker det opp en elvebåt og den har utvilsomt blitt brukt i forbindelse med fiske i altaelven.³⁰⁸ Elvebåtene nevnes også av Lillienkiold, og han beretter at de brukes av samene til å stake seg oppover elven.³⁰⁹ Av andre fiskeredskaper så kan garn trekkes frem, dette er noe som dukker opp i samme skifte, men også i enkelte norske skifter fra altaområdet. Nå skal det sies at det av ganske naturlige årsaker er vanskelig å fiske med garn fra en elvebåt alene. Noe som betyr at for å på fornuftig vis få opp fisken med garn så behøves det nødvendigvis mer enn en person og helst flere enn to. Selve

³⁰⁵ I fogdregnskapene omtales samene som tilhører Kautokeino og Adeweher som «svenske finner». Dette på tross av at de i andre dokumenter utformet av Niels Knag omtales som den danske kongens undersåtter.

³⁰⁶ Hans Hansen Lillienkiold, *Laxe Elverne. Innledningsillustrasjon til kapittel om lakseelvene i Finnmark*, Finnmark fylkesbibliotek: ca. 1700j

³⁰⁷ Junte blir av Adelaer oppført som født i kvenland, men av Knag føres han opp skattepliktig same.

³⁰⁸ Skifteprotokoller, 1706-1711: fol. 191b.

³⁰⁹ Solberg 1945: s. 272.

fisket må dermed ha vært preget av et nødvendig samarbeid, men det trenger ikke være flere enn et par personer som faktisk jobber sammen. I en slik type næringsvirksomhet så kan en se for seg at to til tre personer samarbeider om å fiske og deretter opptrer selvstendig ovenfor kjøpmannen. En ser dermed en blanding av det kollektive og det individuelle. Denne organisasjonsformen ligner dermed på hvordan sesongfisket blir gjort på havet, av både nordmenn og samer.

Som det framkommer av fogdregnskapene ser saltet ut til å ha vært viktig i etterarbeidet med laksen. Dette nevnes også i Lindenowkommisjonen, der det også nevnes at det er et hus av tømmer som brukes til røyking av laks.³¹⁰ Laksefisket er dermed en av de mer omfattende næringsvirksomhetene i Altafjorden. Det er også en næringsvirksomhet som krever en kontinuerlig tilførsel av salt og kapital. Selv om det drives kommersiell virksomhet i Altaelven klager likefult Niels Knag over at lakseressursene ikke utnyttes godt nok i Altafjorden da bøndene kun fanger laks til eget bruk. Hvis en ser dette i sammenheng med at salt er en importvare i Finnmark og at røyking faktisk krever et eget hus, eller i alle fall en liten bygning, så er det kanskje ikke så merkelig at det kun foregår et større fiske i den delen av altaelven der volumet gjør at investeringer i infrastruktur og lignende kan forsvares.

FERSKVANNSFISKE OG SAMFUNNSORGANISERING

Ferskvannsfisket dukker opp i tingbøker, men også i skifteregistre der det er oppført fiskeredskap. Det fremkommer på tinget i Kautokeino, den 16. februar 1697 at enkeltpersoner har bruksrett til fiskevann.³¹¹ Samen Peive Aslakson får tinglyst sine rettigheter til å fiske i noen vann som ligger ca. to mil rett øst for Láhpoluoppal eller ca. to mil sør-øst for Máze. Dette blir begrunnet med at hans forfedre skal ha fisket her i uminnelige tider. Denne saken er relevant å trekke inn selv om den strengt tatt dukker opp etter tidsavgrensningen som er satt i problemstillingen. Jeg begrunner relevansen med at ettersom det i saken vises til tidligere tider uten at dette er knyttet opp mot noe kontrovers så har dette vært akseptert også fire år tidligere. Uten at det tidligere har vært behov for å tinglyse det.

Saken åpner opp for en interessant diskusjon knyttet opp mot både siidastruktur og eiendomsforhold. Når det kommer til spørsmålet om siidastruktur, så handler debatten ofte om hvor kollektiv organiseringen er.³¹² I denne oppgaven vil jeg gå inn på hvordan samfunnet synes

³¹⁰ Solberg 1935: s. 172.

³¹¹ Lenvik Museum 2007: s. 115.

³¹² Hansen m.fl. 2004: s. 192.

å være organisert i kautokeinoområdet, jeg vil ikke snakke om siidastrukturer generelt da det er langt utenfor oppgavens fokus og snarere er et historiografisk spørsmål. Det finnes to hovedretninger blant de som har forsket på samiske samfunnsforhold. På den ene siden har vi de som vektlegger husholdet eller individet som autonome hovedenheter med en løs tilknytning til det overordnede kollektivet. På den andre siden kan en se på den samiske samfunnsorganiseringen som et kollektivistisk beslutningsorgan med myndighet over de tilstøtende familier og individer. Debatten diskuterer gjerne mye lengre tidsrammer enn det jeg tar for meg i denne oppgaven, og jeg ønsker ikke å fremsette påstander om siidakollektivet utenfor det tid og rom som oppgaven er avgrenset til. Det jeg derimot vil påpeke er at det i det aktuelle tidsrommet og geografiske området er tendenser til at de samiske samfunnene kan karakteriseres som et samfunn preget av individuell autonomi og med et svakt kollektivt styre. Dette begrunner jeg med at: 1) Fiskevann ser ut til å være tilknyttet enkeltpersoner og deres aller nærmeste familie. 2) Elvefisket ser ut til å være knyttet opp mot mindre produksjonsenheter, større enheter ser ikke ut til å ha vært rasjonelt. 3) En kontinuerlig integrasjon i både norsk og svensk forvaltningsapparat ser ut til å motvirke kollektive styringsorganer. 4) Presset på naturressursene vil være for stort hvis en samler for mange på en plass. Fiskevann vil bli hurtig tømt og elver vil bli overfisket. Dyrepopulasjoner som blir beskattet gjennom jakt vil også risikere overbeskatning. Mot slutten av 1600-tallet ser det dermed ut til at individualismen er på frammarsj også i kjernen av det som i dag er Sápmi.

På den andre siden ser vi i denne perioden oppkomsten av andre typer kollektiver. Det ene er knyttet til reindrift. Niels Knag nevner at samene som hører til i Komagfjord har sine reinsdyr på Stjernøya, og i det samme området er det også en «reinvokter».³¹³ Hvis en legger disse observasjonene sammen vil det være rimelig å anta at det er en som passer reinsdyrene for flere andre medlemmer av samme kollektiv. Jeg vil argumentere for at dette kollektivet ikke er det samme som en får hvis en gjør som fogden og ser på Korsnes og Komagfjord som et kollektivt skattedistrikt. Jeg hevder dette fordi flere av sjøsamene som faller inn under skattedistriktet er sterkt knyttet til den norske økonomien i området, i form av utredning og gjeld. Det er derimot flere som aldri dukker opp i denne delen av økonomien og det er rimelig å anta at det er disse som danner et annet kollektiv innenfor skatteområdet.

Den andre typen kollektiv som dukker opp er det juridiske kollektivet som dukker opp rundt tingstedene. I denne sammenhengen opptrer samene med lensmannen som representant for hele

³¹³ Utne 1932: s. 6; Solberg m.fl. 1938: s. 229.

skatteområdet.³¹⁴ Det er dette juridiske kollektivet som også melder innpass når rettigheter til land og vann tas opp på tingstedene og enkeltpersoner som representant for husholdninger får tilkjent eksklusiv bruksrett til land og vann.

Denne eksklusive bruksretten støtter opp om at husholdningen er den rådende økonomiske enhet, fremfor et kollektivt organisert samfunn bestående av mange ulike familier og enkeltindivider. Ipso facto at det er en enkeltperson som har rett til å utnytte ressursene i de aktuelle vannene. En sentral del av argumentasjonen er at det har vært slik i uminnelige tider. Påstanden er naturligvis noe vanskelig å kontrollere, men at den blir godkjent vitner om at det i alle fall har vært tilfelle i den noe varierende tidsenheten «manns minne». Det blir også spesifisert at det er Peive Aslaksson som kan gi andre lov til å fiske i hans fiskevann. Dette er også en tydelig underminering av et postulert siidakollektiv som beslutningsorgan da rettsavgjørelsen flytter makt til en enkeltperson. Det blir dermed naturlig å påpeke at det umulig kan ha eksistert et siidakollektiv med de facto beslutningsmyndighet da det i så fall har blitt så ettertrykkelig overkjørt i denne, og flere lignende rettsaker. Hadde det vært et relevant beslutningsorgan hadde beslutninger blitt tatt der, og ikke på tinget.

For å få et helhetlig bilde av fangsten som foregår i elver og vann så må en se fangsten i sammenhengen med både de sosiale rammene som omgir fisket så vel som de større politiske og økonomiske strukturene. I denne perioden så ser vi at statsmaktene utvider sin påvirkning i Alta og kautokeinoområdet. Dette fører til en sterkere integrasjon i det større kontinentale økonomiske nettverket. Laksefisket og ferskvannsfisket i innlandet bærer derfor preg av å være svært eksportrettet.³¹⁵ Eksportinnrettingen må grunnet sterkt press på laksebestanden nødvendigvis føre med seg de samme problemene som en ser på Sørøyas selpopulasjon i perioden.³¹⁶ Dette gjør at den samiske befolkningen i Alta, som er sterkt innrettet mot laksefisket, kanskje uten å vite det selv, har et svært usikkert næringsgrunnlag.

³¹⁴ Solberg m.fl. 1938: s. 298.

³¹⁵ Ferskvannsfisk blir nevnt som eksportvare i møte med russiske handelsmenn, se: Solberg 1942: s. 319.

³¹⁶ Bratrein, Adelsgoods og krongods i Finnmark, 2001. Bratrein peker her på en økologisk kollaps i selbestanden mot slutten av 1600-tallet.

JORDBRUKET

HVILKE DYR OG REDSKAPER BRUKES?

Husdyrholdet i Altafjorden er allerede utforsket av Alf Ragnar Nielssen, han har brukt skiftemateriale som utgangspunkt for en studie av størrelsen på husdyrholdet blant de norske familiene. Her finner han at det noen plasser i Finnmark er muligheter for «a relatively rich supply of products from animal husbandry».³¹⁷ Han finner i en annen artikkel at den samiske befolkningen har et like godt, om ikke bedre utviklet husdyrhold en den norske befolkningen.³¹⁸ Nielssen trekker også inn Niels Knags matrikkel i sin studie, men karakteriserer informasjonen som upresis.³¹⁹ Han bruker dette som et argument for at tidligere studier som beregner avhengigheten av importvarer har for høye estimater.³²⁰ Jeg vil argumentere for at Nielssen tar feil i så henseende. Bakgrunnen for at jeg hevder Nielssens estimater er for lave er: 1) Skiftene viser ofte dødsbo der noe av arven allerede er fordelt. Dette bemerker Nielssen selv, men han justerer ikke for dette i tallmaterialet. 2) Enkelte år kommer det for lite forsyninger til Finnmark.³²¹ De årene det kniper til er dermed befolkningen tvunget til å slakte noe av buskapen. Det er også rimelig å anta at uår fører til flere døde. Konsekvensen av dette er at år der befolkningen har måtte slakte dyr for å overleve er overrepresentert i skiftemateriale. Dermed sitter vi igjen med flere skifter med kunstig få dyr. 3) Nielssen har utelatt skifter fra handelssvennene og andre som har svært store jordlige rikdommer. Eksklusjonen fører til enda en post der det totale antallet husdyr blir lavere i Nielssens analyse. 4) Det er stor statistisk usikkerhet knyttet til bruk av skiftene da det lave antallet skifter vil minske representativiteten kraftig. Den lange innsamlingsperioden gjør at mye vil forsvinne mellom skiftene. En kan for eksempel se for seg at dyr bytter eier, de dermed dukker opp flere ganger og vice versa.

³¹⁷ Nielssen, *Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark c. 1685–1705*, 1984: s. 105.

³¹⁸ Nielssen, *Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705*, 1986: s. 30.

³¹⁹ Nielssen, *Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark c. 1685–1705*, 1984: s. 103.

³²⁰ Det er snakk om: Tronstad 1981.

³²¹ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 110a.

Dette bildet viser hvordan samene lagret høy til vinteren i perioden og en mann i kofte.³²²

Et presist antall husdyr per familie er dermed vanskelig, om ikke umulig å komme med. Anslagene vil bli upresise uansett hvor mange skifter man måtte bestemme seg for å telle. Derfor kan en med bakgrunn i Niels Knags mere omtrentlige anslag på antallet husdyr komme fram til tall som er like presise. Selv om antallet husdyr skulle vært litt større forandrer likefult ikke det at allmuen i Sørvær sogn var avhengig av import fra Bergen for å klare seg over en periode på flere år.

Husdyrene som dukker opp i skiftene og nevnes i Niels Knags matrikkel er reinsdyr, sauer, geiter og storfe.³²³ Reinsdyrene har ikke overraskende tyngdepunktet hos den samiske delen av befolkningen. Altafjorden har som det blir påvist av Nielssen den klart største forekomsten av husdyr. Sørøya har også husdyrhold, blant annet har presten Hr. Alexander Vigandus dyr på beite i Hasfjorden.³²⁴ Det er ikke bare sognepresten som holder husdyr på Sørøya, det dukker

³²² Hans Hansen Lilienskiold, *Finnens høe-krache*. Bildet viser to luovver - tradisjonelle samiske vinterlagringsplasser for høy. Til venstre i bildet en mann utenfor en gammel med mye røyk fra ildstedet. Det ligger pulker og utstyr utenfor gammen, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700f

³²³ Utne 1932: s. 5-6.

³²⁴ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 76b-77a.

opp både storfe, sauer og geiter i skiftene fra flere andre sørøyværinger i perioden.³²⁵ Som jeg påpeker i kapittel III, ser forholdet mellom fiskeriinnretning og husdyrhold ut til å være omvendt proporsjonalt. At det da finnes færre husdyr på Sørøya er helt i trå med denne påstanden.

Beitemarkene på Sørøya er fortsatt gode og tillater et betydelig mer intensivt jordbruk enn det vi ser konturene av rundt år 1700. Det største hinderet for effektiv utnyttelse av øyen ser ut til å være de gjeldene lover og bestemmelser, som det viser seg når sognepresten skaffer seg beitemarker. Det er kun en liten del av øyen som faktisk blir utnyttet, noe som også påpekes av Bratrein.³²⁶

Bildet viser samiske kvinner i full sving med husholdningsarbeid.³²⁷

Beitemarker, fjøs, lagringsplasser for høy og ljåer ser ut til å være de sentrale redskapene og infrastrukturen i jordbruket i denne delen av Finnmark.³²⁸ Jordbruket er i så måte rettet sterkt

³²⁵ Skifteprotokoller, 1696-1701: fol. 121a; Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 4b.

³²⁶ Bratrein, Adelsgoods og krongods i Finnmark, 2001.

³²⁷ Hans Hansen Lilienskiold, *Kvinner med barn. Et idyllisk bilde der en samisk kvinne bader et spedbarn i en messinggryte. Til venstre i bildet en gamle, til høyre en slags hytte med en han*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700i

³²⁸ Se f.eks skiftene som starter her: Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 52a og 77a.

inn mot fedrift og ikke korndyrking, selv om Niels Knag mener dette skal være mulig i Alta.³²⁹ Med tanke på de klimatiske forholdene virker innretningen mot fehold mye mer fornuftig enn å satse på korn så langt mot nord, selv om det enkelte år kan være mulig å få resultater. Det samiske jordbruket i altaområdet ser ikke ut til å være spesielt forskjellig fra det norske, dette gjelder for det store flertallet av den samiske befolkningen, de fleste dagene i året. Reinsdyrene til sjøsamene kan en tenke seg at de ikke har måtte se til hver dag da det ofte i skifter blir presisert at reinsdyrene er hos noen andre.³³⁰ Vi ser også i Knags manntall at her er personer som dukker opp som reinsdyrvoktere.³³¹ En slik ordning gjør at reinsdyrene ikke tar så mye plass i hverdagen til mange av de som eier dem. Slik får de mer tid til å drive med andre ting, som jakt, laksefiske eller håndverk. Spesialiseringen hos enkeltindivider er dermed medvirkende til at andre kan variere næringsveiene sine.

Skiftet fra Ingrid Jerpesdatter fra Kautokeino viser at innlandssamene ikke eksklusivt retter seg inn mot den gryende reindriftnæringen men at dette går an å kombinere med andre husdyr som sau, geit og ku.³³² Forskjellen mellom samisk og norsk jordbruk i denne delen av Finnmark ser altså ut til å ha svært mange likhetstrekk. Dette blir også synlig hvis en ser på skiftene etter de norske personene Nils Eriksen og Daniel Larsen, som begge eier reinsdyr.³³³ Nils Eriksen står riktig nok i en særstilling da hans kone er av kvensk opphav. Disse to ser imidlertid ikke ut til å ha plassert reinsdyrene sine i større flokker og slik skiller de seg fra det typiske samiske reinsdyrholdet. De ser altså ut til å holde rein som en ville gjort det med sau eller ku. Dette vil nok falle naturlig for dem, fordi de på bakgrunn av sin etnisitet kan tenkes å ha visse kulturelt betingede måter å tenke om jordbruk på. Dermed kan en ende opp med en slik hybridisert driftsform. Vi ser altså tendenser til kulturmøter i jordbruksdriften på tross av at det fortsatt, i store trekk, ser ut til å drives uten gjensidig utveksling av dyr i flokker.³³⁴

³²⁹ Utne 1932: s. 5.

³³⁰ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: 141a.

³³¹ Solberg m.fl. 1938: s. 229.

³³² Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: 23b.

³³³ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 255b; Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 136b.

³³⁴ Engebregt Jacobsen nevnes å ha enkelte dyr hos samene, i forbindelse med at han blir dømt til døden for et drap. Se: Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 224a.

YRKER OG PROFESJONER

Av de som hadde yrker, slik vi tenker på yrker på yrker i dag, så var noen helt klart mer framtrepende enn andre i perioden opp mot år 1700 i Finnmark. Den best lønnede var amtmannen Lillienkiold som i kraft av sitt embete kunne innkassere en ikke ubetydelig lønn på 666 riksdaler i 1692.³³⁵ Et større beløp enn det som til sammen blir innkrevd av skatt samme år.³³⁶ Hadde Fylkesmannen i 2015 innkassert en lønn med tilsvarende del av inntektsskattene hadde han innkassert en svimlende lønn på over 2 milliard kroner.³³⁷

Lillienkiold hadde før hans inntreden i embetet både universitetsutdannelse og reiser bak seg.³³⁸ Han var på alle måter en opplyst mann, med god kjennskap til historie og andre fagfelt. Han viser også et engasjement for de vanlige borgernes sak, som for eksempel på tinget i 1689 når han fastslår at gjelden til en rekke personer skal slettes da den i hans øyer ikke er dokumentert korrekt av handelsmannen.³³⁹ Saker som denne kan nok i stor grad forklare hvorfor hans gode rykte skal ha holdt seg så lenge etter hans død.³⁴⁰

Fogden og sorenskriveren Niels Knag er også en fremtredende person i perioden, han har nok neppe vært like populær, med tanke på at han ofte kom på besøk i embetets medfør. Fra svensk side er det dokumentert at han av og til sliter med å få allmuen til å dukke opp for å betale skatten.³⁴¹ Dette tyder på at han nok har slitt mer i embetet enn Lillienkiold. Han har imidlertid svært gode lokalkunnskaper og forfatter mange av kildene vi har om Finnmark på denne tiden.

Knag og Lillienkiold er ikke alene om å utøve offentlige oppgaver i vår del av Finnmark, underfogdene og lensmenn har også viktige roller her. Blant oppgavene som blir pålagt dem er innkreving av tiende, videreformidling av rettskraftige vedtak og av og til utøve makt for å opprettholde dem.³⁴² Underfogden har dermed vært en framtrepende person i sitt lokalsamfunn og må nødvendigvis hatt god kontroll på folk tilknyttet hans tingsted for å kunne utføre jobben. Vi ser flere ganger at han har det, fordi han av og til stevner personer for brudd på gjeldende reguleringer.³⁴³ Vi ser at underfogden dermed er en maktposisjon i samfunnet, makt som helt klart kan misbrukes. Av saker som her kan nevnes er en sak der den tidligere underfogden i

³³⁵ Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 134.

³³⁶ Ibid, 136.

³³⁷ SSB, *Skattestatistikk for personer, 2016*, <http://www.ssb.no/tabell/08564> [lest/sitert 15.09].

³³⁸ Hagen 2011.

³³⁹ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 70a.

³⁴⁰ Hagen 2011.

³⁴¹ Lenvik Museum 2007: s. 96.

³⁴² Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700: 68; Justisprotokoller, 1692-1695: 189a.

³⁴³ Justisprotokoller, 1692-1695: 244a.

Hasvåg dukker opp som den påståtte barnefaren i en sak der Karen Rasmusdatter står tiltalt.³⁴⁴ Om en ikke ønsker å karakterisere dette som maktmisbruk så er det derimot hevet over enhver tvil at disse maktpersonene uten tvil er i stand til å stille fattige mennesker i en vanskelig situasjon.

Stillingen som underfogd lar seg tilsynelatende helt uproblematisk kombinere med handelsforvalter og handelsmann. Tilstedeværelse av habilitet og moralsk integritet ser ikke ut til å ha vært tilsetningskriterier, noe som blir svært åpenbart når Søren Panch blir tilsatt som underfogd ved Hasvåg tingsted. Fra før av har Panch et ikke ubetydelig antall saker der han står tiltalt for alt fra utenomekteskapelige forhold til smuglingen det blir referert til i kapittel III.³⁴⁵ De utenomekteskapelige forholdene rømmer han i første omgang fra begge gangene, og på toppen av dette samarbeider han økonomisk med den senere dømte drapsmannen Engebregt Jacobsen.³⁴⁶ At det derfor ikke er en eneste forbrytelse som blir registrert av underfogden på Sørøya året Søren Panch besetter denne posisjonen kommer vel neppe som en stor overraskelse.³⁴⁷ Sorenskriveren Knag ser imidlertid ikke ut til å være helt overbevist og bemerker at det ikke har vært noen saker ved tingstedet så fremt det snakkes sant.³⁴⁸ Nå skal det nevnes at det kun er ved Hasvåg tingsted at det er slike tilstander, i Talvik er det ingen slike problemer knyttet opp mot embetet gjennom perioden. Bakgrunnen for dette kan være at det i Alta er en større andel av befolkningen som har bodd hele livet på stedet og dermed kan de tenkes å ha et større incentiv for å te seg bedre. Personer som Panch har en svært løs tilknytning til stedet og lokalsamfunnet da de kun er tilstede for å tjene penger og arbeide. Dette blir spesielt synlig når en sammenligner forekomsten av kriminalitet på Sørøya, Alta og indre strøk. Hvilket vil bli behandlet mer inngående i neste kapittel.

Embete som sogneprest synes ikke å være like problematisk i perioden. Dette innehas av Alexander Vigandus gjennom hele perioden i motsetning til Panch dukker han nesten ikke opp i kildematerialet som har blitt benyttet i denne oppgaven, fordi materialet i stor grad er tingbøker taler nok det for at han har utført embetet sitt med noe mer eleganse en enkelte andre i hans samtid. Han nevnes imidlertid i en sak om beiteområder, der han blir tilkjent en hel fjord som sitt beiteområde, han synes dermed å inneha en meget privilegert posisjon i kraft av sin stilling som sogneprest.³⁴⁹ I denne saken er det handelsmannen Vilchen Vierdelhalben som er

³⁴⁴ Justisprotokoller, 1689-1690: 74b.

³⁴⁵ Justisprotokoller, 1688: fol. 28b; Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 74a.

³⁴⁶ Justisprotokoller, 1689-1690: fol. 73b.

³⁴⁷ Justisprotokoller, 1691: fol. 31a-b.

³⁴⁸ Ibid.

³⁴⁹ Justisprotokoller, 1689-1690: 76a-77a.

hovedmotstanderen da det er han som nytter seg av sogneprestens tiltenkte beiteområde i Hasfjord. Saken ender med at Vilchen ender opp med et beiteområde nært Sørvær som kompensasjon. Byttet gir Vilchen få grunner til å være fornøyd, om en skal vurdere beiteområdenes beskaffenhet.³⁵⁰ Det er derfor tydelig at den lokale befolkningen blir forventet å stå til disposisjon for presten. Dette blir også synlig da det er de som blir pålagt å frakte presten rundt når det skulle behøves.³⁵¹ Sognepresten ser derfor ut til å ha en markant posisjon i det norske samfunnet. Hans svenske motstykke som utfører prestatjenestene i Kautokeino kan ikke sies å ha den samme privilegerte posisjonen, selv om han fra myndighetenes side er tiltenkt den.³⁵² Han blir nemlig rundstjålet i 1694.³⁵³ At tyveriet blir utført intet mindre enn en dag etter at tinget blir avholdt sier sitt om frekkheten i tyveriet. Denne saken forteller oss at den svenske presten nok neppe har den samme posisjonen i samfunnet spesielt siden tyvene får passere gjennom hele det samiske området uhindret de påfølgende dagene etter tyveriet.³⁵⁴ Nå skal det nevnes at allmuen i Kautokeino uten nedskrevne protester går med på å betale for prestens bolig, helt ribbet for autoritet er den lokale pastoren altså ikke.

På norsk side settes det også i gang byggeprosjekter, oppbygging av kirke på Årøya starter i denne perioden.³⁵⁵ Kirkebyggingen er nok også medvirkende årsak til at det mellom 1688 og 1694 flytter en snekker til Alta.³⁵⁶ Det er nok rimelig at hans incentiv for å flytte til Alta er å bygge kirke, fordi befolkningen stort sett bor i gammer. Staten ser dermed ut til å være en årsak til at det skapes mer variasjon i handverkene det drives med i Alta på denne tiden. Skal en ta utgangspunkt i skiftene, begrenser det lokale håndverket seg til metallarbeider av ukjent omfang.³⁵⁷ Forskjellen mellom dette og snekkeren er at snekkeren er at det nødvendigvis må ha vært hans primære virke. Dermed er han en av svært få som livnærer seg av håndverk.

³⁵⁰ Dette vil leseren kunne se med egne øyer om leseren bruker kart, eller aller helst egne øyer. I Hasfjord er det mye gress og fjorden vender sørover inn mot landet mens Sørvær bærer preg av mange klipper og er betydelig mer værhardt, dermed også dårligere egnet som beiteområde.

³⁵¹ Justisprotokoller, 1692-1695: 90b.

³⁵² Befolkningen i Kautokeino blir pålagt å betale for oppbyggingen av prestens bolig, sørge for prestens transport og flytte nærmere presteboligen. Lenvik Museum 2007: s. 92, 95, 102.

³⁵³ Ibid, 105-107.

³⁵⁴ Ibid.

³⁵⁵ Justisprotokoller, 1692-1695: 105b; Solberg 1942: s. 98.

³⁵⁶ Utne 1932: s. 3.

³⁵⁷ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: 77a.

KAPITTEL VI: HØST

Fløpet av August kommer høsten krypende fra nord, og i september begynner som regel nattefrosten som skal vare helt til mai. Dagene blir kortere, været blir kaldere og landskapet skifter til oransje og brunt. De siste laksene blir fisket i altaelven og sommerbeitene forlates. Det begynner å bli på høy tid å få vinterfôret til dyrene inn i låver. På havet piskes det opp til høststormer og sjøen så vel som de høyeste fjellene får hvite topper. Det er på denne tiden kong Christian den femtes representanter i det høye nord legger ut for å holde ting i fylket og sette enevoldskongens lover.

Det nest siste kapittelet i denne avhandlingen handler om noe av det som skjer på høsten, fra samling på tinget til klærne som trengs når nordavinden melder sin faste ankomst og været nok en gang viser hvem som har forberedt seg på vinteren.

HØSTTING

OFFENTLIG MYNDIGHETSUTØVELSE ELLER MANGELN PÅ SÅDAN

Når Sorenskriveren samler allmuen til ting i høstmåned er det for å følge opp de gjeldende lover og bestemmelser. Her leses det opp forordninger, det gjøres opp gjeld og forbrytere dømmes. Enkelte forbrytere ser imidlertid ut til å glippe mellom fingrene til enevoldskongens embetsmenn. Disse sakene gjør det tydelig at myndighetenes kontroll i Finnmark i beste fall kan karakteriseres som vikarierende. I Breivik på Sørøya skjer det i 1691 et drap, Engebregt Jacobsen stikker Anders Jonsen i hjel med en kniv.³⁵⁸ Engebregt rømmer deretter til fjells, og han er ikke å få tak i. Han blir dømt til døden men påtalemyndighetene klarer ikke å få tak i drapsmannen.³⁵⁹ I rettsaken nevnes det at han ikke rømmer med en gang, det skjer først når han blir truet med å bli lagt i jern av en av handelssvennene. Neste gang når Christen Olsen spør Engebregt om han kan få Engebregts kommager da han som snart dømt drapsmann neppe kan tenkes å ha bruk for dem. Engebregt rømmer for tredje rett etter en til fisketur med Christen, denne gangen fordi en båt med tyskere ikke vil ta han om bord.³⁶⁰ Den siste flukten til fjells skjer den første uken i juli, tre uker før tinget avholdes i 1692 – nesten et år etter at drapet ble

³⁵⁸ Justisprotokoller, 1692-1695: fol. 96a.

³⁵⁹ Ibid, 98b.

³⁶⁰ Ibid, fol. 97a.

begått. Det nevnes også at han ofte har vært hos sin kone hos kveldene og nettene.³⁶¹ Han blir dømt til døden for drapet og det blir opplest at han skal fanges, død, eller levende. Ved slutten av perioden er han fortsatt på frifot.

*Lillienkiolds kart over Finnmark. Altaområdet synes å være noe proporsjonalt.*³⁶²

Den andre saken med drapsmenn på flukt fra loven angår tre samiske menn som begår drap på fjellet, blir fengslet men rømmer fra og forsvinner fullstendig. Til de dukker opp på tinget i Utsjok og Kautokeino tretti år senere og søker benådning fra den svenske befalingsmannen.³⁶³ I Kautokeino blir saken tatt opp av drapsmannen Nils Madssons kone, som kan fortelle at de har 4 fullvoksne barn og levd et liv i salighet. Deretter går hans sønn og naboen hans for å hente han, fordi han bor i skogen kun en mil unna. Når Nils Madsson dukker opp på tinget dagen etterpå, blir han tilgitt.³⁶⁴

Sakene viser at lovens lange arm slettes ikke er lang nok. I begge tilfeller må en erkjenne at myndighetene har svært begrenset evne til å fullbyrde en dom når personene som blir dømt ikke ønsker å ta imot straff. I saken der Engebregt Jacobsen blir dømt kunne underfogden med letthet anholdt Engebregt, men det blir ikke gjort.³⁶⁵ Det er dermed åpenbart at håndhevelsen av lover

³⁶¹ Ibid, fol. 96b.

³⁶² Hans Hansen Lillienkiold, *Finmarchen. Banneret med tekst over finnmarkskartet holdes oppe av en engel med kornnek, symbol på rikdom og fruktbarhet. Den andre personen som holder oppe banneret ser ut til å være en fangstmann. Han holder fram en bjørnefell og annet verdifullt pelsverk*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700c

³⁶³ Lenvik Museum 2007: s. 125.

³⁶⁴ Ibid, 126.

³⁶⁵ Her bør det minnes at underfogden på dette tidspunkt er Søren Panch, noe som med tanke på hans noe tvilsomme skikkethet til embetet, samt hans inhabilitet i saken kan ha hatt noe å si for at Engebregt ikke blir tatt til fange.

nesten utelukkende skjer de dagene tinget pågår. Saken i Kautokeino marker også en solid ripe i lakken for det svenske rettsapparatet, her har altså dømte drapsmenn bodd og levd svært nært plassen de har holdt ting hvert år, uten at de har fått vite dette. Selv om begge sakene vitner om manglende kontroll er saken i Kautokeino i særklasse da den viser at samene i Kautokeino interagerer med myndighetene fordi de vil, ikke fordi de må. I Norsk sammenheng ser vi lignende tendenser, det er totalt tre saker i perioden der folk forsvinner for myndighetene ved å dra til fjells i perioden.³⁶⁶

Disse sakene gir noen implikasjoner for hvordan vi burde forholde oss til f.eks. tienden som blir nedtegnet, handelsforordningene og andre lover. De stemmer antageligvis ikke overens med virkeligheten, hvis det er mulig å «forsvinne» i 30 år er det også mulig å feilrapportere tienden. Det er imidlertid ikke alle ganger en kan ty til feilrapportering eller fluktforsøk. Joacim Puls feller i 1693 en solid mengde tømmer i Alta, hvilket underfogden faktisk oppdager og han blir følgelig stevnet på tinget.³⁶⁷ Offentlig myndighetsutøvelse ser dermed ut til å ha et noe arbitrært preg over seg, noe som gjør at flere synes å satse på lykken og med viten og vilje bryte de gjeldene lover for å skaffe seg blant annet økonomisk gevinst.³⁶⁸

Gjennom tinget får en også et visst innblikk i hvor mye kriminalitet som forekommer på de ulike steder. I i perioden denne oppgaven tar for seg er det av personer med tilhørighet til Talvik og Kautokeino tingsted to registrerte forbrytelser hvert sted mot intet mindre enn 11 i Hasvåg.³⁶⁹ Denne forskjellen i kriminalitet er svært påfallende, spesielt med tanke på at befolkningen som sogner til Sørvær er omkring 30-40 prosent mindre enn den som sogner til Alta. En snakker altså om to helt ulike verdener når det kommer til antall registrerte saker. Det eneste året Hasvåg ikke har noen registrerte forbrytelser er 1691 – året Anders Jonsen blir drept, riktignok etter at tinget ble avholdt.³⁷⁰

Den største forskjellen mellom befolkningen på disse to tingsteder er den lokale tilhørigheten. Ved Talvik tingsted er omtrentlig 1/5 født utenfor nærområdet, mens ved Hasvåg er 3/4 født utenfor nærområdet.³⁷¹ Andre forskjeller som næringstilpassing, etnisk sammensetning eller etnisitet er ikke så ulik på plassene at de ser ut til å gi en spesielt god forklaring på forskjellen

³⁶⁶ Justisprotokoller, 1685-1688: 71b-72a; Justisprotokoller, 1692-1695: 112b.

³⁶⁷ Justisprotokoller, 1692-1695: 244b.

³⁶⁸ Et annet eksempel på slik oppførsel er Vilchen Vierdenhalbens brudd på Octroyen. Se: Justisprotokoller, 1689-1690: 70a.

³⁶⁹ Tingbøkene 1688-1694 og domboken fra Kautokeino er brukt som bakgrunn for denne opptellingen.

³⁷⁰ Se: Justisprotokoller, 1691.

³⁷¹ Adelaermanntallet (Solberg m.fl. 1938.) er brukt som grunnlaget for denne beregningen. Med nærområdet menes tingstedet og de umiddelbart tilstøtende tingsteder. Kautokeino lar seg ikke beregne på samme måte, fordi Adelaer ikke skrev manntall for dette sted.

i kriminalitet. En kan dermed se for seg at fraværet av tilhørighet, familie og lignende kan gi grobunn for noe utsvevende samfunnsforhold. Her er det interessant å nevne at Lillienkiold ofte referer til de norske bosetningene som kolonier.³⁷² Dette ser ut til å være en meget treffende beskrivelse på bosetningene, som preges av høy utskifting i befolkningen, avhengighet av forsyninger fra hjemlige trakter og utpreget fokus på utnyttelse av råvarer. Som sosial gruppe er Handelsforvalterne, som oppholder seg lite i området kraftig overrepresentert på tiltalebenken.³⁷³ De turbulente forholdene som er tilstede ved finnmarkskysten ser dermed ut til å ha sitt utspring blant de som er best bemidlet og har minst tilknytning til området. At gruppen ofte dukker opp som både underfogder og «velacthede» medlemmer av tingretten kan tenkes å ha gjort sitt for å undergrave troverdigheten til rettssystemet i området.

SAMENES DELAKTIGHET PÅ TINGET

Et utviklingstrekk som trer fram i perioden er sjøsamene i Alta sin deltagelse i rettsvesenet og norske myndighetspersoners oppfatning av dem. Lindenow karakteriserer samene som upålitelige og troende til å rømme til fjells for å slippe å betale skatten.³⁷⁴ De dukker også sjeldnere opp enn nordmenn i rettsaker gjennom perioden. Dette kan tyde på at det samiske samfunnet aktivt forsøker å unngå innblanding i det norske samfunnet – imidlertid ser dette ut til å forandre seg utover perioden. Når Adelaermanntallet utformes nedtegnes en klage der Altas to lensmenn beklager seg over samene som har tilhold på innlandet.³⁷⁵ Her blir det ikke fattet noe vedtak knyttet til klagen. Noen år senere så ser vi derimot at det fremmes en ny klage på samene fra innlandet som til stadighet gjør inntreden på sjøsamenes beiteområder.³⁷⁶ Denne gangen blir klagene tatt til følge og amtmannen meddeler at lensmennene skal merke om reinsdyrene som er på feil beite og i verste fall skyte dem.³⁷⁷ Dette er tydelig brudd med den noe passive holdningen fra tidligere tider og må ha vært kjærkomment for sjøsamene som endelig fikk mulighet til å gjøre noe med problemene.

Den største forskjellen siden da er at Lillienkiold for alvor har kommet inn i embete sitt som amtmann, hans holdning til samene skiller seg tydelig fra f.eks. Lindenow. Der Lindenow uttrykker skepsis så ser vi at Lillienkiold uttrykker seg nærmest udelt positivt til den samiske

³⁷² Solberg 1942: s. 125.

³⁷³ Søren Panch, Joacim Puls, Daniel Friis sin enke og Thomas Arild, alle handelsforvaltere, står for over halvparten av alle forseelsene.

³⁷⁴ Solberg 1935: s. 272.

³⁷⁵ Solberg m.fl. 1938: s. 298.

³⁷⁶ Justisprotokoller, 1692-1695: 112b-113a.

³⁷⁷ Ibid.

befolkningen gjennom hele *speculum boreale*.³⁷⁸ Han nevner blant annet samenes rettskaffenhet enkelte ganger og sammenligner ofte den samiske befolkningen med den norske, den sistnevnte settes sjeldent i et spesielt godt lys.³⁷⁹ Den nye amtmannens holdninger ser dermed ut til å være av avgjørende betydning for sjøsamene i Alta sin økte integrasjon i det norske samfunnet. Mye av dette kan være tuftet på at Lillienkiold samler inn svært mye informasjon om den samiske befolkningen og dermed muligens få brutt ned fordommer som kan tenkes å eksistere andre plasser i det norske samfunnet. At Lillienkiold bare var en godtroende person kan nok avfeies etter å ha konsultert hans mindre flatterende beskrivelser av den norske befolkningen i Finnmark.

HØSTSTORMER OG VÆRFORBEHOLD

FOLKS OPPFATNINGER AV VÆR

Været har vært utsatt for omtrent like mange myter og forestillinger som det finnes folk til å fremsette dem. Niels Knag omtaler været som «Guds vær».³⁸⁰ Dette kan tolkes som et uttrykk av vær som et fenomen som er langt utenfor menneskets kontroll og dermed meningsløst å forsøke å forandre. Denne omtalen av været dukker opp når fogden skal instruere allmuen i hvordan posten skal føres nordover. Det gis muligheter for at plikten til å føre posten fram fortrest mulig kan unnvikes hvis været ikke tillater levering. Det spesifiseres ikke hva som regnes som for dårlig vær til å levere post, så befolkningen levnes med muligheten til å utvise skjønn.³⁸¹ En konfiskert, og senere ganske berømt runeemme forteller om et ganske annet syn på været hos den samiske befolkningen. I *Speculum Boreale* gjengis en forklaring på tegnene som finnes på runebommen. Denne forklaringen har blitt sitert i det vide og det brede i den moderne forskningslitteraturen som tar for seg samisk førkristen religion. Jeg skal ikke forsøke å fremsette påstander om denne, men jeg vil med bakgrunn i noen av nedtegnelsene forsøke å si noe om å hvordan deres oppfatning av vær kan ha vært. Øverst på runebommen finner vi to figurer, Ilmaris og Diermis. Begge skikkelser som relateres til henholdsvis godt og dårlig vær, her åpnes det også for tilbedelse og i så måte påvirkning av været.³⁸² Påvirkning av vær gjennom ritualer ser ut til å dukke opp to andre plasser i denne forklaringen.³⁸³

³⁷⁸ Solberg 1942: s. 144 og 152; Solberg 1945.

³⁷⁹ Ibid.

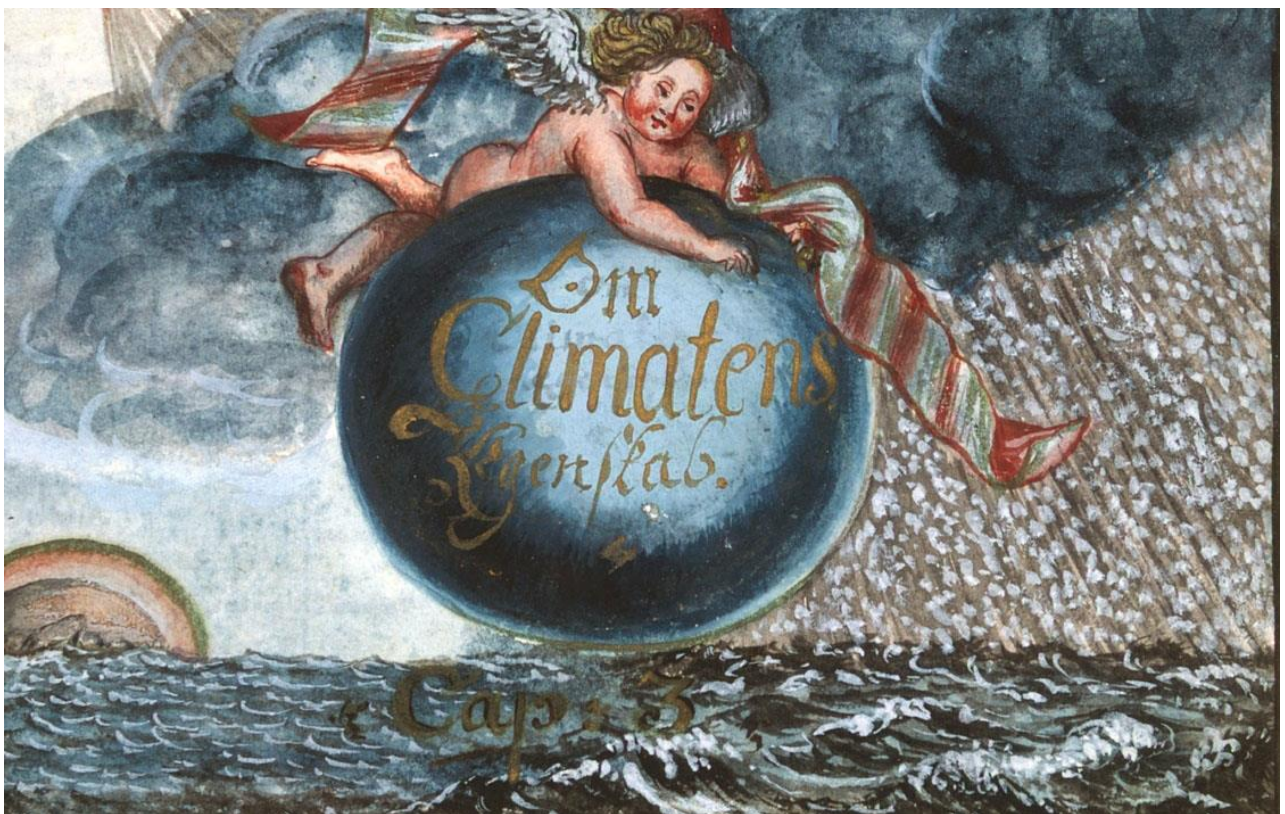
³⁸⁰ Justisprotokoller, 1688: fol. 39b.

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Solberg 1942: s. 164-165.

³⁸³ Ibid, 163 og 166.

Vi sitter dermed med to ganske ulike oppfatninger av hvordan en skal forholde seg til været, den norske kan karakteriseres som noe passiv, mens den samiske holdningen er mer aktiv. Dette synes også i hvordan befolkningen tilpasser seg ulikt vær. Et eksempel kan være hvordan det i norske skifter svært sjeldent dukker opp klær tilpasset et kaldt klima.³⁸⁴ At en ikke treffer tiltak som å skaffe seg vinterklær, i et område som Finnmark, vitner helt klart om en svært passiv holdning til vær blant den norske befolkningen. Holdningene til hvordan været fungerer ser dermed ut til å ha konsekvenser for hvilke tiltak som treffes for å imøtekomme det, her skiller det mellom de som har en aktiv holdning og de som stiller seg mer passivt. En kan trekke opp et slikt skille gjennom å se på skiftene, der vinterklær har et tyngdepunkt hos den samiske befolkningen, selv om den norske befolkningen ikke er blottet for individer som har fått tak i vinterklær. Noe som taler for at mentalitet ikke trenger å være fastlåst til etnisitet.

*Lilienskiolds illustrasjon til hans kapittel om klimaet.*³⁸⁵

³⁸⁴ Se skifteprotokoller for perioden 1686-1705

³⁸⁵ Hans Hansen Lilienskiold, *Om Climatens Egenskab. Illustrasjon til kapittel om Finnmarks klima*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700k

KLIMAET SOM BLIR DÅRLIGERE – STØRRE PERSPEKTIV

Selv om en har om så hvor gode holdninger til vær mot slutten av 1600-tallet så forandrer ikke det noe som helst på hvordan klimaet faktisk utvikler seg i denne perioden. Som tidligere nevnt er temperaturene på vei mot sitt laveste i den lille istiden. For det nordlige Fennoskandia innebærer denne klimaforandringen at vinteren blir kaldere og våtere.³⁸⁶ Noe som blir spesielt synlig på isbreene som når sitt maksimum rundt denne tiden.³⁸⁷ Av praktiske betydninger for befolkningen er det nok bekvemmeligheten det går hardest utover. For den norske befolkningen som fisker når torsken gyter midtvinters betyr våtere og kaldere vær at en kjenner klimaet mer på kroppen når en skal ut å tjene til livets opphold. Et tøffere klima kan også gjøre menneskene mer utsatte for sykdom, influensa og andre sykdommer som i dag sees på som ubetydelige har betydelig lettere for å bite seg fast på en person som er sterkt nedkjølt enn en som er god og varm.

Om kaldere vintre med mer nedbør påvirker jordbruket i Finnmark i stor grad er vanskelig å fastslå, her er en primært avhengig av en god sommersesong, og dens lengde. Den lille istiden hadde mye større betydning på jordbruket lengere sør i Europa.³⁸⁸ For befolkningen i Finnmark så har dette uheldigvis mye å si for deres hverdag. Korn og andre jordbruksprodukter var alle sammen importprodukter i Finnmark. Adelaer nevner at noe av kornet har reist helt fra Gdansk.³⁸⁹ Noe som betyr at det i Polen burde være både godt vær og politisk stabilitet for at befolkningen i Finnmark skal få brød eller erter på tallerkenen. Uheldigvis for dem er det ikke alltid godt vær eller politisk stabilitet på kontinentet, hvilket følgelig gir store konsekvenser for kostholdet til befolkningen i Finnmark.

³⁸⁶ Nesje m.fl. 2003; Sharon A. Cowling, Martin T. Sykes og Richard H. W. Bradshaw, *Palaeovegetation-model comparisons, climate change and tree succession in Scandinavia over the past 1500 years*, bd. 89, *Journal of Ecology* 2001.

³⁸⁷ Winkler 2003; Nesje m.fl. 2008; Pål Ringkjøb Nielsen, Nicholas L Balascio, Svein Olaf Dahl, Henrik Løseth Jansen, Eivind WN Støren og Raymond S Bradley, *A high-resolution 1200-year lacustrine record of glacier and climate fluctuations in Lofoten, northern Norway*, bd. 26, *The Holocene* 2016.

³⁸⁸ Fagan 2000.

³⁸⁹ Solberg m.fl. 1938: s. 270.

KLÆR FOR ENHVER ANLEDNING

NORSKE OG SAMISKE KLESVANER

De fleste som har vært utsatt for vinterens kalde grep har nok reflektert litt rundt eget valg av klær på gitte tidspunkt der kulden og snøen kanskje er litt vel nærgående. At det fantes gode og dårlige klær var like sant i 1690 som det er i dag. Den norske befolkningen på finnmarkskysten fikk antageligvis kjent litt på hvordan det var å ikke ha nok klær for å ha det komfortabelt ute når været sto på som verst. I skifteregisterne ser vi flere eksempler på at enkelte bare eier ett skift klær, som av og til ikke er spesielt egnede som vinterklær.³⁹⁰ Nå kan det tenkes at de har omkommet på havet og sunket med vinterklærne på, men det synes å være en tydelig forskjell på dette punktet mellom samer og nordmenn. Samene ser i større grad ut til å eie svært mange ulike klesplagg.³⁹¹

Denne akvarellen viser ulike typer samiske drakter.³⁹²

³⁹⁰ Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 115b og 119a.

³⁹¹ Guttorm Nilsen eier f.eks 5 ulike kofter: Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 134a.

³⁹² Hans Hansen Lilienskiold, *Samiske mannsdrakter fra Finnmark. Mennene til venstre har sommerdrakter. De to mennene til høyre er kledd i samiske vinterklær: Pesk, skinnbukser og kommager. Hodeplagget er det Lilienskiold kaller fjellhette. Helt til venstre en kvinne som sanker ved*, Finnmark fylkesbibliotek: Ca. 1700!

Klesdrakten marker et svært synlig skille mellom nordmenn og samer på denne tiden, samer går ofte med kofter i mange farger, mens nordmennene ser ut til å eie flest svarte og røde klær.³⁹³ Forskjellene i fargene på klærne kan forklares ved at samene har hatt større tilgang på ulike markeder, svenske og russiske kjøpmenn kunne stille med en større variasjon enn det en kunne regne med å få på utredning fra Bergen. En kan tenke seg at det tyder på at nordmenn muligens ikke likte grønne klær og en derfor ikke finner noen norske klær som er grønne i skiftematerialet fra perioden. En kan på tross av dette like fullt fastslå at samene i alle fall hadde større muligheter til å skaffe seg klær i ulike farger.

Lillienskiolds beskrivelse av den norske klesdrakten i Finnmark er svært generell, han kan fortelle at de kler seg på «bondevis».³⁹⁴ Skiftematerialet forteller oss at dette ofte innebar bukser, frakk, skjorte og muligens og i enkelte tilfeller en hatt også. Denne noe overfladiske beskrivelsen vitner om at Lillienskiold tar det for gitt at leseren vet hvordan vanlige bønder kler seg og derfor ikke trenger å forklare dette. At befolkningen i Finnmark kler seg så likt bønder lengere sør i landet betyr først og fremst at deres klesvaner ikke er spesielt godt tilpasset et arktisk klima. De samiske klesplaggene som pæsk, kommager og luhkka står fram som noe mer egnet for bruk vinterstid i Finnmark.³⁹⁵ Like viktig som hvilke klær som brukes er hvordan de brukes. Lillienskiold beskriver blant annet hvordan samene alltid børster snøen av klærne vinterstid.³⁹⁶ Denne type teknikker for å unngå problemer med isete klær er noe som nødvendigvis må innlæres og derfor må derfor betegnes som kulturelt betinget. At klesvaner avhenger av kultur, eller kulturutveksling ser en f.eks. på skiftet etter nordmannen Mikkel Hansen.³⁹⁷ Mikkel Hansen blir oppgitt å holde til i Rognsund og være innehaver av en kofte, dette er ganske nært den samiske finnebyen på Korsnes, i tillegg til å være på Seiland der det drives med reindrift. En annen person som eier typisk samiske klær er Engebregt Jacobsen.³⁹⁸ Han har også påviselig interaksjon med samer da han har rein hos noen samer.³⁹⁹ Slik utveksling av klesvaner, er en måte å se at den samiske og norske befolkningen utvikler en slags hybridisert kultur i møte med hverandre. Denne hybridiseringen ser ut til å bli drevet framover av interaksjon, det være seg økonomisk, familiært eller geografisk.⁴⁰⁰

³⁹³ Skifteprotokoller, 1686-1696: 24a, 115b.

³⁹⁴ Solberg 1942: s. 135.

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ Ibid, 137.

³⁹⁷ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: fol. 137b.

³⁹⁸ Justisprotokoller, 1692-1695: 97a.

³⁹⁹ Ibid, 244a.

⁴⁰⁰ I skiftet etter Nils Eriksen dukker det opp flere samiske klær, hans enkekonen har en sterk kvensk tilknytning. Se: Skifteprotokoller, 1686-1696: fol. 255b.

Av dekorasjoner ser både nordmenn og samer ut til å foretrekke sølv i diverse former, enten som sølvknapper på klærne, som hos handlesforvalteren Daniel Friis.⁴⁰¹ Eller som mer intrikate deler av pynt på belter som er vanlig hos mange samer.⁴⁰² Av pynt som er særegen for den samiske delen av befolkningen er skinnkanting av pesker med skinn av f.eks. jerv eller oter.⁴⁰³ Denne type pynt er vanlig blant flere polare folkegrupper, blant annet inuitter. Pynt i klesdraktene ser ut til å ha vært mer vanlig hos samer enn hos nordmenn, fordi vi hos nordmenn for det meste finner dette hos de bemidlede handelsforvalterne, mens pyntegjenstander har en høyere frekvens blant samene. En ser også at mange samer eier kofter i flere ulike farger og kvantum, betydelig flere enn det som kan karakteriseres som nødvendig. Slikt forekommer mye sjeldnere i norske skifter.

Den store variasjonen i farger kommer mest sannsynlig fra handel med svenske og russiske handelsmenn, de oppgis å ta med seg tøy og lær i mange farger til markeds plassene.⁴⁰⁴ Den samiske befolkningen ser dermed ut til å være avhengig av handel med svenske og russiske handelsmenn for å kunne opprettholde sin materielle kultur. Vadmel er blant handelsvarene som ofte kommer fra Russland. Vi ser også at enkelte kofter som en kan finne i skiftene er laget av russisk vadmel.⁴⁰⁵ Handelen med russerne har dermed en betydelig påvirkning på det tradisjonelle samiske håndverket slik det praktiseres i Altaområdet opp mot 1700-tallet. Dette betyr følgelig at når det kommer restriksjoner på handelen så er det ensbetydende med at det samiske håndverket blir tvunget til å forandre seg noe. Dette rammer nok i størst grad de samiske kvinnene som av Lillienkiold oppgis å være motoren bak det meste av praktisk håndverk i den samiske husholdningen: «self syer de deris klæder oc tillauffver deris Skoe, derudi qvindekjønnets forætning mæst bestaar, saa at dennem huerchen buntmagere, schredder eller schomagere behøffvis.»⁴⁰⁶ Denne velutviklede delen av samisk håndverk, eller duodji som det kalles på samisk, har med høy grad av kontinuitet bestått frem til våre dager. Det er imidlertid ikke all duodji som er avhengig av omverdenen, bukser, pæsker og kommager tilvirkes av reinsdyr.⁴⁰⁷ Her kan en dermed forvente å finne en enda større grad av kontinuitet i håndverksmetoder og ferdige produkter, fordi det ikke er like sårbart for svingninger i markeder og tilgang på handelsvarer for å beholde formen.

⁴⁰¹ Ibid, 23a.

⁴⁰² Se f.eks.: Lenvik Museum 2007: s. 87-88.

⁴⁰³ Solberg 1942: s. 135.

⁴⁰⁴ Ibid, 314 og 317.

⁴⁰⁵ Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705: 134a.

⁴⁰⁶ Solberg 1942: s. 148.

⁴⁰⁷ Ibid, 177.

OPPSUMMERING

For å oppsummere funnene i denne oppgaven skal jeg vende tilbake til underproblemstillingene jeg skisserte opp for over ett og et halvt år siden. Hovedproblemstillingen min var å finne ut hvordan hverdagslivet var i Sørvær sogn og Kautokeino, et spørsmål som skulle gi muligheten til å utforske mange ulike sider ved livet til menneskene som oppholdt seg i området da. Jeg kommer til å gå systematisk gjennom underproblemstillingene og presentere ulike funn de ulike underproblemstillingene har ledet til. Underproblemstillingene er her omformulert til spørsmål av stilistiske hensyn, om spørsmålene synes uklare henvises leseren til å konsultere innledningskapittelet der den oppmerksomme leser vil finne presisering

1) **Hvem var menneskene i Søer-Wehr sogn og Koutken?** Menneskene med fast tilhold i området har vist seg å være nordmenn, samer, kvener og et eksotisk innslag fra Skottland.⁴⁰⁸ Befolkningsmønsteret viste seg å være slik at nordmenn holdt til lengst ut mot kysten, og jo lengere inn i landet en kom jo større var det samiske innslaget. Nordmenn og samer bor i stor grad hver for seg, men enkelte plasser ser man at de holder til i samme område.

Kvenene som dukker opp i altaområdet viste seg å være en gruppe som ikke uten videre lot seg kategorisere med letthet. Det er to menn med tilknytting til det kvenske området som dukker opp. Den ene figurerer som en nordmann i skattelister, hans søster er gift med en norsk person men skiftet viser sterke innslag av eiendeler som tradisjonelt har vært knyttet opp mot det samiske. Den andre figurerer i skattelistene som samisk og skifte etter han viser en innretning mot elvefisket. Dette belyste at de ulike etniske gruppene som eksisterte ikke nødvendigvis var like adskilte som det ser ut til med første øyekast.

En nærmere undersøkelse av forekomsten av saker på tinget avslørte også at de mest «belastede områdene» var kystområdene med mange tilflyttere og liten lokal tilhørighet. Dette viste at som en sosial gruppe var de som flyttet til fylket bare for å tjene penger problematiske, selv om det ofte var de som var best bemidlet.

2) **Hvem interagerer og samhandler menneskene med?** Interaksjonen mellom menneskene som levde i perioden ser ut til å henge sterkt sammen med hvor de bor. I områdene der det bor både samer og nordmenn ser vi at det skjer en hybridisering av den materielle kulturen, samtidig

⁴⁰⁸ Underfogden i Alta Thomas Johnson, var født i Skottland. Solberg m.fl. 1938: s. 230.

som en ser at reindriften blir drevet som et norsk fehold. Der nordmenn har rein hos den samiske befolkningen ser vi også den samme hybridiseringen av den materielle kulturen som ved geografisk samlokalisering, hvor det approberes samiske klesmåter.

Handelen med bergensere, russere og svensker er en viktig arena for samhandling, her er det åpenbart at interaksjonen som skjer gjennom handelen legger betingelsene for den norske og samiske materielle kulturen som eksisterer i perioden. Handelen er også livsbetingene for store deler av den norske befolkningen. Det er dermed en av de viktigste interaksjonene som finner sted i området. Handelen viser seg også å være en av de områdene der staten prøver å posisjonere seg i perioden, gjennom reguleringer som octroyen.

Staten posisjonerer seg også i beitekonfliktene som oppstår i perioden, konfliktene oppstår primært i reindriften og amtmannen gir lensmennene i Alta svært vide fullmakter til å hevde sjøsamenes postulerte urgamle beiterettigheter. Konfliktene viser at ikke all interaksjon i perioden resulterer i like positive møter, men at beiterettigheter er såpass viktige at en er villig til å gå ganske langt for å holde de i hevd.

3) Hva gjorde befolkningen i næringsøyemed eller på «fritiden»? Rettigheter til fiske ser også ut til å være svært viktig å holde i hevd. Vi ser at enkelte fiskevann på Finnmarksvidda har vært private og det blir i denne perioden viktig for den samiske befolkningen å få dette bekreftet av de aktuelle myndighetene. Dette viser at statene faktisk klarer å utvide sin innflytelse også i de mest avsidesliggende strøkene. Ferskvannsfisket er dermed noe det på innlandet antageligvis brukes en del tid på. Dette kan knyttes til at fisken var en handelsvare vinterstid, i tillegg til at de nok har brukt fisken til føde.

Reindriftnæringen var antageligvis et stort tidssluk for flere personer, her var det vanlig å samle gjeteransvaret hos enkeltpersoner mens de som eide reinene også har andre former for husdyrhold som de støtter seg på. Vi ser også at det er et flerkulturelt miljø som står bak reindriften, med deltagere fra samtlige etniske grupper som finnes i området. At en kraftsamler næringsvirksomheten gjør at det er mulig å drive med andre næringsinnretninger. For eksempel metallarbeider ser vi forholdsvis mye av i altaområdet. Fiskerieringen er næringsveien som er helt klart størst i perioden, men leveransene i perioden får en kraftig tilbakegang, den blir i løpet av kun et par år halvert i omfang i Vest-Finnmark. Det høres kanskje ikke så dramatisk ut, men se for deg at du plutselig bare får mulighet til å tjene halvparten av pengene du er vant til å bruke. Jeg trenger vel neppe påpeke at det merkes i hverdagen.

4) **Hvordan blir handlingene utført?** Den praktiske gjennomføringen av laksefisket ser ut til å ha vært basert rundt elvebåter og garnfiske. Dette ser vi gjennom flere skifter der laksegarn ofte noteres opp. Laksen blir deretter saltet og levert til en handelsmann på elvebakken ved altaelvens utløp der den fraktes videre ut i verden. Laksegarn er i Finnmark en fangstform av laks som har holdt seg helt opp til våre dager, ikke i altaelven, men i Tana er fangstformen sentral i konfliktene som har oppstått i kjølvannet av de nye reguleringene av fisket.

Jakten som drives i området ser ut til å være en kombinasjon av svært gamle metoder som fellefangst av rev og klubbing av sel på den ene siden og høyteknologisk (i 1690) jakt med riflede børser. Selfangsten er fra norsk side sterkt regulert, betalingen og utrustningen følger faste maler, i skarp kontrast til for eksempel samene fra Kautokeino som skyter sel med børser når de kommer ned til kysten.

Skatteinnkrevingen i disse områdene foregår på årlig basis og foregår ved at fogden reiser mellom innlandsbosetningene med reinsdyrslæde rundt juletider. Her blir han møtt av befolkningen og skatten regnes opp. Det blir avdekt at fogden sliter litt med å få innkrevd all skatten. Den norske fogden blir imidlertid bistått av svenske myndigheter og vi ser slik at øvrighetens representanter klarer å samarbeide selv om de ikke tilhører samme statsapparat. Et samarbeid de antageligvis hadde bilateral nytte av.

5) **Hvor oppholder menneskene seg?** Menneskene oppholder seg stort sett i mindre enheter i bosetninger og statsapparatet hadde relativt god oversikt på hvor individene var store deler av året. Denne kontrollen baserer seg imidlertid på velvilje hos befolkningen, noe vi ser bevis for ved at personer i flere tilfeller forsvinner til fjells straks de mistenker at de kommer til å bli dømt for forbrytelser. Når de rømmer til fjells er det imidlertid lite statsapparatet får gjort med dette og dette vitner om at kontrollen de har på befolkningen i beste fall er meget skjør.

Det er ikke bare flukt fra påtalemyndigheter som får personer til å flytte på seg. Vi ser klare tendenser til sesongflyttinger hos den samiske befolkningen, der befolkningen fra Kautokeino kommer ned mot havet i sommermånedene. Den sjøsamiske befolkningen flytter seg mellom fjord – og dalområdet til kysten og til dels også de nære fjellområdene rundt Altafjorden. Flyttingene ser ut til å være diktert av næringsinnretningen, dess mer allsidig dess flere plasser å flytte mellom. Den norske befolkningen i Alta ser også ut til å ha tendenser til sesongflyttinger da de reiser ut til fiskeområdene utfor Sørøya for å delta i fisket der. I dette tilfellet var sesongflyttinger økonomisk motivert. Bosetningsmønsteret ser også ut til å forandre seg noe i løpet av årene oppgaven tar for seg. I Kautokeino får befolkningen påbud om å flytte nærmere

presteboligen sentralt i Kautokeino. På Sørøya flytter befolkningen fra Hasvåg og til Hasvik. I Alta ser vi en utvidelse av offentlig tilstedeværelse i form av kirkebygg og en sogneprest. Sentralisering og offentlig tilstedeværelse ser dermed ut til å være befolkningsmessige stikkord for perioden.

Med denne oppsummering er det på tide å slutføre dette prosjektet med å komme med noen tanker om hva som kan forskes videre. Jeg er svært sikker på at det er svært mye av hverdagslivet til befolkningen i Finnmark som fortsatt er utforsket. Materialet og spørsmål jeg har måtte utelatte på grunn av en mastergradsoppgaves ringe beskaffenhet er stort. Jeg vil trekke frem noen temaer jeg spesielt kunne tenke meg å jobbe videre med. Gjeld i Finnmark rundt 1700 – et interessant tema som kan fortelle oss mye om sosioøkonomiske forhold på en plass der befolkningen i stor grad er avhengig av varehandel for å få økonomien til å gå rundt. I tingbøkene er det nedtegnet gjeld og leveringsvolum for fisk, helt ned til personnivå – med andre ord et svært godt kildemateriale. Et annet tema jeg kunne tenke meg å utforske er myndighetenes påstander om den norske befolkningens latskap.⁴⁰⁹ For å se på dette kan det være interessant å se på hvor mange som utelater å betale gjeld, utelater å levere fisk de årene de har fisk til gode samt beskrivelser av forholdene. Her kan et langtidsperspektiv være interessant. En annen interessant problemstilling kan være å se på forestillingene som eksisterer rundt grensen mellom Norge og Sverige før den blir opptegnet. Jeg har ikke fått utforsket nokk materiale til å si noe konkret om prosjektets mulige vinkling, men jeg finner det interessant at flere omtaler grensen som om den eksisterte som noe konkret over femti år før den blir trukket opp offisielt i 1751. Her er det helt klart rom for videre utforskning på et tema det alt er skrevet mye om i forskningslitteraturen.

Jeg er imidlertid nødt til å si meg fornøyd med utforskningen for denne gang, da et eneste spørsmålstegn til vil sprengte rammene for en mastergradsavhandling. En stor takk rettes til alle som har blitt utsatt for entusiastisk prating om livsførsel i Finnmark omkring 1700, takk for at dere har orket å høre og kommet med innspill det settes stor pris på. En like stor takk rettes til historikermiljøet ved UiT, da spesielt min veileder Lars Ivar Hansen som har bidratt med svært gode innspill og korrektur, Liv Helene Willumsen for råd og tips med transkribering og Rune Blix Hagen for et meget givende introduksjonsemne i mastergradskrivning.

⁴⁰⁹ Solberg 1942: s. 144.

BIBLIOGRAFI:

Utrykte kilder:

- SATØ, F/Fa/L0021: Justisprotokoller, 1685-1688, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 1a-120a, 1685-1688
- SATØ, F/Fa/L0022: Justisprotokoller, 1688, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 1a-143a, 1688
- SATØ, F/Fa/L0023: Justisprotokoller, 1689-1690, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 1a-192a, 1689-1690
- SATØ, F/Fa/L0024: Justisprotokoller, 1691, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 25b-89a, 1691
- SATØ, F/Fa/L0025: Justisprotokoller, 1692-1695, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 1a-329a, 1692-1695
- SATØ, F/Fa/L0027: Justisprotokoller, 1698-1701, Sorenskriveren i Finnmark, Tingbok, 2a-96a, 1698-1701
- SATØ, H/Ha/L0058: Skifteprotokoller, 1686-1696, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoll, 1686-1696
- SATØ, H/Ha/L0059: Skifteprotokoller m/reg., 1696-1701, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoll, 1a-131a, 1696-1701
- SATØ, H/Ha/L0060: Skifteprotokoller m/reg., 1701-1705, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoller, 1701-1705
- SATØ, H/Ha/L0062: Skifteprotokoller, 1706-1711, Sorenskriveren i Finnmark, Skifteprotokoller, 1706-1711
- RA, R69/L4849: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1661-1679, Fogden i Finnmark, Fogderegnskap, 1a-453a, 1661-1679
- RA, R69/L4850: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1680-1690, Fogden i finnmark, Fogderegnskap, 1a-323b, 1680-1690
- RA, R69/L4851: Fogderegnskap Finnmark/Vardøhus, 1691-1700, Fogden i Finnmark, Fogderegnskap, 3-324, 1691-1700

Trykte Kilder:

- Dag A. Larsen, Kåre Rauø, *"jorde och uppbördsbok" For Torneå Lappmark 1638-1715*
Kautokeino Aviovara Teno Utsjok Byer, bd. i utg., 1999,

- Lenvik Museum, *Dombok Torneå lappmark Kautokeino Aviovare Teno Utsjok tingsteder 1639 - 1725*, bd. i utg., Lenvik 2007,
- Solberg, O., *Lilienskiolds Speculum Boreale. 1*, bd. 2, i Finnmark omkring 1700, utg., Oslo 1942,
- Solberg, O., *Lilienskiolds Speculum Boreale. 2*, bd. 3, i Finnmark omkring 1700, utg., Oslo 1945,
- Solberg, O., *Lindenow-kommisjonen 1685*, bd. 1, i utg., Oslo 1935,
- Solberg, O. og Martha Brock Utne, *Henrich Adelaer i Finnmark 1690*, bd. 1, i Finnmark omkring 1700 utg., Oslo 1938,
- Utne, Martha Brock, *To Jordebøker fra 1694*, bd. I, i Finnmark omkring 1700, utg., Oslo 1932,

Litteratur:

- Bradley, Raymond S. og Philip D. Jones, *Climate since A.D. 1500*, London 1992.
- Bratrein, Håvard Dahl, Adelsgods og krongods i Finnmark, *Håløygminne*, 2001.
- Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II : 1*, bd. 1, London 1972.
- Dybdahl, Audun, *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*, Oslo 2016.
- Dyrvik, Ståle, *Historisk demografi : ei innføring i metodane*, Bergen 1983.
- Dyrvik, Ståle, Beate Homlong og Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1536-1814 : vegar til sjølvstende*, bd. B. 2, Oslo 2011.
- Eikeset, Kjell Roger, Kari Heitmann, Jens Petter Nielsen og interessentskap Alta laksefiskeri, *I storlaksens rike : historien om Altaelva og Alta laksefiskeri interessentskap*, Alta 2001.
- Fagan, Brian M., *The Little Ice Age : how climate made history, 1300-1850*, New York 2000.
- Floud, Roderick, *An introduction to quantitative methods for historians, An University paperback original*, London 1973.
- Gamst, Leonhard, Harald Samuelsberg og Loppa, *Loppas historie : bygdebok for Loppa kommune*, Loppa 1983.
- Ginzburg, Carlo, *The cheese and the worms : the cosmos of a sixteenth-century miller, Il formaggio e i vermi : Il cosmo di un mugnaio del'500*, London 1980.
- Ginzburg, Carlo, *Clues, myths, and the historical method, Miti emblemici spie*, Baltimore 1989.
- Grove, Jean M., *The Little Ice Age*, London 1988.
- Hage, Ingebjørg, *Arkitektur i Nord-Norge*, Bergen 2008.

- Hansen, Lars Ivar, Sami fisheries in the pre-modern era ; household sustenance and market relations, *Acta borealia* nr. 1, 2006.
- Hansen, Lars Ivar, Skattelister som kilde til mobilitet blant samene på 1500-tallet, *Nord-Norge i Europa / redigert av Hans Peter Blankholm ... [et al.]*, 2013.
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750*, bd. [1], Oslo 2004.
- Jacobsen, Ragnvald og Kvalsund, *Kvalsund i Finnmark : bygdebok om Kvalsunds folk og forhold*, Kvalsund 1989.
- Kaldal, Ingar, *Historisk forskning, forståing og forteljing, Samlagets bøker for høgare utdanning*, Oslo 2003.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget*, 2. utg. utg., Oslo 1999.
- Kjelstadli, Knut, Nyttens av å sammenligne, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1988.
- Koselleck, Reinhart, *The practice of conceptual history : timing history, spacing concepts, Cultural memory in the present*, Stanford, Calif 2002.
- Lamb, H. H., *Climate, history and the modern world*, 2nd ed. utg., London 1995.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou : Cathars and Catholics in a French village, 1294-1324, Montaillou village occitan de 1294 à 1324*, Harmondsworth 1980.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Times of feast, times of famine : a history of climate since the year 1000, Histoire de climat depuis l'an mil*, Garden City, N.Y 1971.
- Lüdtke, Alf, *The History of everyday life : reconstructing historical experiences and ways of life, Alltagsgeschichte: zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Princeton, N.J 1995.
- Mill, John Stuart, *A SYSTEM OF LOGIC, RATIOCINATIVE AND INDUCTIVE*, bd. 1, London 1843.
- Myhre, Jan Eivind, *Historie : en introduksjon til grunnlagsproblemer*, Oslo 2014.
- Nielsen, Jens Petter, Kjell Roger Eikeset, Stein Adler Bernhoft og Trine Noodt, *De glemte århundrene 1520-1826*, [Alta] 1990.
- Nielssen, Alf Ragnar, Animal husbandry among the Norwegian population in finnmark c. 1685–1705, *Acta Borealia* nr. 2, 1984. 10.1080/08003838408580314.
- Nielssen, Alf Ragnar, Economic adaptation among the coast Sami population in Finnmark c. 1700: A study based on the probate records 1686–1705, *Acta Borealia* nr. 1, 1986. 10.1080/08003838608580328.
- Nielssen, Alf Ragnar, Næringsvirksomheten i Finnmark på 15- og 1600-tallet : ensidig eller variert tilpasning?, *Heimen*, 1985.

- Nielsen, Alf Ragnar, Nils Kolle og Aslak Kristiansen, *Norges fiskeri- og kysthistorie : B. 1 : Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk*, bd. B. 1, Bergen 2014.
- Olsen, Håkon H., *Bygdebok for Hasvik*, Hasvik 1965.
- Parry, M. L., *Climatic change, agriculture and settlement, Studies in historical geography*, Folkestone 1978.
- Ressursutvalget for Finnmarksvidda, Olav Gjærevoll og Ørnulv Vorren, *Finnmarksvidda: natur - kultur*, Oslo 1978.
- Thorvaldsen, Gunnar, *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*, Oslo 1996.
- Tronstad, Roger, *Finnmarkshandelen i 1680-åra*, Oslo 1981.
- White, Hayden, Heidi Norland, Kari Risvik og Kjell Risvik, *Historie og fortelling : utvalgte essay, [En Pax-bok]*, Oslo 2003.
- Wigley, T. M. L., M. J. Ingram og G. Farmer, *Climate and history : studies in past climates and their impact on Man*, Cambridge 1981.
- Wrigley, E. A., *Identifying people in the past*, London 1973.

Ordbøker:

- Kalkar, Otto. "Ordbog til det ældre Sprog (1300-1700)." Akademisk Forlag, 1976.

Webografi (samtlige sist sjekket 01.11.2017):

- Briffa, K. R., P. D. Jones, T. S. Bartholin, D. Eckstein, F. H. Schweingruber, W. Karlén, P. Zetterberg og M. Eronen. "Fennoscandian summers from ad 500: temperature changes on short and long timescales." *Climate Dynamics* 7.3 (1992): 111-119 pp.
<<http://dx.doi.org/10.1007/BF00211153>
- http://download.springer.com/static/pdf/985/art%253A10.1007%252F00211153.pdf?originUrl=http%3A%2F%2Flink.springer.com%2Farticle%2F10.1007%2F00211153&toKen2=exp=1475687332~acl=%2Fstatic%2Fpdf%2F985%2Fart%25253A10.1007%252F00211153.pdf%3ForiginUrl%3Dhttp%253A%252F%252Flink.springer.com%252Farticle%252F10.1007%252F00211153*~hmac=2cce5b9906d1f17dd6c5eb4d3f50122c2d5f688f332dbff4c7741366bd48605e>.
- Cowling, Sharon A., Martin T. Sykes og Richard H. W. Bradshaw. "Palaeovegetation-model comparisons, climate change and tree succession in Scandinavia over the past

1500 years." *Journal of Ecology* 89.2 (2001): 227-236 pp.
<http://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2745.2001.00556.x>

<http://onlinelibrary.wiley.com/store/10.1046/j.1365-2745.2001.00556.x/asset/j.1365-2745.2001.00556.x.pdf?v=1&t=itx5ffnt&s=ea77d4e23b53f4674c8e4fb0021598cd9f20a8a7>>.

Elverland, Ellen og Karl-Dag Vorren. "7500 yr of mire-pool development and the history of *Pinus sylvestris* (L.) in Sub-Arctic coastal Norway." *Review of Palaeobotany and Palynology* 150.1-4 (2008): 48-58 pp. 5//
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0034666708000067>

http://ac.els-cdn.com/S0034666708000067/1-s2.0-S0034666708000067-main.pdf?_tid=892e38c2-8b1b-11e6-82a7-00000aab0f6c&acdnat=1475686286_db03091248383aac2703b92b3accac68>.

Gunnarson, Björn E., Hans W. Linderholm og Anders Moberg. "Improving a tree-ring reconstruction from west-central Scandinavia: 900 years of warm-season temperatures." *Climate Dynamics* 36.1 (2011): 97-108 pp.
<http://dx.doi.org/10.1007/s00382-010-0783-5>

http://download.springer.com/static/pdf/424/art%253A10.1007%252Fs00382-010-0783-5.pdf?originUrl=http%3A%2F%2Flink.springer.com%2Farticle%2F10.1007%2Fs00382-010-0783-5&token2=exp=1475687358~acl=%2Fstatic%2Fpdf%2F424%2Fart%25253A10.1007%25252Fs00382-010-0783-5.pdf%3ForiginUrl%3Dhttp%253A%252F%252Flink.springer.com%252Farticle%252F10.1007%252Fs00382-010-0783-5*~hmac=8e88226e456997255106923f9e552bc15656c54bc85dabac1d51f51488907c8d>.

Hagen, Rune Blix, Hans Hansen Lilienskiold, 2011,
https://nbl.snl.no/Hans_Hansen_Lilienskiold [lest/sitert 23.08].

Kirchhefer, Andreas Joachim. "A Discontinuous Tree-ring Record AD 320-1994 From Dividalen, Norway: Inferences on Climate and Treeline History." *Mountain Ecosystems: Studies in Treeline Ecology* (2005): 219-235 pp.
http://dx.doi.org/10.1007/3-540-27365-4_9

http://download.springer.com/static/pdf/490/chp%253A10.1007%252F3-540-27365-4_9.pdf?originUrl=http%3A%2F%2Flink.springer.com%2Fchapter%2F10.1007%2F3-540-27365-4_9&token2=exp=1475687311~acl=%2Fstatic%2Fpdf%2F490%2Fchp%25253A10.1007%25252F3-540-27365-4_9.pdf%3ForiginUrl%3Dhttp%253A%252F%252Flink.springer.com%252Fchapter%252F10.1007%252F3-540-27365-4_9*~hmac=a9e686f768886b631aecc835b2ad4b483cbe2761a520bac3a5b911d849ab753e>.

Nesje, Atle, Jostein Bakke, Svein Olaf Dahl, Øyvind Lie og John A. Matthews. "Norwegian mountain glaciers in the past, present and future." *Global and Planetary Change* 60.1–2 (2008): 10-27 pp. 1// <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921818107000136>

http://ac.els-cdn.com/S0921818107000136/1-s2.0-S0921818107000136-main.pdf?tid=9ba0eafe-8b1b-11e6-ba97-00000aacb35e&acdnat=1475686317_f6c114ee1d1cfb7ca5266edd01a694f2>.

Nesje, Atle og Svein Olaf Dahl. "The 'Little Ice Age' – only temperature?" *The Holocene* 13.1 (2003): 139-145 pp. January 1, 2003 <<http://hol.sagepub.com/content/13/1/139.abstract> <http://hol.sagepub.com/content/13/1/139.full.pdf>>.

Nielsen, Pål Ringkjøb, Nicholas L Balascio, Svein Olaf Dahl, Henrik Løseth Jansen, Eivind WN Støren og Raymond S Bradley. "A high-resolution 1200-year lacustrine record of glacier and climate fluctuations in Lofoten, northern Norway." *The Holocene* 26.6 (2016): 917-934 pp. June 1, 2016 <<http://hol.sagepub.com/content/26/6/917.abstract> <http://hol.sagepub.com/content/26/6/917.full.pdf>>.

SSB, *Skattestatistikk for personer, 2016*, <http://www.ssb.no/tabell/08564> [lest/sitert 15.09].

Winkler, Stefan. "A new interpretation of the date of the 'Little Ice Age' glacier maximum at Svartisen and Okstindan, northern Norway." *The Holocene* 13.1 (2003): 83-95 pp. January 1, 2003 <<http://hol.sagepub.com/content/13/1/83.abstract> <http://hol.sagepub.com/content/13/1/83.full.pdf>>.

Illustrasjoner (Samtlige sist sjekket 01.11.2017):

- Lilienskiold, Hans Hansen, Cap. om Fuglene. Til venstre i bildet mater en norsk kvinne høner og ender. Til høyre i bildet en samisk jeger på jakt etter villfugl. I bakgrunnen ser vi bl.a. en påfugl, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700a, <https://digitaltmuseum.no/021016295657/cap-om-fuglene-til-venstre-i-bildet-mater-en-norsk-kvinne-honer-og-ender/media?aq=owner%3F%3A%22FBIB%22+text%3A%22Lilienskiold%22%2C%22Hans%22%2C%22Hansen%22&slide=0&i=97>, FBib.84284-037
- Lilienskiold, Hans Hansen, Field Skatten. Innledningsillustrasjon til kapittel om beskatning av reindriftssamene, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700b, <https://digitaltmuseum.no/021016295765/field-skatten-innledningsillustrasjon-til-kapittel-om-beskatning-av-reindriftssamen/media?aq=text%3A%22lilienskiold%22&slide=0&i=37>, FBib.84284-090
- Lilienskiold, Hans Hansen, Finmarchen. Banneret med tekst over finnmarkskartet holdes oppe av en engel med kornnek, symbol på rikdom og fruktbarhet. Den andre personen som holder oppe banneret ser ut til å være en fangstmann. Han holder fram en bjørnefell og annet verdifullt pelsverk, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700c, <https://digitaltmuseum.no/021016295606/finmarchen-banneret-med-tekst-over-finnmarkskartet-holdes-oppe-av-en-engel/media?slide=0&i=92&aq=owner%3F%3A%22FBIB%22+text%3A%22Lilienskiold%22%2C%22Hans%22%2C%22Hansen%22>, FBib.84284-012
- Lilienskiold, Hans Hansen, Finne Tield. Illustrasjon til kapittelet om boforhold i Finnmark, der Lilienskiold beskriver hvordan samene setter opp en lavvo. I forgrunnen en reineier med to reinsdyr. Utenfor lavvoen står pulker og annet utstyr stablet opp, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700d, <https://digitaltmuseum.no/021016295654/finne-tield-illustrasjon-til-kapittelet-om-boforhold-i-finnmark-der-lilienskiold/media?i=8&aq=text%3A%22lilienskiold%22&slide=0>, FBib.84284-029
- Lilienskiold, Hans Hansen, Finnegammens vanlighet. Bildet viser hvordan en vanlig samisk gamle så ut, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700e, <https://digitaltmuseum.no/021016295652/finnegammens-vanlighet-bildet-viser-hvordan-en-vanlig-samisk-gamme-sa-ut/media?slide=0&i=58&aq=text%3A%22lilienskiold%22>, FBib.84284-027
- Lilienskiold, Hans Hansen, Finnens høe-krache. Bildet viser to luovver - tradisjonelle samiske vinterlagringsplasser for høy. Til venstre i bildet en mann utenfor en gamle med mye

røyk fra ildstedet. Det ligger pulker og utstyr utenfor gammen, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700f, <https://digitaltmuseum.no/021016295653/finnens-hoe-krache-bildet-viser-to-luovver-tradisjonelle-samiske-vinterlagringsplasser/media?aq=text%3A%22Lilienskiold%22&slide=0&i=98>,

FBib.84284-028

Lilienskiold, Hans Hansen, Græntzen mod Sverrig angaaende. Vinterbilde som viser transport med rein og pulk, samt en skiløper. Innledningsillustrasjon til Cap. 4 i 2. binds første deling, Lilienskiold, Hans Hansen, Ca. 1700g, Finnmark fylkesbibliotek, FBib.84284-084

Lilienskiold, Hans Hansen, Haswog. Bildet viser bebyggelsen i Hasvik, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700h, <https://digitaltmuseum.no/021016295599/haswog-bildet-viser-bebyggelsen-i-hasvik/media?aq=text%3A%22Lilienskiold%22&slide=0&i=48>,

FBib.84284-011

Lilienskiold, Hans Hansen, Kvinner med barn. Et idyllisk bilde der en samisk kvinne bader et spedbarn i en messinggryte. Til venstre i bildet en gamle, til høyre en slags hytte med en han, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700i, <https://digitaltmuseum.no/021016295649/kvinner-med-barn-et-idyllisk-bilde-der-en-samisk-kvinne-bader-et-spedbarn/media?aq=text%3A%22Lilienskiold%22&slide=0&i=81>,

FBib.84284-024

Lilienskiold, Hans Hansen, Laxe Elwerne. Innledningsillustrasjon til kapittel om lakseelvene i Finnmark, Finnmark fylkesbibliotek, ca. 1700j, <https://digitaltmuseum.no/021016295773/laxe-elwerne-innledningsillustrasjon-til-kapittel-om-lakseelvene-i-finnmar/media?aq=owner%3F%3A%22FBIB%22+text%3A%22Lilienskiold%22%2C%22Hans%22%2C%22Hansen%22&slide=0&i=36>,

FBib.84284-096

Lilienskiold, Hans Hansen, Om Climatens Egenskab. Illustrasjon til kapittel om Finnmarks klima, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700k, <https://digitaltmuseum.no/021016295645/om-climatens-egenskab-illustrasjon-til-kapittel-om-finnmarks-klima/media?aq=owner%3F%3A%22FBIB%22+text%3A%22Lilienskiold%22%2C%22Hans%22%2C%22Hansen%22&slide=0&i=50>,

FBib.84284-020

Lilienskiold, Hans Hansen, Om Schatten. Dansk-norsk fogd og hans skriver krever inn skatt blant den samiske befolkningen. De bruker begge hendene, noe som understreker at det

- er snakk om store verdier, Finnmark fylkesbibliotek, Ca.1700, <https://digitaltmuseum.no/021016295755/om-schatten-dansk-norsk-fogd-og-hans-skriver-krever-inn-skatt-blant-den/media?aq=text%3A%22lilenskiold%22&slide=0&i=83>, FBib.84284-088
- Lilenskiold, Hans Hansen, Samiske mannsdrakter fra Finnmark. Mennene til venstre har sommerdrakter. De to mennene til høyre er kledd i samiske vinterklær: Pesk, skinnbukser og kommager. Hodeplagget er det Lilenskiold kaller fjellhette. Helt til venstre en kvinne som sanker ved, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700l, <https://digitaltmuseum.no/021016295647/samiske-mannsdrakter-fra-finnmark-mennene-til-venstre-har-sommerdrakter/media?slide=0&i=7&aq=text%3A%22lilenskiold%22>, FBib.84284-022
- Lilenskiold, Hans Hansen, Søe-finne Schatten. Innledningsillustrasjon til Cap. 2 i 2. binds andre deling, om beskatning av sjøsamene, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700m, <https://digitaltmuseum.no/021016295761/soe-finne-schatten-innledningsillustrasjon-til-cap-2-i-2-binds-andre-delning/media?i=30&aq=text%3A%22lilenskiold%22&slide=0>, FBib.84284-089
- Lilenskiold, Hans Hansen, Talvig. Bebyggelse og havn i Talvik, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700n, <https://digitaltmuseum.no/021016295715/talvig-bebyggelse-og-havn-i-talvik/media?aq=text%3A%22lilenskiold%22&slide=0&i=71>, FBib.84284-082
- Lilenskiold, Hans Hansen, To fiskere i båt. Den ene ror, den andre fisker. Illustrasjon til kapittel om arbeidslyst og arbeidsvaner hos Finnmarks befolkning, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700o, <https://digitaltmuseum.no/021016295447/to-fiskere-i-bat-den-ene-ror-den-andre-fisker-illustrasjon-til-kapittel/media?aq=text%3A%22lilenskiold%22&slide=0&i=79>, FBib.84284-032
- Lilenskiold, Hans Hansen, Øverst: Hasvåg sett fra nordøst. Tekst på bildet: a. StiernÅ¶n b. Sillen c. Ansnæs. Nederst: Tekst på bildet: Grunfiord. Tegningen viser antakelig et fiskevær på Sørøya, kanskje Hasvåg?, med utsikt mot Stjernøya. Stedsnavnene Rognsund, StiernÅ¶n, Nor Stiernvog og SÅ¶r Stiernvog er skrevet på bildet, Finnmark fylkesbibliotek, Ca. 1700p, <https://digitaltmuseum.no/021016295619/overst-hasvag-sett-fra-nordost-tekst-pa-bildet-a-stiernapn-b-sillen-c-ansnaes/media?slide=0&i=75&aq=text%3A%22lilenskiold%22>, FBib.84284-013
- Reinsfelt, Anne-Lise og Norsk Folkemuseum, Gevær, Norsk Folkemuseum, <https://digitaltmuseum.no/011023293873/gevaer/media?aq=time%3F%3A%22%2Fd7>

[80f4ed-f670-40b7-bc18-f3997b878be6%22+place%3F%3A%22%2Fnorge%2Fnord-norge%2Ffinnmark%22&slide=0&i=6](https://www.nfsa.no/80f4ed-f670-40b7-bc18-f3997b878be6%22+place%3F%3A%22%2Fnorge%2Fnord-norge%2Ffinnmark%22&slide=0&i=6), NFSA.1550